

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MEMLÛKLER'DE BİLİMSEL, SOSYAL VE KÛLTÛREL HAYAT

Hazırlayan
Hasan KELEŞ

Tarih Ana Bilim Dalı
Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof.Dr. Münir ATALAR

TOKAT – 2010

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağımı gösterdiğimi beyan ederim.

(.../.../2010)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Hasan Keleş

İmzası

.....

TEŞEKKÜR

Tarih, geçmişle gelecek arasında köprü kuran sosyal bir bilimdir. Geçmişimizi ne kadar iyi bilirsek geleceğimizi de ona göre çizer ve yaşamımızı bilinçli bir şekilde sürdürürüz.

Türk tarihi birçok medeniyet görmüş, devletler, imparatorluklar kurmuş; dünyanın dinî, siyasî, iktisadî ve ticarî hayatına yön vermiştir. Biz tarihçilerin görevi de bu gelişmeleri yakından takip edip, objektif bir şekilde, kaynaklara dayanarak tarihimizi gün ışığına çıkarmaktır.

Yaptığımız tez çalışması sırasında anlayış, teşvik ve tavsiyeleriyle her türlü desteği sağlayan başta danışmanım Sayın Hocam Prof. Dr. Münir ATALAR'a, tez çalışmamda sürekli destekleyen, bilgilendiren ve değerli kitaplarıyla çalışmalarına ışık tutan kıymetli babam Yrd.Doç.Dr. Bahattin KELEŞ, değerli bölüm hocalarım Yrd.Doç. Dr. Erkan GÖKSU ve Yrd. Doç.Dr. Pınar ÜLGEN'e teşekkür ve saygılarımı sunarım. Biricik hayat arkadaşım SELDA'ya, bana verdiği manevi desteğinden dolayı teşekkür ederim.

ÖZET

Memlûk Devleti, Ortadoğu'nun stratejik bölgelerinde kurulmuş bir Türk devletidir. Konumu itibariyle Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Memlûk Devleti üzerinde yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Olanlar ise daha çok siyasi tarih ağırlıklı çalışmalardır. Biz burada dini, sosyal ve kültürel çalışmalar üzerinde durduk. Memlûk devleti Türk kültürünün çeşitli öge ve izlerini taşımıştır. Bilimsel ve kültürel çalışmalarla Ortaçağ'a damgasını vurmuştur.

Memlûkler, eğitim faaliyetleri üzerine medreseler açmış, öğrencilere burs vermiş ve hocalara maaş bağlamıştır. Bütün bunların finansmanını vakıflar aracılığı ile yapmıştır. Medreselerde dini ve müsbet ilimler alanında dersler okutulmuştur. Bilimsel faaliyetlerde sultanlar ve devletin ileri gelen üst düzey yöneticileri çeşitli vakıflar kurarak bu faaliyeti desteklemişlerdir. Bu dönemdeki bilim adamları yaptıkları bilimsel faaliyet ve yazdıkları eserlerle diğer toplumları ve ülkeleri etkilemişlerdir. Sanat ve mimari alanlarda da eserler yaparak gelecek kuşaklara miras bırakmışlardır.

Memlûkler, Türk kültür ve medeniyetine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Hilafeti kurumunu Abbasiler'den alarak bu kurumu ellerinde uzun süre tutmuşlardır ve daha sonra Osmanlılar'a bırakmışlardır. Sosyal hayatın en yoğun şekilde yaşandığı mekânlar cami ve medreseler olmuştur. Memlûk sultanları cami, medrese, yapımına önem vermişlerdir. Buralarda halk dini alanda bilgi sahibi olmuştur. Bayramlarla sosyal hayat hep canlı kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, cami, vakıf, medrese, halifelik

ABSTRACT

The Mamluks is a Turkish state which was founded in the strategically vital regions of the Middle East. It has possessed a very significant role to play for its position in the Turkish history. The previous studies on the Mamluks are almost inadequate. These studies are based mostly on the history and politics of the state. In this study, we mentioned about the religious, social, and cultural studies. The State of Mamluks has inherited the various characteristics and footprints of the Turkish culture. It has made its mark on the Middle Age with its scientific and cultural studies.

In terms of educational activities, the Mamluks built the madrasahs, supplied scholarship to the students, and provide salaries to the instructors. All of their funding supports were made by means of the charitable foundations. In the madrasahs, the classes on the theological and positive sciences were taught. The sultans and the leading rulers of the state had always supported this activity financially by founding a variety of charitable foundations. The scientists in this period influenced the other nations and civilizations via their scientific activities and literary works. They also inherited some artistic and architectural works for the next generations.

The Mamluks contributed much to the Turkish culture and civilization. Taking over the Caliphate from the Abbasids, the Mamluks held this title for a long time, and handed it over to the Ottomans. The social life was densely populated in the mosques and madrasahs. The Sultans of the Mamluks gave importance to the constructions of mosques and madrasahs. The people around these public places were informed about the religion. The socio-cultural life always remained vividly lasting by the help of religious festivals.

Keywords: The Memluks, mosque, charitable foundation, madrasah, the Caliphat

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME SAYFASI.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1
1-Memlûklerin Siyasi Yapısına Bir Bakış.....	2
2. Bahrî Memlûkler'i (Türk Memlûkler'i)-(1250-1382).....	2
2.1. Melik el-Muizz İzzeddin Aybeg et-Türkmani (1250-1257).....	2
2.2. Melik el-Mansur Nureddin Ali b. Aybeg (1257-1259).....	3
2.3. Melik el-Muzaffer Seyfeddin Kutuz (1259-1260).....	4
2.4. Melik ez-Zahir Rükneddin Baybars el-Bundukdari (1260-1277).....	4
2.5. Ez-Zahir Baybars'ın Oğulları (1277-1279).....	5
2.5.1. Melik es-Said Nasuruddin Muhammed Berke (1277-1279).....	5
2.5.2. Bedreddin Sülemiş (1279).....	5
2.6. Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfi (1279-1290).....	6
2.7. Melik el-Eşref Selahaddin Halil b. Kalavun (1290-1293).....	7
2.8. En-Nasır Nasuruddin Muhammed b. Kalavun (1293-1294).....	8
2.9. Melik el-Adil Zeyneddin Ketboğa (1294-1296).....	8
2.10. Melik el-Mansur Hüsameddin Laçın (1296-1298).....	9

2.11. Melik en-Nasır Nasruddin Muhammed b. Kalavun(2.Saltanatı 1299-1309).....	9
2.12. Melik el-Muzaffer Rükneddin Baybars el-Çeşnigir (1309-1310).....	10
2.13. Melik en-Nasır Nasruddin Muhammed b. Kalavun (3.saltanatı 1310-1341)....	10
2.14. En-Nasır Muhammed'in Oğulları Devri.....	11
2.15. Melik en-Nasır Muhammed'in Torunları Devri (1361-1382).....	12
3. Burci Memlûkler (Çerkes Memlûkler'i), (1382-1517).....	13
3.1. Melik ez-Zahir Ebu Said Seyfeddin Berkuk b. Anas (1382-1399).....	14
3.2.Melik en-Nasır Zeyneddin Ebu Saadet Ferec b. Berkuk(1.Saltanatı 1399-1405).....	14
3.3. Melik el-Mansur İzzeddin Abdulaziz b. Berkuk (1405).....	15
3.4. Melik en-Nasır Zeyneddin Ebu's-Saadet Ferec b. Berkuk (II. Saltanatı 1405-1412).....	15
3.5. El-Melik el-Müeyyed Ebu'n-Nasır Seyfeddin Şeyh el-Mahmudi (1412-1421)....	15
3.6. Melik el-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438).....	16
3.7. Melik ez-Zahir Seyfeddin Çakmak (1438-1453).....	16
3.8. Melik el-Eşref Seyfeddin İnal (1453-1461).....	17
3.9. Hoşkadem ez-Zahir (1461-1497).....	17
3.10. Melik el-Eşref Seyfeddin Kayıtbay (1468-1496).....	17
3.11. Melik el-Eşref Ebu'n-Nasır Kansuh el-Gavri (1501-1516).....	18
3.12. Tomanbay (1516-1517) ve Memlûklerin Yıkılışı.....	19

I.BÖLÜM

MEMLÛKLER'DE DİN-DEVLET İLİŞKİSİ

1- Memlûkler'in Hristiyan Devletlerle Olan İlişkisi.....	21
1.1. Memlûkler'in Haçlılarla Olan Mücadelesi.....	21
1.2. Memlûkler'in Diğer Hristiyan Devletlerle Olan İlişkisi.....	22
2-Memlûkler' de Mısır Abbasi Hilâfeti.....	23
2.1. Hilâfetin Kuruluşu ve Önemi.....	23
2.2. Memlûkler'de Halifelik Yapmış Olan Mısır Abbasi Halifeleri.....	25
2.2.1. Mustansır(659-660/1261).....	25
2.2.2.I.Hâkim (660-701/1261-1302).....	25
2.2.3. I.Müstekfî (701-740/1302-1341).....	25
2.2.4. II.Hâkim (741-753/1341-1352).....	25
2.2.5. I.Mu'tezid (753-763/1352-1362).....	26
2.2.6. I.Mütevekkil.....	26
2.2.7. Müstain (808-816/1406-1414).....	26
2.2.8. II. Mu'tezid (816-845/1414-1441).....	26
2.2.9. II.Müstekfî (845-855/1441-1451).....	26
2.2.10. Kâim (855-859/1451-1455).....	27
2.2.11. Müstencid (859-884/1455-1479).....	27
2.2.12. II.Mütevekkil (884-903/1479-1497).....	27
2.2.13. Müstemsik (903-914/1497-1508).....	27
2.2.14. III.Mütevekkil (914-922/1508-1516).....	27
3.Hilâfetin Osmanlılara Geçişi.....	27
4. Memlûklerde Devlet Kademesinde Çalışan Din Görevlileri.....	28

II. BÖLÜM

MEMLÛKLER'DE SOSYAL HAYAT

1. Memlûkler'de Dinin Sosyal Yaşama Etkisi.....	29
1.1. Memlûkler'de Kutlanan Dinî Bayramlar ve Dini Törenler.....	29
1.1.1. Hicrî Yılbaşı Bayramı.....	29
1.1.2. Aşûra Bayramı.....	29
1.1.3. Mevlid Kandili.....	29
1.1.4. Deverânü'l-Mahmili'ş-Şerif (Kâbe Örtüsünün Dolaştırılması Merasimi).....	30
1.1.5. Ramazan Bayramı.....	31
1.1.6. Kurban Bayramı.....	32
1.2. Diğer Dini-Sivil Törenler.....	32
1.2.1. Düğün Törenleri.....	32
1.2.2. Sünnet Törenleri.....	33
2. Tasavvuf'un Sosyal Yaşama Etkisi.....	33
3. İslâm'da Vakfın Yeri.....	35
3.1. Vakfın Menşei.....	36
3.2. Vakfın İşleyişi.....	37
3.3. Vakıfta İcar Sistemi.....	38
3.4. Vakıfların Gelir Kaynakları.....	39
3.5. Vakfın Çeşitleri.....	40
3.5.1. Külliye Vakıfları.....	40
3.5.2. Harameyn Vakıfları.....	40
3.5.3. Kurban Bayramı Vakıfları.....	41
3.5.4. Âşûra Vakıfları.....	41

3.5.5. Mevlid-i Şerîf Vakıfları.....	41
3.5.6. Türbe Vakıfları.....	41
3.5.7. Eğitim-Öğretim Vakıfları.....	41
3.5.8. Kütüphane Vakıfları.....	43
3.5.9. Beledi ve Sosyal Hizmet Vakıfları:.....	44
3.6. Vakıfların Sosyal Hayattaki Rolü.....	45
3.7. Vakfın Devlet Politikasındaki Önemi.....	46
3.8. Memlûkler Döneminde Vakıf Kurumu.....	46
3.8.1. Abbâs Vakıfları.....	46
3.8.2. Evkaf-ı Hükmiye Vakıfları.....	46
3.8.3. Evkaf-ı Ehliye Vakıfları.....	46
4. Memlûkler Döneminde Kutsal Topraklar.....	47
5. Memlûkler'de Dinin Ekonomik Hayat Üzerine Etkisi.....	48
5.1. Memlûkler'de Devletin Şer'î Gelirleri.....	49
5.1.1. Haraç (Arazi Vergisi).....	49
5.1.2. Zekât.....	49
5.1.3. Cizye Vergisi.....	49
5.1.4. Suğur Vergisi.....	50
6. Memlûkler'de Dinin Sanat Hayatı Üzerine Etkisi.....	50
6.1. Memlûk Devletinde Dini Mimari Yapılar.....	50
6.1.1. Camiler.....	51
6.1.2. Müstakil olarak yapılan camiiler ise şunlardır.....	52
6.1.3. Kompleks Yapılı Camiler.....	53
6.1.4. Cami Minareleri.....	56
6.1.5. Cami Mihrapları.....	56

6.1.6. Cami Minberleri.....	57
6.1.7. Türbeler.....	57
6.1.8. Kubbeler.....	60
6.2. Memlûk Devletinde Sivil Mimari Yapılar.....	61
6.2.1. Hanlar.....	63
6.2.2. Bimaristanlar.....	64
6.2.3. Taç Kapılar.....	64
6.2.4. Kemerler.....	65
6.2.5. Süsleme.....	65
6.3. Memlûk Devletinde Askeri Mimari Yapılar.....	67
6.4. Memlûk Devletinde Su Mimarisi Alanında Yapılan Çalışmalar.....	68

III. BÖLÜM

MEMLÛKLER'DE BİLİMSEL HAYAT

1. Memlûkler'de Eğitim ve Öğretim Kurumları.....	72
1.1. Medreseler.....	72
1.1.1. Memlûklardan Önce Medreselerin Ortaya Çıkışı.....	72
1.1.2. Memlûkler Döneminde Medreseler.....	74
1.1.3. Memlûkler Döneminde Yaptırılan Medreseler.....	75
1.1.4. Memlûkler Döneminde Yaptırılan Önemli Medreseler.....	76
1.1.4.1. Zahiriyye Medresesi(H.660-662).....	76
1.1.4.2. Mansûriyye Medresesi(679-1279).....	77
1.1.4.3. Nasiriyye Medresesi (H.698-703/1298-1303).....	78
1.1.4.4. Sultan Hasan Medresesi(758-760/1354-1357).....	78
1.1.5. Medreselerde Okutulan Dersler ve Derslerin İşleniş Metodu.....	84
1.2. Camiler.....	88

1.3. Hankâh, Ribât ve Zaviyeler.....	90
1.4. Mektepler.....	93
1.5. Kütüphaneler.....	94
2. Memlûkler Döneminde Yapılan İlmî Faaliyetler ve Yetişen Âlimler.....	95
2.1. Naklî (Dinî) İlimler.....	95
2.1.1. Kıraat İlmî ve Meşhur Kıraat Âlimleri.....	95
2.1.1.1. İbnu'l Cezeri(1350-1424).....	96
2.1.1.2. İbrahim b. Musa el-Kerekî (1374-1449).....	97
2.1.2. Tefsir İlmî ve Meşhur Müfessirler.....	98
2.1.2.1. İbn Kesir, İsmail b. Ömer el-Kuraşi (öl:1373).....	99
2.1.2.2. Suyûti, Celaleddin Ebu'l-Fadl (1445-1505).....	100
2.1.2.3. Ebu Hayyan el Endelûsi (öl:1345).....	102
2.1.3. Hadis Alanındaki Çalışmalar ve Meşhur Muhaddisler.....	102
2.1.3.1. Nevevi, Muhyiddin Yahya b. Şeref (1233-1277).....	103
2.1.3.2. Zehebi, Şemseddin Muhammed b.Ahmed b. Kaymaz et- Türkmâni 1274-1347/.....	103
2.1.3.3. İbn Hacer el-Askalâni, Ahmed b.Ali(1372-1449).....	104
2.1.4. Fıkıh Alanındaki Çalışmalar Ve Meşhur Fakihler.....	104
2.1.4.1. İzzeddin b. Abdüsselam (1181-1262).....	105
2.1.4.2. Takiyyüddin es-Sübkî, Ali b. Abdulkâfi el-Hazrecî (1285-1355).....	106
2.1.4.3. İbn Teymiyye, Ahmed b.Abdulhalim Takiyyuddin el-Harrânî el-Hanbeli (1263-1328).....	106
2.1.4.4. İbn Kayyim el-Cevziyye(1297-1350).....	108
2.1.5. Kelam Alanındaki Çalışmalar ve Meşhur Kelam Âlimlerinden Bazıları.....	110
2.1.6. Tasavvuf Alanındaki Çalışmalar ve Meşhur Mutasavvıflardan Bazıları.....	111

2.1.6.1. Seyyid Ahmed Bedevi, Ahmed b. Ali b. İbrahim (1200-1276).....	112
2.1.6.2. İbn Atâullah el-İskenderî, Ahmed b. Muhammed (öl:1309).....	112
2.1.6.3. Muhammed Vefa Şâzeli, Muhammed b. Muhammed (öl:1364).....	113
2.1.7. Nahiv ve Dil Alanındaki Çalışmalar ve Bu Alandaki Meşhur Müellifler.....	113
2.1.7.1. İbn Malik, Muhammed b. Abdullah el-Ceyyani (1203-1273).....	114
2.1.7.2. İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem el-Hazreci (1232-1311).....	114
2.1.7.3. Ebu Hayyan el-Endelûsi, Muhammed b. Yusuf el-Gırnatî el-Ceyyani(1256- 1345).....	114
2.2. Aklî İlimler	
2.2.1. Tıp.....	115
2.2.1.1. İbn Ebu Useybia, Ahmed b. Kasım el-Hazreci (1203-1270).....	118
2.2.1.2. İbnü'n-Nefis, Ali b. Ebi'l-Hazm ed-Dimeşki (1210-1288).....	119
2.2.1.3. İbnü'l-Münzir el-Baytar (öl:1340).....	120
2.2.1.4. İbn Cemâa, Muhammed b. Ebu Bekr el-Mısırî (1356-1416).....	120
2.2.2. Riyazi İlimler (Matematik-Geometri), Astronomi, Felsefe, Mantık ve Fen İlimlerinde Yetişen Meşhur Âlimler ve Eserleri.....	121
2.2.2.1. el-Huveyyi, Muhammed b. Ahmed (öl:1294).....	121
2.2.2.2. Şemseddin el-Mizzi, Muhammed b. Ahmed (öl:1349).....	122
2.2.2.3. Musa b. Muhammed el-Halilî (öl:1404).....	122
2.2.2.4. İbnü'l-Mecdi, Ahmed b. Recep b. Tanboğa (öl:1447).....	122
2.2.3. Tarih ve Coğrafya Alanındaki Meşhur Müellifler ve Eserleri.....	123
2.2.3.1. İbn Hallıkan (1211-1282).....	124
2.2.3.2. Ebu'l-Fida (1273-1332).....	125
2.2.3.3. Şihabeddin Ebu'l-Abbas el-Nüveyri (1279-1332).....	125
2.2.3.4. İbn Fazlullah, Ahmed b. Yahya el-Umeri (1301-1349).....	127

2.2.3.5. İbn Haldun (1332-1406).....	128
2.2.3.6. Kalkaşandi, Ahmed b. Ali (1355-1418).....	130
2.2.3.7. Makrizi, Ahmed b. Ali b. Abdulkadir (1365-1441).....	131
2.2.3.8. İbn Kadı Şuhbe, Ebubekir b. Ahmed ed-Dımeşk (1377-1448).....	132
2.2.3.9. Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Ayni (1360-1451).....	133
2.2.3.10. Ebu'l-Mehasin Cemaleddin b. Tağriberdi (1411-1469).....	133
2.2.3.11. Sehâvi, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (1427-1497).....	134
2.2.3.12. Nuaymi, Ebu'l-Meafir Abdulkadir b. Muhammed (1442-1521).....	135
2.2.3.13. İbn İyas Muhammed b. Ahmed (1448-1524).....	135
2.2.3.14. İbn Mâcid, Şihabeddin Ahmed Esedü'l-Bahr en-Necd (öl:1498).....	136
2.2.4. Memlûkler'de Edebiyat.....	137
2.2.4.1. Memlûkler'de Nesir.....	137
2.2.4.2. Memlûkler'de Halk Hikâyeleri.....	138
2.2.4.3. Memlûkler'de Gölge Oyunu.....	139
2.2.4.4. Memlûkle'de Şiir.....	139

IV. BÖLÜM**MEMLÜKLER DÖNEMİNDE KULLANILAN ADLÎ, İÇTİMAÎ, İKTİSADÎ VE
ASKERÎ UNVAN VE TERİMLER**

1.Memlûkler’de Kullanılan Adlî Unvan ve Terimler.....	141
2.Memlûkler’de Kullanılan İçtimaî Unvan ve Terimler.....	143
3.Memlûkler’de İktisadî Unvan ve Terimler.....	144
4.Memlûkler’de İdarî ve Askerî Unvan ve Terimler.....	145
LİTERATÜR ÖZETİ.....	147
MATERYAL VE YÖNTEM.....	149
BULGULAR.....	150
SONUÇ.....	151
BİBLİYOGRAFYA.....	153
ÖZGEÇMİŞ.....	160
EKLER.....	163

TABLOLAR LİSTESİ

<u>Tablo No:</u>	<u>Tablo Adı:</u>	<u>Sayfa No:</u>
❶	Müstakil Olarak Yapılan Camiiler.....	52
❷	Kompleks Yapılı Camiler.....	53
❸	Memlûklular Döneminde Yapılan Müstakil Mezar Yapıları.....	58
❹	Günümüzde Memlûk Döneminden Kalma Başlıca Hanlar.....	63
❺	Çini Süslemeyle Yapılan Bir Takım Eserler.....	66
❻	Bahri Memlûkler Döneminde Yaptırılan Medrese, Zaviye ve Hankahlar.....	80-81
❼	Burci Memlûkler Döneminde Yaptırılan Medrese, Zaviye ve Hankahlar.....	82-83
❽	Medreselerin Mezhepler ve Okutulan İlimlere Göre Dağılımı.....	83
❾	Medreselerde Okutulan Dersler ve Derslerin İşleniş Metodu.....	84
❿	Memlûklu Medreselerinde Okutulan Dersler.....	86

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
b.	: İbn, bin.
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.G.B.İ.T.	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
Ed.:	: Edebiyat
Fak.	: Fakülte
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme eden
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri
v.s.	: Vesaire
Y.	: Yayınevi, yayınları

GİRİŞ
MEMLÛK DEVLETİ
(1250-1517)

Mısır'da 1250 ile 1517 yılları arasında hüküm süren Memlûkler'in tarihi, sultanlarının menşesine göre ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi, 1250-1382 yılları arasında hüküm sürmüş sultanların çoğunluğu Türk asıllı oldukları için "el-Memalik et-Türkiyye" denilmiştir. Ayrıca başlangıçta Nil nehri üzerindeki Ravza adasında oturdukları için el-Memalikü'l-Bahriyye adı verilmiştir. İkinci devre ise, 1382-1517 yılları arasındaki dönemdir. Bu zaman zarfında Memlûk sultanlarının ikisi hariç tamamı Çerkes asıllı olduğu için bu döneme de Çerkes Memlûkleri denmiştir. Aynı zamanda Kal'atu'l-Cebel burçlarında ikamet etikleri için el-Memalik el-Burciyye denir.

Memlûk kelimesi bir şeye sahip olmak manasında Arapça meleke fiilinden türemiş ismi mef'ul bir kelimedir. Bu kelime özellikle bir kimsenin emri altında bulunan esir kadın ve erkek için kullanılır.

İstilahtaki manası harplerde esir düşerek veya tüccarlardan satın alınarak köle olan beyaz insanı ifade eder. Bu manasıyla Memlûkler halife, hükümdar veya emirlerin köle olarak alıp özel bir eğitimle yetiştirerek muhafız birliklerini teşkil ettiği içtimai ve hukuki bir statüye sahip ücretli askeri ifade etmektedir. Bunların kurdukları devlete de Memlûk devleti denmiştir.¹

---

¹ Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkları Tarihi**, Ankara 1989, s.1; Koprıman, "Memlûkler", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (Çağ Yayınları)**, İstanbul 1992, c.VI, s.434.

1-Memlûklerin Siyasi Yapısına Bir Bakış:

Memlûk Devleti, siyasi tarih açısından iki kola ayrılmıştır;

1- Bahri Memlûkler'i (Türk Memlûkler'i), (1250-1382)

2- Burci Memlûkler'i (Çerkes Memlûkleri), (1382-1517)

Bu devletlerin ilk önce siyasi yapısını ele alıp, daha sonra dinî, ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerini ele alacağız.

2. Bahrî Memlûkler'i (Türk Memlûkler'i)-(1250-1382):

Bahrî Memlûkler'inde, Memlûk sultanlarının geneli Türk asıllıdır. Bu Memlûkler'e "el-Memâlik et-Türkiyye" veya Nil nehri üzerindeki er-Ravza adasındaki kışlalarda oturdukları için "el-Memâlik el-Bahriyye" ismini almışlardır.

Memlûkler, 1240 yılında bir darbeye II. el-Âdil'i tahtan indirerek el-Melik es-Salih Necmeddin Eyyub'u sultan yapmışlardır. El-Melik es-Salih, güçlü ve nüfuzlu olması sebebiyle pek çok Kıpçak kölesini satın alarak Türk Memlûkleri'in etkisini daha da artırmıştır. el-Melik es-Salih çoğunluğunu Kıpçak ve Harezmlilerden oluşan Bahri Memlûkler'ini kurdu. el-Melik es-Salih, İslâm dünyasını menfi etkileyen Moğol ve Haçlı kuvvetlerine karşı başarılı mücadeleler verdi.

Bahri Memlûkler'de başa geçen sultanlar şunlardır;

2.1. Melik el-Muizz İzzeddin Aybeg et-Türkmani (1250-1257):

Bahri Memlûklerin ilk sultanı İzzeddin Aybeg'tir. Aybeg, sultan olduğunda bir taraftan haçlı seferleri hâlâ devam ediyor, diğer taraftan doğudan gelen Moğol saldırıları İslâm ülkelerini yerle bir ediyordu. Bu kritik dönemde Memlûkler bu iki düşmanı defalarca mağlup ederek İslâm'ın bayrağını dalgalandırmışlardır.²

² İsmail Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.26.

Aybeg'in kendi adına yeni Memlûk topluluğu (Muizzi) kurması sebebiyle Bahriye ile anlaşmazlığa düştü. Bu yüzden Suriye'deki Eyyubi Memlûklerine sığınan Bahriyeliler Şam ve Filistin'e yayıldılar. Ancak Aybeg Bahriyelileri koruyan Halep hükümdarı Yusuf ve Şam meliki Melik Şah İsmail'in teşebbüslerini önledi. İzzeddin Aybeg daha sonra Said bölgesindeki ayaklanmaları bastırdı. Böylece Aybeg içerdeki düşmanlarına karşı başarılı mücadeleler vermiş ve tahtının temellerini sağlamlaştırmış oldu. Bu arada Aybeg bazı Müslüman emirler üzerinde nüfuz sahibi olmayı düşünüyordu. Bu nedenle Musul emiri Bedreddin Lulu'nun kızıyla nişanlandı ve bu teşebbüsü sonunda çok kıskanç olan hanımı Şecerü'd-Dür tarafından bir suikast sonucunda katledildi. (12 Nisan 1257)

2.2. Melik el-Mansur Nureddin Ali b. Aybeg (1257-1259):

İzzeddin Aybeg'e sadık Memlûkler yaptıkları bir toplantıda onun eski karısından olan 15 yaşındaki oğlu Nureddin Ali'yi ittifakla tahta oturtular.³

Memlûkler saltanatın verasetle intikaline inanmıyorlardı. Bu yüzden hükümdar makamı herhangi bir sultanın vefatından sonra Memlûk emirlerinin büyükleri arasında çekişme konusu oluyordu.⁴ Nureddin Ali'ye Seyfeddin Kutuz naibu's-sultan'a tayin edildi.⁵ Nureddin Ali'nin kısa süren saltanatı esnasında devlet işleri Kutuz tarafından yürütüldü. Nureddin Ali zamanı Dımeşk'e kaçmış Bahriye Memlûklerine karşı verilen mücadelelerle geçti.

³ İsmail Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.27.

⁴ Koprıman, "**Memlûkler**", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (Çağ Yayınları), c.VI, İstanbul 1992, s.450.

⁵ İlk defa Memlûkler tarafından Aybeg zamanında ihdas edilen bu görev sultana vekâlet görevidir. Tüm işlerde mutlak yetki sahibiydi.

2.3. Melik el-Muzaffer Seyfeddin Kutuz (1259-1260):

1258 yılında Moğolların Abbasi hilafetini yıktıktan sonra Suriye'ye ulaştıkları haberi üzerine Mısır'da bu durum endişeyle karşılandı. Kutuz Mısır ayan ve emirlerinin ileri gelenlerini toplayarak Nureddin Ali'nin zor günlerin adamı olmadığını, herkesin kendisine itaat edebileceği bir kişinin seçilmesiyle Moğollar'a karşı konulabileceğini söyledi ve neticede sultan oldu. (12 Kasım 1259). Bu dönemin en önemli hadisesi 3 Eylül 1260'ta Moğollar'a karşı kazanılan Ayn-Calud zaferidir. Bu zafer aynı zamanda Eyyubiler'in de sonu oldu. Baybars, Ayn-Calud savaşında büyük kahramanlıklar gösterdi. Halep naipliğini istedi. İsteği yerine getirilmeyince Kutuz'u bir suikast sonucu öldürttü.(22 Ekim 1260)⁶

2.4. Melik ez-Zahir Rükneddin Baybars el-Bundukdari (1260-1277):

Baybars Kutuz'un öldürülmesinden sonra 26 Ekim 1260'ta Kal'atu'l-Cebel'e gelerek tahtta oturdu. Baybars içte ve dışta yaptığı icraatlarıyla Memlûklü Devleti'nin hakiki kurucusu oldu. Baybars bu icraatlarını yaparken İlhanlılar'a karşı Altınordu ile anlaşırken Suriye'deki Haçlılar'a karşı da Bizansla anlaştı. Diğer taraftan Memlûklerin hâkimiyetini kuvvetlendirmek için Bağdat Abbasi hilafetini Mısır'da yeniden tesis etti. 1271'de İlhanlılar Ayntab ve el-Harım'a hücum ettiler. Baybars ordusunun başında Halep'e gelerek İlhanlıları Harran da yendi. 1277'de İlhanlıların himayesinde olan Anadolu Selçuklu ülkesine yürüdü. İlhanlı ve Selçuklu ordusunu 18 Nisan 1277'de mağlup etti.⁷

Baybars Suriye'nin kuzey bölgesinde tertiplelediği seferleriyle Haşhaşiler ve Berberiler'i yenmiş ve Sudan bölgesinin hâkimiyetini sağlamıştır. Baybars aynı zamanda orduyu yeni baştan teşkilatlandırmış, deniz harp filosunu yeniden kurmuş,

⁶ Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.38-39.

⁷ Baybars, **Baybars Tarihi**, çev. Şerefuddin Yaltkaya, c.II, İstanbul 1941, s.84-86.

Suriye'deki kale ve hisarları tahkim etmiş, sulama kanalları açtırmış, limanların durumunu düzeltmiş, Kahire ile Dımeşk'i sürat postaları sayesinde dört günde ulaşabilecek şekilde birbirine bağlamış, hayır hasenata yönelik vakıflar tesis etmiştir.⁸

Baybars aynı zamanda Haçlılar'a karşı başarılı bir şekilde mücadele etmiş, 1265 yılında saldırıya geçerek Kayseriyye, Yafa, Aslis ve Arsuf şehirlerini almıştır. 1266'da Safet ve er-Remle'yi aldı ve nihayet 1268 Nisanında kısa süren bir kuşatmadan sonra Antakya'yı fethetti. Bu zaferle Haçlılar'ın Doğu Suriye'deki tahtı sona erdi.

Baybars Batıniler üzerine de sefer düzenleyerek Batıniler'in 1267 yılına kadar Haçlılar'a ödeyegeldikleri parayı Memlûklere ödemelerini sağladı. 20 Haziran 1277'de öldü. Baybars getirdikleri yenilikler ve kurduğu müesseselerle Memlûklerin hakiki kurucusu oldu.

2.5. ez-Zahir Baybars'ın Oğulları (1277-1279):

2.5.1. Melik es-Said Nasuruddin Muhammed Berke (1277-1279):

Baybars'ın 1277'de ölümünden sonra emirlerin biatıyla Berke sultan oldu. Bu dönemde önemli bir hadise olmadı. Sultanın genç ve tecrübesiz olması ümera ile arasının açılmasına sebep oldu. 17 Ağustos 1279'da kendi isteğiyle tahtı bıraktı.

2.5.2. Bedreddin Sülemiş (1279):

Berke'nin saltanattan ayrılmasını sağlayan emirler Seyfeddin Kalavun'u sultan yapmak istediler. Kalavun ise ortamın kendi lehine yumuşamasını bekleyerek bunu kabul etmedi. Ümera da Sülemiş'i sultan ilan etti. Kalavun'da sultana atabeg oldu. Henüz 7 yaşında sultan olan Sülemiş döneminde idare Kalavun'un elindeydi. Kalavun

⁸ P.Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ, S.), c.VII, İstanbul 1995, s.294.

bu zaman diliminde şartları kendi lehine çevirmek için gayret etti. Ümerayı toplayarak sultanın küçük olduğunu ve ülkeyi yönetecek kapasitede olmadığını söyledi, ümerada teklifi uygun bularak Kalavun'u sultan ilan etti. (26 Kasım 1279)

2.6. Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfi (1279-1290):

Kalavun ilk önce iç ayaklanmaları bastırarak işe başladı. Bunlar arasında Baybars'ın oğulları ve Sungur el-Aşkar ayaklanmaları vardı. Bunları itaat altına aldı. Bu arada Haçlıları Suriye'den tamamen çekip atmayı amaçlıyordu. Haçlı kuvvetleri Ermeniler, Frenkler ve Gürcülerin katılımıyla takviye edilmiştir. Abaka (İlhanlı)'nın ordusu sayı üstünlüğüne sahip olmasına rağmen 1280 yılında Hims yakınlarında Memlûklere karşı ağır bir yenilgi almıştır. Bu mağlubiyetten sonra Ortadoğuya inmiş Moğolların tamamı Müslüman olmuştur. Sultan Kalavun Altınordu, Bizans İmparatorluğu, Ceneviz Şehir Cumhuriyeti, Fransa, Kastilya ve Sicilya kralları ile mevcut olan dostane ilişkilerini kuvvetlendirdi.⁹

1280 ve 1281'deki iki Moğol hücumunu bertaraf eden Kalavun Haçlıların tarafsız kalması için de 10 yıllık barış imzaladı. Sonra bu barış anlaşmasını kendi lehine bozarak el-Markap kalesini aldı (1285). Bu arada Haçlılar kendi arasında anlaşmazlığa düşmüş ve batıdan kendilerine gelen yardım kesilince Memlûkler bunu fırsat bilerek Haçlıların Suriye'deki varlığına son vermek için Emir Hüsameddin Toruntay yönetiminde Antakya Haçlı Prenslığının son kalıntısı olan el-Lazikiyye'ye saldırarak şehri fethettiler.(20 Nisan 1287)

24 Şubat 1289'da Trablusşehir fethedildi. Ertesi yıl Kalavun, Akka üzerine sefere çıkmak için hazırlıkların yapılmasını emretti. Çünkü Akka'daki Frenkler

---

⁹ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ, S.), c.VII, İstanbul 1995, s.1097.

anlaşmayı bozmuş ve Müslümanlara ait yerleşim birimlerini yağmalamışlardı. Kalavun bütün hazırlıklarını yapıp Kahire'den ayrıldı. Şehrin dışına çıktığı esnada hastalanarak öldü. (10 Kasım 1290)¹⁰

Kalavun Memlûklu sultanları içerisinde tahtta en uzun süre kalan hanedanın kurucusu olmuştur. Onun oğulları ve torunları 1382 yılına kadar beş nesil Memlûklu tahtında oturdular. Kalavun genel olarak Baybars'ın politikasını takip etmiş, Moğollara karşı Müslüman ve Hristiyan müttefikler aramaya gayret etmiştir.¹¹

Kalavun Çerkes ve As asıllı 3700 Memlûkü Kal'atu'l-Cebel'de kale burçlarına yerleştirmişti. Bu Memlûklere kale burçlarında ikamet etmeleri sebebiyle el-Burciyye adı verilmiş ve bunlar Burci Memlûklerini menşeyini teşkil etmişlerdir. Dolayısıyla da Kalavun Burci Memlûklerinin temelini atmıştır.

2.7. Melik el-Eşref Selahaddin Halil b. Kalavun (1290-1293):

Kalavun 1282'de oğlu Alaaddin'in ölümü üzerine yerine oğlu Halil'i veliaht tayin etmiş, 1290'da ölümünden sonra da Halil, ümeranın kendisine biatıyla sultan oldu. Halil Eşref babasının ölümü sebebiyle tamamlayamadığı Akka seferini tamamlamak için ordusuyla birlikte Akka üzerine yürüdü. Mart 1291'de başlattığı kuşatmada macınıklar kurdurarak surları dövmeye başladı. Karşı taraftaki Suriye sahillerinde bulunan Haçlılar, İtalya'dan gelen kuvvetler, Kıbrıs Kralı'nın gönderdiği kuvvetler Haçlıların yardımına gelmişti. 44 günlük kuşatmadan sonra 18 Mayıs 1291'de şehir fethedildi. Sonrasında Memlûkler Sur, Sayda, Hayfa, Antartus ve Aslis kalelerini

¹⁰ Makrizî, Takiyuddin Ahmed b. Ali, *el-Mevâiz ve'l-İtibar bî Zikri'l Hitat ve'l-Asâr*, (thk. M.Zeyyin, M. Şerkavi), c.II, Kahire 1998, s.238.

¹¹ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.62.

aldılar. Neticede Suriye sahilleri nihai olarak Haçlılardan temizlendi. Yaklaşık 200 yıl süren Haçlı seferleri sona erdi.¹²

Halil Eşref idaredeki beceriksizliği ve kötü ahlakı yüzünden ümerayla arası açıldı. Bu hadise onun sonunu hazırladı. Emirler tarafından aleyhinde hazırlanan bir komplo sonucu öldürüldü. (13 Aralık 1293)

2.8. en-Nasır Nasurüddin Muhammed b. Kalavun (1293-1294):

Beklemediği bir zamanda 9 yaşında sultan olan Nasurüddin Muhammed aralıklarla üç kez tahtta geçmiş ve İslâm tarihi boyunca hüküm sürmüş en uzun süreli sultanlardan biridir. Nasurüddin Muhammed ilk saltanatı dediği bu dönemde çocuk yaşta olduğu için idari işleri kendisinin yürütmesi beklenemezdi. İdareyi başta naibu's-saltana Zeyneddin Ketboğa ve Vezir Alemüddin Sencer eş-Şücai olmak üzere büyük emirler üstlendi.¹³

2.9. Melik el-Adil Zeyneddin Ketboğa (1294-1296):

Ketboğa kadılar, emirler ve halifenin biat etmesiyle 1 Kasım 1294'te sultan oldu. Hüsameddin Laçın'ı kendisine naibu's-saltana, Fahrettin el-Halil'i de kendisine vezir yaptı. Çok geçmeden halk Ketboğa'dan nefret etmeye başladı. Bunun birinci sebebi Nil'in suyunun çekilmesi ve neticede mahsulün iyi olmaması, fiyatların yükselmesi, açlık ve hastalıkların yaygınlaşmasına sebep oldu. Aynı zamanda Ketboğa'nın Moğol asıllı olması da halkın kendisinden nefret etmesinin sebepleri arasındaydı.¹⁴

İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han'ın Müslüman olması sebebiyle kendilerine Uyrat adı verilen Moğollar Memlûk ülkesine kaçmış ve Ketboğa bunları çok iyi karşılamış, ülkesine yerleştirmiş ve zengin iktalar vermişti.¹⁵

¹² Koprıman, "Memlûkler", D.G.B.İ.T. (Çağ Yayınları), c.VI, İstanbul 1992, s.474.

¹³ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.63.

¹⁴ Koprıman, "Memlûkler", D.G.B.İ.T.(Çağ Yayınları), c.VI, İstanbul 1992, s.479

¹⁵ Makrizi, *Kitabu's-Sulûk İ-Ma'rifet-i Duveli'l-Mulûk*, (Nşr:Ziyade M.), c.II., Kahire 1956, s..21-23.

Böylesine açlık, kıtlık ve hastalığın ortalığı kasıp kavurduğu bir dönemde putperest olan Uyratlara bu kadar ilgi gösterilmesi halk nazarında Ketboğa'nın değerini düşürdü. Ketboğa'ya muhalefet edenlerin başında Hüsamettin Laçın geliyordu. Aleyhinde bir komplo hazırlandığını duyan Ketboğa Dimeşk'e kaçtı. Muhalifler de Laçın'e biat ederek sultan ilan ettiler.(15 Kasım 1296)

2.10. Melik el-Mansur Hüsameddin Laçın (1296-1298):

Laçın, ümeranın desteğini alarak 15 Kasım 1296'da sultan oldu. Laçın, başta Ketboğa ve en-Nasır Muhammed meselelerini halletti. Döneminde önemli bir hadise olmadı. Emirlerin kendisine muhalefet etmesiyle bir komplo sonucu 16 Ocak 1299'da öldürüldü.

2.11. Melik en-Nasır Nasruddin Muhammed b. Kalavun(2.Saltanatı 1299-1309):

Emirler Laçın'in öldürülmesinden sonra kimin sultan olacağı konusunda görüş ayrılığına düştü. Bir görüş üzerinde birleşemedikleri için en-Nasır Muhammed'i sultan ilan ettiler. En-Nasır Muhammed'e Emir Seyfeddin Salar, naibü's-saltana ise Baybars el-Çeşnigir üstâddâr¹⁶ tayin edildi.¹⁷

Devlet yönetiminde bu iki emir nüfuz sahibi olmuştur. En-Nasır Muhammed'in 2. saltanatı İlhanlılarla yapılan savaşlarla geçmiştir. Bu arada Güney Mısır'daki Araplar isyan etmiş, bunların üzerine asker göndererek isyanı bastırmıştır.

¹⁶ Üstâddâr: "Memlûklerden Sultanın Hususi Mallarına Bakan ve Onların Gelirini Toplayan ve Harcayan Emirdir." İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ankara 1984, s.338.

¹⁷ Kopruman, "**Memlûkler**", D.G.B.İ.T.(Çağ Yayınları), c.VI, İstanbul 1992, s.483.

2.12. Melik el-Muzaffer Rükneddin Baybars el-Çeşnigir (1309-1310):

En-Nasır Muhammed'in beklenmedik bir anda tahttan kendi isteğiyle çekilmesiyle birlikte kimin tahta çıkacağı sorusu gündeme geldi. Ümera Baybars el-Çeşnigir'e sultan olarak biat etti. (5 Nisan 1309) Baybars el-Çeşnigir Çerkes asıllı olup kendinden önce hiçbir Çerkes, Memlûk tahtına geçememiştir. Baybars el-Çeşnigir 11 ay süren saltanatı zamanında en-Nasır Muhammed ve ona bağlı ümerayla uğraşmak zorunda kaldı. Halep, Hama, Trablus, Suriye ümerası ve bu yerlerin naipleri en-Nasır'a olan bağlılığını devam ettirdiler. Neticede Kerek'te bulunan en-Nasır kendisine olan desteğe güvenerek Dimeşk'e geldi ve halk orada en-Nasır'ı sıcak karşıladı. Suriye ümerasının en-Nasır'a bağlılık yemini etmeleri üzerine Baybars tahttan feragat etti.

2.13. Melik en-Nasır Nasuruddin Muhammed b. Kalavun (3.saltanatı 1310-1341):

En-Nasır Dimeşk'ten Kahire'ye geldi ve ümeranın biatını alarak üçüncü kez sultan oldu. En-Nasır'ın üçüncü dönemi artık olgunluğa eriştiği dönemdir. İdareyi kendi eline alarak emirlerin tahakkumundan kurtuldu. En-Nasır 31 yıl tahtta kaldı, kendinden önceki sultanlardan hiçbiri bu kadar uzun tahtta kalamadı. En-Nasır bu zaman zarfı içerisinde Suriye'den Haçlıları kovmuş, İlhanlıları yenerek Moğol tehlikesini bertaraf etmiş ve böylece içte ve dışta istikrarı sağlamış, Memlûklerin itibarını yükseltmiştir. En-Nasır'ın üçüncü döneminde Memlûkler en geniş sınırlarına ulaşmıştır.¹⁸

---

¹⁸ Kopruman, "Memlûkler", D.G.B.İ.T.(Çağ Yayınları), c.VI, İstanbul 1992, s.489.

2.14. en-Nasır Muhammed'in Oğulları Devri:

En-Nasır'ın ölümüyle birlikte Memlûklerde en-Nasır'ın oğulları ve torunları dönemi başladı. Bu dönemin en bariz vasıfları başa geçen sultanların çocuk yaşta olması, ümeranın elinde bir oyuncak gibi kullanılması ve dolayısıyla sık sık sultan değişmesi ve benzeri özellikler bu dönemin en bariz özelliklerindedir. en-Nasır'dan sonra sekiz oğlu ve 20 yıl süreyle Memlûklu tahtında kalmıştır. Bunlar sırasıyla;

2.14.1. Melik el-Mansur Seyfeddin Ebu Bekr b. Melik en-Nasır Muhammed (1341)

2.14.2. Melik el-Eşref Alaaddin Küçük b. En-Nasır Muhammed (1341-1342)

2.14.3. Melik en-Nasır Şihabeddin Ahmed b. Melik en-Nasır Muhammed (1342)

2.14.4. Melik es-Salih İmadeddin Ebu'l-Fida İsmail b. Melik en-Nasır Muhammed (1342-1345)

2.14.5. Melik el-Kamil Seyfeddin Şaban b. Melik en-Nasır Muhammed (1345-1346)

2.14.6. Melik el-Muzaffer Zeyneddin Hacı b. en-Nasır Muhammed (1346-1347)

2.14.7. Melik en-Nasır Bedreddin Ebu'l-Meâli el-Hasan b. Melik en-Nasır Muhammed (I.Saltanatı 1347-1351)

2.14.8. Melik es-Salih Selahaddin b. Melik en-Nasır Muhammed (1351-1354)

2.14.9. Melik en-Nasır Bedreddin Ebu'l-Meâli el-Hasan b. Melik en-Nasır Muhammed (II.Saltanatı 1354-1361)

2.15. Melik en-Nasır Muhammed'in Torunları Devri (1361-1382):

Emir Yelboğa en-Nasır Hasan'ın tahttan indirdikten sonra onun yerine Hacı'nın oğlu Selahaddin Muhammed'i sultan ilan etti. (17 Mart 1361) Böylece en-Nasır Muhammed'in torunları devri başlamış oldu.¹⁹ en-Nasır Muhammed'in torunları devri genel özellikleri itibariyle oğulları dönemiyle aynıdır. Tahta geçen sultanların yaşlarının küçük olması yönetimin emirlerin elinde olması, sultanların ise bir kukla konumunda olması dikkat çeker. Bu zaman zarfında emirlerin arası açılmış ve doğal olarak Memlûklerin arasının açılmasına sebep olmuştur.

Bu kargaşalıklar esnasında Burci Memlûklerin nüfuzu giderek artmıştır. Sonuçta 1382 yılında Burci Memlûkler Bahri Memlûklere son vererek Memlûklu tahtına oturmuşlar ve Kalavun ailesiyle birlikte Bahri Memlûkler sona ermiştir. en-Nasır'ın torunları döneminde ahlaki çöküntü de had safhaya ulaşmıştır. Bu dönemde dört tane sultan tahta geçmiştir. Bunlar sırasıyla:

2.15.1. Melik el-Mansur Selahaddin Muhammed b. Melik el-Muzaffer Hacı b. en-Nasır Muhammed (17 Mart 1361-1363).

2.15.2. Melik el-Eşref Zeyneddin Ebu'l Meâli Şaban b. el-Emced Hüseyin b. en-Nasır Muhammed (30 Mayıs 1363-1377)

2.15.3. Melik el-Mansur Ali b. Melik el-Eşref Şaban b. Hüseyin b. en-Nasır Muhammed (14 Mart 1377-1381)

2.15.4. Melik es-Salih Salah Zeyneddin Ebu'l-Cevad Hacı b. Melik el-Eşref Şaban b. Hüseyin en-Nasır Muhammed (20 Mart 1381-1382).

---

¹⁹ Koprıman, "Memlûkler", D.G.B.İ.T.(Çağ Yayınları), c.VI, İstanbul 1992, s.496.

3. Burci Memlûkler (Çerkes Memlûkler'i), (1382-1517):

Burci Memlûklerin Menşei: Sultan Kalavun saltanatın kendi soyunda kalması ve bütün Müslümanları koruması için yeni bir Memlûk grubunu oluşturdu. Bu grup Çerkes ve As asıllı Memlûklerden oluşuyordu ve 3700 kişiydi. Kalavun bunları Kal'atu'l-Cebel'e yerleştirdi. Bu Memlûkler kale burçlarında iskan ettikleri için Burci Memlûkler dendi. Bu grup kısa bir süre sonra siyasi olaylara karıştı. 1293'te el-Eşref'in öldürülmesinde rol oynadılar. Ketboğa ve Laçın zamanında Bahri ve Burci Memlûkler arasındaki mücadeleler şiddetlenmiş, en-Nasır'ın torunları zamanında Burci Memlûklerin nüfuzları iyice artarak tekrar sahneye çıktılar. En-Nasır'ın oğlu Şaban'ı azlederek Hacı'yı sultan ilan ettiler. Yelboğa Memlûkleri arasında yetişen Berkuk, Hacı'ya atabetu'l-asakir oldu. Yeni sultan Hacı'nın mevcudiyetine rağmen bütün hüküm ve nüfuz Berkuk'un elindeydi. Memlûk sultanlığına hâkim durumdaydı. Nitekim 1382 yılı başında Kahire'ye gelen Celayir sultanı Hüseyin'in elçisini kabul etmiş, Kastilya Kralı Jean I'in, son Ermeni Kralı Leon VI'nın esaretten tahliyesi için girişimlerde bulunmuş ve muvaffak olmuştur. Ez-Zahiri Memlûklerini ve Türk ümerasının desteğini alarak Halife el-Mütevekkil Ala'l-lah ile Şafi Kadı'l-Kudat'ı ve bir kısım Kadı el-Asker ve Dar el-Adl müftülerini tazyik etmekten çekinmemiştir. Ramazanın 19. günü 1382 senesinde meclisi toplayarak sultan Hacı'nın henüz devleti idare edebilecek durumda olmadığını belirtti. Toplanan meclis Berkuk'u sultan ilan etti.²⁰

Berkuk, yönetime Çerkes Memlûkleri getirdi. Bahri Memlûklerini yönetimden uzaklaştırdı. Bazı vergileri kaldırarak halkın gönlünü aldı. 1381'de Türkmenlerin

²⁰ Şehabeddin Tekindağ, **Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı**, İstanbul 1961, s.53-54.

Halep’i yağmalamalarını önledi. Bu sayede halkı dış tehlikere karşı koruyarak emniyet ve asayişi sağladı.²¹

Burci Memlûkleri yöneten siyasi liderler ise şunlardır;

3.1. Melik ez-Zahir Ebu Said Seyfeddin Berkuk b. Anas (1382-1399):

26 Kasım 1382’de Berkuk’un kuruculuğunu yaptığı Burci Memlûkler dönemi 1517’deki Osmanlı fethine kadar devam etti. Berkuk başta Bahri Memlûklerine iyi davrandı, fakat bu uzun süre devam etmedi. Zamanla Türk Memlûklerini büyük görevlerden aldı, neticede büyük isyanlar çıktı. Bunların en büyüğü Mintaş ve Yelboğa Memlûklerinin çıkardığı ayaklanmalardır. Berkuk ikisini bertaraf etmiştir.²² Berkuk, 1394’te Arapların çıkardığı diğer bir isyanı bastırmıştır.

3.2. Melik en-Nasır Zeyneddin Ebu Saadet Ferec b. Berkuk (1.Saltanatı 1399-1405):

Berkuk’un ölümünden sonra oğlu Ferec’in sultanlığına biat edildi. Ferec henüz 13 yaşında idi. Yönetimi atabetü’l-asakir Aytemur eline geçirmişti. Bu arada yine emirler arasında rekabet baş gösterdi. Bundan yararlanmak isteyen Yıldırım Beyazıt Memlûklerin elinde olan Elbistan, Darende ve Malatya’yı ele geçirdi. (Ağustos 1399) Bu olay iki devletin arasının açılmasına neden oldu.

Emirler arasındaki çekişmeden sıkılan Ferec 22 Eylül 1405’te tahttan feragat etti. Bu dönemde Timur’un Suriye’yi işgal etmesi dikkate değer bir hadisedir. Timur Halep’te Memlûklere ağır bir darbe vurdu.(1400). 1401’de Timur’la antlaşma imzalandı. 1405’te Timur’un ölümüyle varisler arasında kavga çıktı. Suriye ve Mısır’ı tehdit eden büyük bir tehlike ortadan kalkmış oldu.

²¹ Koprıman, “**Memlûkler**”, D.G.B.İ.T.(Çağ Yayınları), c.VI, İstanbul 1992, s.511.

²² Tekindağ, **Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı**, İstanbul 1961, s.69-75.

3.3. Melik el-Mansur İzzeddin Abdulaziz b. Berkuk (1405):

Ferec'in ümera arasındaki rekabetten dolayı kendi isteğiyle tahttan feragat etmesi sebebiyle yerine kardeşi Abdulaziz sultan ilan edildi. (22 Eylül 1405). Altmış dokuz gün sonra yine ümera arasındaki rekabet sonucu Ferec tekrar tahtta oturdu. (22 Kasım 1405).

3.4. Melik en-Nasır Zeyneddin Ebu's-Saadet Ferec b. Berkuk (II. Saltanatı 1405-1412):

Ferec'in 2. saltanatı da 1. saltanatı gibi iç isyanlar ve karışıklıklar içinde geçti. Suriye bölgesinde büyük isyanlar çıktı. Bu isyanlar sonunda hem hayatını hem de saltanatını kaybetti. Bunda Ferec'in Memlûklere sert davranması, bazılarını öldürmesi vb. sebepler Memlûklerin Ferec'e karşı isyana katılmasında etkili oldu. Bu isyanlar sonucu Ferec öldürüldü. Ferec'in öldürülmesinde Dımeşk naibi Nevruz, Trablus naibi Şeyh'le birlikte hareket etmesi etkili oldu. Ferec'in ölümünden sonra iki emir arasında rekabet çıkınca Halife el-Mustain Billah sultan ilan edildi. (7 Mayıs 1412).²³

3.5. el-Melik el-Müeyyed Ebu'n-Nasır Seyfeddin Şeyh el-Mahmudi (1412-1421):

Halife el-Mustain Billah emirler arasındaki çekişmeden dolayı geçici olarak sultan olmuştu. Şeyh el-Mahmudi'de devletin işlerini ancak emirler arasında seçilecek bir kişinin yürütülebileceğini söyledi. Toplantıya katılan emirler Şeyh el-Mahmudi'yi sultan ilan ettiler. (Kasım 1412). Memlûklerin himayesine sığınan Karamanoğlu Mehmed Bey'in Memlûklere ait bazı yerleşim merkezlerine saldırması sonucu Şeyh el-Mahmudi kardeşi İbrahim'i göndererek meseleyi halletti. 13 Ocak 1421'de öldü.

²³ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.108.

3.6. Melik el-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438):

Küçük yaşta sultan olan Muhammed'e naip olan Barsbay onu tahttan indirdikten sonra sultan oldu. Suriye'de çıkan isyanları bastırdı. Onun zamanında Mısır'da iç siyasette bir istikrar hâkimdi. Bu arada korsanlarla mücadeleye girdi ve Kıbrıs'ı almaya karar verdi. Haçlıların Kıbrıs'ı bir üs olarak kullanması Memlûklerin ticaretini baltalamaları ve devletin geleceği için bir tehlike olması sebebiyle Kıbrıs'ı fethetmeye karar verdi. 1424-1426 yıllarında aralıklarla yapılan seferler neticesinde Kıbrıs fethedildi. Savaş sonunda Kral Janus 200 bin dinar kurtuluş fidyesi ve yıllık 20 bin dinar haraç vergisi ödeyeceğine dair söz verdi. Fransa'daki tahtına dönmek üzere serbest bırakıldı.²⁴

3.7. Melik ez-Zahir Seyfeddin Çakmak (1438-1453):

Barsbay'ın yerine geçen oğlu Yusuf üç ay sonra tahtın varisi Seyfeddin Çakmak tarafından azledildi. Seyfeddin Çakmak sultan oldu.(9 Eylül 1438).²⁵

Çakmak Dimeşk, Halep ve diğer illerdeki ayaklanmaları bastırarak istikrarı sağladı. Bu dönem Rodos seferleriyle meşhurdur. Ez-Zahir Çakmak 1440-43 ve 1444 yıllarında olmak üzere Rodos'a karşı üç sefer düzenledi fakat bazı sebeplerden dolayı Rodos fethedilemedi ve Memlûkler kuşatmayı kaldırarak barış imzaladılar. Çakmak 1453'te yakalandığı bir hastalık sonucu öldü, yerine oğlu Osman geçti.

²⁴ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ, S.), c.VII, İstanbul 1995, s.1132.

²⁵ Kopruman, "**Memlûkler**", D.G.B.İ.T.(Çağ Yayınları), c.VI, İstanbul 1992, s.520.

3.8. Melik el-Eşref Seyfeddin İnal (1453-1461):

Çakmak'ın oğlu Osman'ı tahttan indiren Memlûkler onun yerine İnal'ı tahta çıkardılar. İnal iç siyasette başarılı bir dönem geçirmiş, çıkan isyanları bastırmış ve parayı ıslah etmiştir. Dış siyasette Osmanlı hükümdarı Fatihle arası iyiydi. Ancak 1459'da Fatih'in Hacc yolundaki su havuzlarını çoğaltma yönündeki teklifinin İnal tarafından reddedilmesiyle arası açıldı. Akkoyunlular, Dulkadiroğulları ve Karamanoğullarıyla dostane ilişkiler kurdu. Yakalandığı hastalık sonucu 1461'de öldü. Yerine oğlu Ahmed geçti.

3.9. Hoşkadem ez-Zahir (1461-1497):

Ahmed zamanında atabegliğe getirildi. Sonra Zahirîye Memlûkleri Hoşkadem'i sultan ilan ettiler.(28 Haziran 1461)²⁶

İçte istikrarı sağlayan Hoşkadem dışta Uzun Hasan'ı, Karakoyunlu ve Dulkadiroğullarına karşı destekledi. Bu dönemde Osmanlılarla arası gerginleşti. Bunun sebepleri arasında Dulkadiroğullarıyla ilgili meseleler, Hacc yolundaki su havuzları meseleleri vb. sebepler etkili oldu. 1477'de öldü.

3.10. Melik el-Eşref Seyfeddin Kayıtbay (1468-1496):

Kayıtbay, Çerkes Memlûklerinin en fazla tahtta kalan hükümdarıdır. Bu dönemde Mısır ve Suriye'de ayaklanmalar çıkmış, buna ilaveten daha da önemlisi sınırları iyice genişleyen Osmanlılarla aralarındaki münasebetler iyice gerginleşti. Bu ilişkiler bir ara yumuşadıysa da iki devlet arasında savaşı engelleyen esas sebep Fatih'in ölümüydü. Kayıtbay için diğer önemli bir tehlike Akkoyunlulardı. 1471'de Fatih'in

²⁶ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.119.

Akkoyunluları yenmesi Kayıtbayın işini kolaylaştırdı. Sonra Osmanlıların ani bir saldırısından korkarak Akkoyunlularla anlaşma yolunu tercih etti.

Kayıtbay döneminde II.Beyazıd'a karşı sultanlık iddia eden Cem'i Memlûklerin himaye etmesi sonucu iki devletin arası açıldı. Kayıtbay yine de savaşmaya cesaret edememiştir. Dulkadiroğulları Osmanlıların himayesindeydi. Bu beyliğin 1484'te Memlûkleri iki sefer yenmesi sonucu Memlûkler barış için elçi göndermiş netice alamayınca da 1485-90 yılları arasında savaş fiilen başladı. Bu savaşlarda Kayıtbay daha başarılıydı. Neticede 15 yıl devam eden bir sulh yapıldı.(1491) Kayıtbay döneminde devlet kaybedilen itibarını yeniden kazanmıştır. 6 Ağustos 1496'da öldü.²⁷

3.11. Melik el-Eşref Ebu'n-Nasır Kansuh el-Gavri (1501-1516):

Kansuh el-Gavri öncelikle tahtını sağlamlaştırmak için sert tedbirlere başvurdu. İktisadi durumu düzeltmek için vergileri artırdı. Nitekim bu ezici vergiler Hint ticaret mallarını Mısır, Suriye üzerinden Avrupa'ya taşıyan Portekizli tüccarlara başka yollar aramaya sevketti. Neticede İbn Macid'in önderliğinde Hindistan'a giden deniz yolunu keşfetti. Böylece Portekizli tüccarlar Hint mallarını Ümit Burnu yoluyla doğrudan Avrupa'ya taşıdılar. Dolayısıyla el-Gavri'nin aldığı tedbirler maliyenin daha da kötüye gitmesine sebep oldu. Memlûkler dış siyasette iki tehlike ile karşı karşıyaydılar. Bunlardan biri Safeviler diğeri Osmanlılardı. Başta bunlara karşı tarafsız kalmaya çalışılırsa da bir müddet sonra Yavuz'un Çaldıran'da Şah İsmail'i yenmesiyle sıranın kendilerine geldiğini fark eden Kansuh el-Gavri bir taraftan gizlice savaş hazırlıklarına başladı. Yavuz, Çaldıran savaşının arkasından Dulkadiroğulları Beyliğine son verdi. Bu durum karşısında Memlûk sultanı bir taraftan Şah İsmaille ittifak ederken diğeri taraftan

---

²⁷ Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, İstanbul 1991, s.123.

da Yavuz'un kardeşinin oğlu Şehzade Kasım'a kucak açtı. Bir taraftan savaş hazırlıkları devam ederken Halep naibi Hayırbeg'de Osmanlıları tutan bir tavır sergiledi. Sonuçta el-Gavri ordusuyla birlikte Halep'e hareket etti. Halep'e gelen ordu halka karşı kötü davrandı. Bu olumsuzluklar Haleplilerin Osmanlılarla müşterek hareket etmesinde etkili oldu. Yavuz'da 1516'da ordusuyla İstanbul'dan hareket etti. Sulh çabaları netice vermeyince 24 Ağustos 1516'da Mercidabık'ta iki ordu arasında cereyan eden büyük savaşta başta Memlûklerin lehine giderken sonra Hayırbeg'in Memlûk ordusunu terk edip Osmanlılar safına geçmesiyle bu çetin savaşı Osmanlılar kazandı. Kansuh el-Gavri bu savaştan sonra kayboldu, ordusu da dağıldı. Savaşın kazanılmasında Osmanlı topçusu önemli rol oynadı. Savaş sonucunda milyonlarca dinar değerindeki Memlûk hazinesi, ordusunun bütün ağırlıkları Osmanlıların eline geçti. Suriye'deki Memlûk devletinin hâkimiyeti sona erdi. Savaşı müteakip ilerleyen günlerde Osmanlılar Halep, Hama, Humus'u ele geçirdiler. Bu savaş Memlûklerin sonunu hızlandırmıştır.²⁸ Bu savaşın kazanılmasındaki büyük etkenlerden biri de Çerkes Memlûklerine ihanet eden Arap birliklerinin Osmanlılara yardım etmesiydi.²⁹

3.12. Tomanbay (1516-1517) ve Memlûklerin Yıkılışı:

Memlûklu Devleti'nin son sultanıdır. İlk iş olarak zor durumda kalan Gazze naibine yardım için 20 bin kişilik kuvvet gönderdi. Henüz Dımeşk'te bulunan Yavuz, Tomanbay'a barış teklif etti. Teklif kabul edilmeyince Yavuz, Mısır seferine çıkmaya karar verdi. Neticede Yavuz 23 Ocak 1517'de bütün kuvvetleriyle birleşerek er-Ridaniye'de kendilerini bekleyen Memlûk ordusunun karşısında cephe aldı. Bu savaşı Osmanlılar kazandı. Savaşın kazanılmasında müteharrik toplar etkili oldu. Yenileceğini

²⁸ Kopruman, "Memlûkler", D.G.B.İ.T.(Çağ Yayınları), c.VI, İstanbul 1992, s.531-532.

²⁹ Baturay Özbek (Yediç), **Çerkes Tarihi Kronolojisi**, Ankara 1991, s.30.

anlayan Tomanbay kaçtı, ordusu dağıldı ve bütün teçhizat Osmanlıların eline geçti. En önemlisi de 1250’de kurulan Memlûklü Devleti Tomanbay’ın öldürülmesiyle resmen sona erdi.³⁰

Memlûklerin yıkılmasında siyasi istikrarsızlık, askeri sınıfın bozulması ve ekonomik sıkıntılar vs. etkili olmuştur. Böylece bir sefer-i hümayunla ve iki meydan muharebesiyle, o zamana kadar iktisadi ve askeri güç olarak dünyanın en büyük devletlerinden biri olan Memlûk İmparatorluğu yıkılmış oldu.

---

³⁰ Özbek, **Çerkes Tarihi Kronolojisi**, Ankara 1991, s.30.

I.BÖLÜM

MEMLÛKLER'DE DİN-DEVLET İLİŞKİSİ

1- Memlûkler'in Hristiyan Devletlerle Olan İlişkisi:

1.1. Memlûkler'in Haçlılar'la Olan Mücadelesi:

Memlûkler zamanında Haçlılar'ın büyük destekçisi Moğollar olmuştur. Sultan Kutuz döneminde yapılan Ayn Câlut savaşıyla, Moğollar ağır bir yenilgi alarak Haçlılar'a yaptığı destek sona ermiştir. Böylece Memlûkler, Haçlı kuvvetlerinin üzerine daha rahat bir şekilde gitmiştir.

1268 yılında Sultan Baybars, barış şartlarını bozan Frankların üzerine giderek Antakya şehrini, Franklar'ın elinden almıştır.³¹ Baybars, Franklar'a vurduğu bu darbeden dört yıl sonra, onlarla 10 yıl süreli bir ateşkes antlaşması imzalamıştır.³²

Sultan Kalavun zamanında 1289 yılında Haçlılar'ın elinden Trablusşam alındı. Bu fetihle Haçlılar'ın elinde Akka, Sûr, Sayda, Aslis şehirleri kalmıştır. Memlûkler bu yerleri de almak için koları sıvamıştır. Sultan Melik Halil Eşref döneminde 1291 yılında bu merkezlerin de alınmasıyla, Suriye sahilleri nihai olarak Haçlılar'dan temizlenmiştir.³³

1365 senesinde Haçlılar, İskenderiye'ye saldırmıştır. Haçlılar'ın amacı o dönemdeki en güçlü İslâm devleti olan Memlûkler'i ortadan kaldırmaktır. Haçlılar, bu amaçla denizden Memlûkler'in deniz ticaretini yok etmeye çalışmıştır. Yine 1365 yılında Kıbrıs Kralı komutasında harekete geçen ve Venedik, Ceneviz, Rodos gemilerinden oluşan Haçlı donanması İskenderiye'ye saldırmıştır.

³¹ İ.Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.145; Makrizî, **Kitabu's-Sulûk**, c.1/2, s.568.

³² Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, s.145; İbn Şeddad, **Tarihu'l-Meliki'z-Zâhir**, Wiesbaden 1983, s.33.

³³ Makrizî, **Kitabu's-Sulûk**, c.1/3, s.765.; Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, s.145; İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, **el-İber ve Divanü'l-Mübtede-î ve'l-haber**, Beyrut 1966, c.V, s.870; **Hıtat**, c.II, s.238.

1423 yılında, Müslümanlara ait olan ticaret gemilerinin korsanlar tarafından Kıbrıs'a götürülmesi Memlûkler'in Haçlılar üzerine gitmesine neden olmuştur. Sultan Baybars liderliğinde Haçlılar üzerine 1426 yılında üçüncü bir sefer düzenlenerek Kıbrıs Kralı esir düşürülmüş, kral Kahire'ye getirilmiştir. Esir kral, Venedik konsolosunun girişimleri sonucu, Memlûkler'i metbû tanımak ve yıllık vergi ödemek şartıyla serbest bırakılmıştır.³⁴

1.2. Memlûkler'in Diğer Hristiyan Devletlerle Olan İlişkisi:

Memlûkler, Ermeni Devletiyle siyasi ve askeri mücadeleler vermiştir. Bu mücadelelerin temel sebebi Ermeniler'in Moğol hâkimiyetini tanımaları ve Moğol hükümdarı Hülâgu tarafından Suriye üzerine saldırımları istenmesidir.

Memlûk ordusu, Ermeniler'in kendi topraklarına saldırması üzerine 1266 yılında Ermeni devletinin başkenti olan Sis (Kozan)'e girerek Kral'ın oğlu başta olmak üzere birçok esir ele geçirilmiştir.

Kalavun zamanında, Ermeni Kralı Kalavun'un gücünden çekinerek barış istemiştir. Sulh; esir mübadelesi ve ticari ilişkilerle ilgili şartları ihtiva etmiştir.³⁵

1315 yılında Sultan Nasır Muhammed zamanında Ermeniler'in elinden Malatya şehri alınmıştır.³⁶ 1375 yılında ise bu devletin başkenti Sis ve diğer şehirleri alınarak, Ermeni kralı Kahire'ye getirilmiştir.³⁷

Memlûkler bu Hristiyan devletlerinden başka Bizans, Habeşistan Krallığı, Sicilya, Venedik ve Cenova'yla siyasi, askeri, ekonomik ilişkilerde bulunmuştur. Bu

³⁴ S. Abdülfettah Aşur, **el-Hareketü's-Salibiyye**, c.II, s.1168-1171.; Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.145-146.

³⁵ Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, s.146; Muhammed Mahir Hammâde, **el-Vesaiku's-Siyasiyyeti ve'l-İdariyye Fi'l-Endülüs ve Şimali İfrikiiyye**, c.VI, Beyrut, s.84.

³⁶; İbn Haldun, **el-İber ve Divanü'l-Mübtede-î ve'l-haber**, c.V, Beyrut 1966, s.918.; Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.146.

³⁷ Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, s.146; İbn Haldun, **a.g.e.**, c.V, s.977.

ilişkiler Memlûkler'in güçlü olduğu Baybars ve Kalavun zamanlarında yoğunlaşmıştır. Habeş Kralı, Memlûk sultanına mektup yazarak "efendimiz" diye hitap etmiştir. Bu hitap, Habeş Kralının Memlûk sultanlığına yarı tâbi olduğu sonucunu göstermiştir.³⁸

Baybars zamanında Bizans, Cenova ve diğer Hristiyan devletlerle ticari antlaşmalar yapılmıştır. 1275 yılında Yemen hâkimi, Altın Orda Hanı, Alman-Bizans İmparatorları, Cenova dükası tarafından Sultan Baybars'a elçiler gönderilmiş, bu elçiler Baybars'ın önünde saygıyla eğilerek yer öpmüşlerdir.³⁹

2. Memlûkler'de Mısır Abbasi Hilâfeti

2.1. Hilâfetin Kuruluşu ve Önemi:

Abbasi Hilâfeti, 1258 yılında Moğollar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu hilâfet üç buçuk yıllık bir zaman zarfından sonra Memlûklu Sultanı Baybars tarafından Kahire'de tekrar kurulmuştur.

Baybars, tahtını güçlendirmek ve İslâm Dünyasında saygınlığını artırmak için halifeliğe biat etmiştir. Baybars, Abbasi ailesinden Ahmed b. Zâhir'i Kahire'ye çağırmıştır. Bu kişi "el-Mustansır" ünvanı alarak ilk Mısır Abbasi halifesi olmuştur. Halife el-Mustansır, Sultan Baybars'a sultanlık hil'atını giydirmiştir. Ona saltanat menşuru ve altın gerdanlık vermiştir. Halife el-Mustansır, Müslümanların idaresini bütünüyle Baybars'a bıraktığını ve saltanatının meşru olduğunu açıklamıştır.⁴⁰

Memlûk devletinde, tahta çıkan sultanın saltanatının meşruîyeti, halife tarafından verilen bir ahidname ile sağlanmıştır. Tahta çıkan sultana, saltanat tevcihi

³⁸ Hammâde, *el-Vesaiku's-Siyasiyyeti ve'l-İdariyye Fi'l-Endülüs ve Şimali İfrikiyye*, c.VI, Beyrut, s.83.

³⁹ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, s.147; İbn Şeddad, *Tarihu'l-Meliki'z-Zâhir*, Wiesbaden 1983, s.125-128.

⁴⁰ Yiğit, *a.g.e*, c.VII, İstanbul 1991, s.159; Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-İtibar bi Zikri'l Hitat ve'l-Asâr*, (thk. M.Zeyyin, M. Şerkavi), c.II, Kahire 1998, s.301;Cemaleddin, Ahmed b. Muhammed Suyûti, *Husnü'l-Muhâdara fi-Ahbârî Mısır ve'l-Kahire*, c.II, Beyrut 1997, s.49.

için düzenlenen törende halife, Müslümanların işlerini ona devrettiğini beyan etmiş ve aynı zamanda sadâkatini arz etmiştir. Halifenin otoritesi sadece manevi alanda olmuştur. Halifenin ülke idaresinde bir ilgisi yoktur.⁴¹

Halife Mustansır, Hît civarındaki savaşta şehit edilmesiyle Sultan Baybars, halifelik makamına ikinci kişi olarak Abbasi ailesinden “el-Hakim” ünvanıyla Müsterşid’in torunu Ahmed’i halife yaptı. Halifelik veraset yoluyla başkasına geçmiştir. Mısır Abbasi halifeliği 1517 yılına kadar Müsterşid ailesinde kalmıştır.

Halifelerin devlet idaresinde pek bir etkinliği olmadığı için Memlûk sultanları halife olacak kişi üzerinde fazla düşünmemişlerdir. Ancak Memlûk sultanları bazen halife tayininde işe karışmışlardır. Sonuçta halifeler, veliahdleri tayinde sultanın onayını almak durumunda kalmışlardır. Mısır Abbasi halifeleri, Memlûk sultanlarının emirlerine itaat etmişlerdir.

Ahidnâmede, ülkede en büyük otoritenin halife olduğu, sultanı bizzat onun tayin ettiği zikredilmiş, isimleri sultanın ismiyle birlikte para üzerine yazılmış, hutbede adları sultanın adından önce okunmuştur. Lâkin ahidnâmedeki bu hususlar uygulanmamıştır. Hatta halifeler sultan tarafından yeri gelince azledilmişlerdir.

Mısır Abbasi halifeleri dinî görevlerde çalışan memurları tayin etme yetkisine de sahip olmamışlardır. Dini görevlileri tayin ve azletme tamamen sultanın yetkisindeydi.

Halifeliğin bu durumu Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı almasıyla, Mısır Abbasi hilâfetinin son temsilcisi III.Mütevekkil’i İstanbul’a götürmesine kadar böylece devam etmiştir.

⁴¹ Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, s.159; H.İ.Hasan-A.İ. Hasan, **en-Nuzumu’l-İslâmiyye**, Kahire 1970, s.100 vd. Halife II.Hâkim, Sultan Seyfeddin Ebubekir el-Mansur’a hil’at giydirirken şöyle demişti: “Müslümanların idaresini sana devrettim, dini görevleri de sana bıraktım...” Bilâhere, siyah bir elbiseyi eliyle sultana giydirdi, ona bir Arap kılıcı kuşattı. Sonra katibu’s-sır, ahidnameyi okudu. Orada bulunan dört başkadı buna şahitlik ettiler. Suyûtî, **Husnü’l-Muhâdara fî-Ahbârî Mısır ve’l-Kahire**, c.II, Beyrut 1997, s.65.

2.2. Memlûkler’de Halifelik Yapmış Olan Mısır Abbasi Halifeleri:

2.2.1. 1. Mustansır(659-660/1261):

Mısır Abbasi halifelerinin birincisidir. Gerçek ismi Ahmed b. Zahir’dir. Ünvanı Mustansır’dır. Halifeliği Memlûk Sultanı Baybars zamanında ilan edilmiştir. Mustansır, Hît civarındaki savaşta Moğollara yenilmiş ve şehit düşmüştür.⁴² Hilafeti 6 ay sürmüştür.

2.2.2. I.Hâkim (660-701/1261-1302):

Gerçek ismi Ahmed b. Hasen’dir. Sultan Baybars tarafından halife ilan edildi. I.Hâkim, Bağdat Abbasi halifesi Müsterşid’in torunudur. Halifeliği 40 yıl sürmüştür. Baybars tarafından halife seçilen I.Hâkim, yine Baybars tarafından devlet işlerine karışması sebebiyle görevinden azledilmiştir.

2.2.3. I.Müstekfî (701-740/1302-1341):

I.Hâkim’in oğludur. İsmi Ebu’r-Rebî Süleyman’dır. “Müstek fî bi’llah” ünvanını almıştır. Halifeliği iki sultan görmüştür. Memlûk Sultanı Nâsırüddin Muhammed tarafından devlet ricali ve halkla konuşması yasaklandı. Kûs’a sürgün edildi. Kûs’taki bu sürgünde I.Müstekfî, 1339 yılında öldü.⁴³

2.2.4. II.Hâkim (741-753/1341-1352):

Kadınların desteğiyle halife ilan edilmiştir. Halifeliği 12 yıl sürmüş, yedi sultan görmüştür. Yerine geçecek kişiyi belirlemeden ölmüştür.

⁴² Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.166; İbn Haldun, **el-İber ve Divanü’l-Mübtede-î ve’l-haber**, c.V, Beyrut 1966, s.827.

⁴³ Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, s.167; İbn Kesir, İ.İ. ed-Dimeşkî, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, Kahire 1932, XIV, s.187; Suyûti, **Husnû’l-Muhâdara fî-Ahbârî Mısır ve’l-Kahire**, c.II, Beyrut 1997, s.486.

2.2.5. I.Mu'tezid (753-763/1352-1362):

II.Hâkim'in kardeşidir. Halifeliği 10 yıl sürmüştür.⁴⁴

2.2.6. I.Mütevekkil:

Mu'tezid'in oğludur. Üç defa belli aralıklarla halife olmuştur. 1. halifeliği (763-779/1362-1377), 2. halifeliği (779-785/1377-1385), 3. halifeliği (791-808/1389-1406) yılları arasında olmuştur. Halifeliği 45 yıl sürmüştür. Diğer halifeler gibi Memlûk sultanları tarafından sürgüne gönderilmiş, azledilmiş ve hapse atılmıştır.

2.2.7. Müstain (808-816/1406-1414):

I.Mütevekkil'in oğludur. Annesi ise Türk asıllı Bay Hatun'dur. Memlûk halifeleri içerisinde sadece kendisi hem halifelik hem de sultanlık görevini yürütmüştür. 1412 yılında sultan ilan edilmiştir. Böylece Mısır Abbasi hilâfetinde halifelik ve sultanlık görevlerini ilk ve son defa Halife Müstain yapmıştır.⁴⁵

Sultanlığı 6 ay sürmüştür. Memlûk Sultanı Barsbay tarafından hapse atılmıştır.

2.2.8. II. Mu'tezid (816-845/1414-1441)

Mustain'in kardeşidir. İsmi Davud'dur. Ünvanı "Mu'tezid bi'llâh"tır. Şeyh el-Mahmûdi el-Müeyyed tarafından halife ilan edildi. Sultana hil'at giydirdi.

2.2.9. II.Müstekfi (845-855/1441-1451):

II.Mu'tezid'in ikiz kardeşidir. Ahidnamesini babası yazmıştır. Babası onun imamı olmuş ve babasının yanında büyümüştür.

⁴⁴ Diyarbekrî, *Tarihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfes-i Nefis.*, c.II, Mısır h.1283, s.382; Yiğit, *a.g.e.*, c.VII, İstanbul 1991, s.167.

⁴⁵ İbn Tağriberdi, Cemaleddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî, *ed-Delilü's-Şâfi ale'l-Menheli's-Sâfi*, nşr. F.Şeltut, Mekke 1979, c.II, s.521; İbn İyas, Muhammed b. Ahmed, *Bedâiu'z-Zuhur fî Vakâi'd-Duhûr*, Kahire 1983, c.1/2, s.823; Suyûti, *Husnü'l-Muhâdara fî-Ahbârî Mısır ve'l-Kahire*, c.II, Beyrut 1997, s.506.; Yiğit, *a.g.e.*, c.VII, s.169

2.2.10. Kâim (855-859/1451-1455): Kardeşinin vefatı üzerine halife olmuştur. Sultan Seyfeddin İnal tarafından 859 yılında halifelikten alınarak İskenderiye'ye gönderilmiş ve burada 863 yılında vefat etmiştir.⁴⁶

2.2.11. Müstencid (859-884/1455-1479):

Babası I.Mütevekkil'dir. I.Mütevvekil'in halifelik yapan beşinci oğludur. Beş sultana hil'at giydirmiştir.

2.2.12. II.Mütevekkil (884-903/1479-1497):

Müstencid'in yeğenidir. Ölümüne kadar bu makamda kalmıştır.

2.2.13. Müstemsik (903-914/1497-1508):

Babasının yerine halife olmuştur. İhtiyarlığında oğlu Mütevekkil lehine halifelikten ayrılmıştır. Memlûkler'in son sultanı Tumanbay'a hil'at giydirmiştir.

2.2.14. III.Mütevekkil (914-922/1508-1516):

Mısır Abbasi halifelerinin sonuncusudur. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle padişah Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a götürülmüştür. Yavuz'un ölümüyle Mısır'a geri dönmüştür.

3. Hilâfetin Osmanlılara Geçişi:

Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim zamanında Memlûklerle askeri mücadeleler yapmıştır. Osmanlı Devleti Mercidabık (1516) ve Ridâniye (1517) savaşları sonucunda Memlûkleri yenerek Mısır'ı ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti son Mısır Abbasi halifesi olan III.Mütevekkil'i de İstanbul'a getirmiştir. Böylece hilâfet Memlûkler'den Osmanlı'ya geçmiştir. Yavuz Sultan Selim, halife III.Mütevekkil'e iyi davranmıştır.

⁴⁶ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.169; Suyûti, *Husnû'l-Muhâdara fî-Ahbârî Mısır ve'l-Kahire*, c.II, Beyrut 1997, s.513; Diyarbekrî, *Tarihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfes-i Nefis*, c.II, Mısır h.1283, s.385.

Yavuz Sultan Selim, Mısır seferinden sonra gönderdiği fetihnamelerde hilâfet makamının sahibi olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Şirvan Şah'a yazdığı name-i Hümâyün'da Mısır seferini yazmış, bütün müslüman hükümdarların kendisine itaat etmelerinin gerektiğini söylemiş, Mekke ve Medine dahil Hicaz topraklarının kendisine tâbi olduğu hatırlatmış, sultandan hilafetini kabul etmesini ve adını hutbede okutmasını talep etmiştir.⁴⁷

4. Memlûkler'de Devlet Kademesinde Çalışan Din Görevlileri:

Memlûkler zamanında dini hizmet veren görevlilerin başlıcaları şunlardır;

“Nâzıru'l-Hisbe eş-Şerife, Darphane Nâzırı, Nâzıru'l-Mahmil eş-Şerif, Nâzıru'l-Evkâf, İmam, Mısır Hisbe Nâzırı, Nâzıru'l-Bimaristan, Nâzıru'l-Müfret eş-Şerif, Nâzıru'l-Eşraf, Nâzıru'l-Beytülmal, Darü'l-Adl Müftüsü, Nâzıru'l-Mikat (Hac İçin) gibi görevlilerdi.”⁴⁸

Bu din görevlilerine ıktaların dışında sultan tarafından günlük olarak muayyen miktarda et, baharat, ekmek, zeytinyağı, hayvanlar için yem ve bazı emirlere bunlara ilaveten şeker, mum ile senede bir kat elbise verilmiştir. Ramazan ayında ayrıca bütün emîrlere şeker, helva ve kurban bayramlarında da kurbanlık hayvan verilmiştir.⁴⁹

⁴⁷ Feridun Bey, *Münşeât*, c.I, İstanbul 1984, s.443.; Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.175.

⁴⁸ Halil b. Şahin, ez-Zahirî, *Zübdetü Keşfu'l-Memalik ve Beyan et-Turuk ve'l-Mesalik* (Tahkik: Halil el-Mansur), Beyrut 1997, s.114-115; Keleş, *a.g.e.*, s.179.

⁴⁹ Kalkaşandi, *a.g.e.*, c.IV, s.51-53; A.İ.Hasan, *Tarih-i Memaliku'l-Bahriyye*, Kahire 1967, s.316; Keleş, *Bahrî Memlûklerde İktisadî ve Ticarî Hayat*, (yayınlanmamış doktora tezi), Kayseri 1998, s.180.

II. BÖLÜM

MEMLÛKLER'DE SOSYAL HAYAT

1. Memlûkler'de Dinin Sosyal Yaşama Etkisi

1.1. Memlûkler'de Kutlanan Dinî Bayramlar ve Dini Törenler

Memlûkler, dinî bayramlara özel önem vermiştir. Devlet erkânı ve halk bu bayramlarda, bayram havasını tam anlamıyla idrak etmişlerdir. Memlûklerin dinî bayramları ise;

1.1.1. Hicrî Yılbaşı Bayramı:

Hicrî yılın ilk ayı olan Muharrem ayının ilk haftasında kutlanmıştır. Halife, başkadılar, devletin ileri gelen ümerası Kal'atü'l-Cebel⁵⁰,de sultanın yeni yılını kutlamışlardır. Halkta bu kutlamaya eşlik etmiştir.⁵¹

1.1.2. Aşûra Bayramı:

Muharrem ayının onuncu gününde kutlanan şer'î bir bayramdır. Halk bu bayramda birbirine hediye vermiş ve fakirlere yardımda bulunulmuştur. Zekâtlar da bugünde verilmiştir. Aşûra günü halk, mezar ziyaretine gitmiş, bu uygulama Memlûkler'in yönetiminde kalmış devletlerde, günümüzde de devam eden bir sosyal etkinliktir.⁵²

1.1.3. Mevlid Kandili:

Hz. Muhammed (SAV)'in doğum gününün yıldönümünde yapılan dinî törendir. Toplumun büyük bir kısmı bu törenlere katılmıştır. Memlûk sultanları da bu törenlere büyük önem vermişlerdir.

⁵⁰ Kal'atü'l-Cebel, Memlûk Devletinde devlet sarayına verilen isimdir.

⁵¹ Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.390.

⁵² Adil Zeytun, **Tarihu'l-Memâlik**, Dımeşk 1981-1982, s.146 vd.

Mevlid kandili etkinlikleri Rebiülevvel ayının başından başlayıp, 12. gecesi olan Mevlid kandili gecesi, sabaha kadar devam etmiştir.

Törende protokol uygulanmıştır. Memlûk sultanı törende başköşeye oturup, sultanın etrafında da dört mezhebin başkadıları, o dönemin önde gelen âlimleri ve yüksek rütbeli ümera yer almıştır.

Sultanın huzurunda Kur'an-ı Kerim okunmuş, Sultan; Kur'an okuyanlara, konuşmacılara ve huzurunda bulunan ulema ve ümeraya ihsanlarda bulunmuştur.⁵³ Akşam namazından sonra merasime katılanlara yemek verilmiştir. Yemekten sonra Hz.Muhammed(S.A.V.)'in üstün ahlakını öven mevlid ve kasideler okunmuştur. Gecenin ilerleyen saatlerinde törene katılanlar dağılmasına rağmen ilahi ve kaside okuyanlar sabaha kadar görevlerini yapmışlardır. Mevlid kandili sabahı, sultanın emriyle tekke ve zaviyelere, hububat olarak buğday dağıtılmıştır.⁵⁴

1.1.4.Deverânü'l-Mahmili's-Şerif (Kâbe Örtüsünün Dolaştırılması Merasimi):

Bu tören, Memlûkler'in başkenti Kahire'de yapılmıştır. Yılda iki defa yapılmıştır. Birinci tören Receb ayında, ikinci tören ise Şevval ayında yapılmıştır.

Birinci törene "el-Mahmilü'r-Recebî" adı verilmiştir. Birinci törende hac ibadeti için yol emniyeti sağlanmış ve hac yapacakların hazırlığı başlatılmıştır. Bu birinci merasimde yollar ve evler baştanbaşa süslenmiştir. Halkın çoğu ellerindeki meşalelerle bu törene katılmışlardır. Törenin başında ipek Kâbe örtüsü bulunan mahmil-i şerif'i taşıyan alay vardı. Tören yürüyüşü Bab'un-Nasr'dan başlayıp, Kala'tü'l-Cebel'de sona ermiştir. Alayın önünde de vezir, kadılar ve görevli askerler yürümüştür.

⁵³ Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.391.

⁵⁴ Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, s.391; Zeytun, **a.g.e.**, s.146 vd.

Birinci merasimden sonra hac ibadetini yapmak için yola çıkan hacı adaylarına el-Huccâcu'r-Recebiyye adı verilmiştir. Mısır hacı adayları genelde ikinci törenden sonra hac için yola çıkmışlardır.

İkinci törenin güzergâhı ise Babu'n-Nasr'dan başlayıp Hicaz bölgesine kadar uzanmıştır. Mahmil-i Şerif, kutsal topraklara getirilmiştir. Alayın başında Emirü'l-Hacc⁵⁵ adı verilen görevli bulunmuştur.⁵⁶

Mısır Emirü'l Haccı, mahmili şerif'i alarak Kahire'den yola çıkmıştır. Mahmil-i şerif'i götüren alay Bürketü'l-Hac'da hacılarla birleşmiştir. Bürketü'l-Hac'dan sonra mahmil-i şerif Mekke'ye getirilmiştir.⁵⁷

1.1.5. Ramazan Bayramı:

Memlûkler zamanında, Ramazan ayı farklı bir heyecanla yaşanmış ve idrak edilmiştir. Kahire'de, Ramazan gelmeden önce hummalı bir şekilde Ramazan hazırlığı yapılmıştır. Bu hazırlıkların başında ise koyun, kuzu, sığır, un, şeker ve diğer gıda maddelerinin hazırlanması başı çekmiştir. Hazırlanan bu ürünler halka teşhir amaçlı sokaklarda dolaştırılmıştır.⁵⁸ Sonra da ise kalede sergilenmiştir.

Devletin ileri gelenleri, zenginler Ramazan ayı boyunca muhtaç kimselere maddi yardımda bulunmuşlardır. Yardım yapmayan zengin yoktu. Zira toplum yardım yapmayan zenginleri ayıplamıştır.

Ramazan ayı bitene kadar sahur vakti, müezzinlerin ezan okumasıyla camilerden oruç tutanlara duyurulmuştur. Müezzinler, camilerde oruçla ilgili ayetler ve kasideler

⁵⁵ Emirü'l Hacc: İslâm'da devlet başkanı tarafından hac farızasının idâresi ve organizesi için tâyin edilen başkan.

⁵⁶ Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.392.

⁵⁷ Münir Atalar, **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.217.

⁵⁸ Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, s.392.

okuyarak, Ramazan ayının feyzini almışlardır. Sahur vakti bitince, tüm ışıklar söndürülmüştür.⁵⁹

Memlûk sultanları Ramazan ve Kurban bayramlarına büyük önem vermişlerdir. Bayram namazını kılmak için başta sultan olmak üzere devletin ileri gelenleri camide bayram namazını kılıp, saraya gitmişlerdir. Memlûkler'de resmi bayramlaşmanın yapıldığı yer saray olmuştur. Saraydaki resmi bayramlaşma, bayram akşamı yapılmıştır. Ümera, bayram akşamında sultanın bayramını kutlamıştır. Bayramlaşma da, sultan sarayın eyvanına konulmuş tahta oturarak bayram tebriklerini kabul etmiştir.

Halk ise bayramlaşmaya çok özen göstermiştir. Ev eve gidilerek konu komşu, eş dost ziyaretleri yapılmış ve kabir ziyaretlerinde bulunulmuştur. Bayramların en çok tüketilen gıdası ise tatlı olmuştur.

1.1.6. Kurban Bayramı:

Kurban bayramında da, kurbanlar kesilmiş ve benzeri kutlamalar yapılmıştır.⁶⁰ Kurbanlıklar dini vecibelere göre kesilmiş ve etler paylara ayrılarak durumu olmayanlara dağıtılmıştır.

1.2. Diğer Dini-Sivil Törenler:

1.2.1. Düğün Törenleri:

Özellikle sultan çocuklarının düğünleri çok görkemli olmuştur. Sultanlar, çocuklarının düğünlerine büyük harcamalar yapmışlar. Mesela, Sultan Muhammed'in bir oğlunun çeyiz masrafı, İbn Kesir'in bildirdiğine göre 1 milyon dinarı bulmuştur. Ayrıca oğlunun düğününde; koyun, tavuk, kaz, sığır cinsinden 20 bin civarında hayvan

⁵⁹ M.Rızk Selim, *Asru Salâtini'l Memâlik ve Nitâcuhu'l-İlmî ve'l-edebi*, c.I-IV, Kahire 1965, s.371 vd.

⁶⁰ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.393.; A.Zeytun, *Tarihu'l-Memâlik*, Dımeşk 1981-1982, s.150 vd.

kesilmiş ve 18 bin kantar tatlı tüketilmiştir. Düğünde yakılan mumların ağırlığı da 3 bin kantar tuttuğu belirtilmiştir.⁶¹

1.2.2. Sünnet Törenleri:

Sultan çocuklarının düğün törenleri görkemli yapıldığı gibi, sünnet düğünleri de görkemli olmuştur. Sünnet düğününde sadece sultanın çocuğu değil, ümera çocukları ve fakir halktan isteyenlerin çocukları da sünnet edilmiştir. Bu duruma örnek olarak Sultan Baybars, oğlu Bereke'yi sünnet ettirirken ümera ve asker çocuklarının dışında, fakir halktan 1645 çocuğu da sünnet ettirmiş; ayrıca sünnet düğününde her çocuğa bir takım elbise giydirmiş, çocukların her birine 100 dirhem para ve bir koyun vermiştir.⁶²

2. Tasavvuf'un Sosyal Yaşama Etkisi:

Memlûkler'de tasavvuf alanında da önemli çalışmalar yapmış ve dönemin en ünlü mutasavvıflarını yetiştirmiştir.

Mutasavıfların içinde en meşhur olanları ise; Muhyiddin-i Arabî, İbn Fariz, Mevlâna başı çekmiştir.

Memlûkler'de mensubu en çok olan dört tarikat bulunmuştur. Bunlar ise; Bedeviye, Rifâiyye, Şazeliyye ve Düsükiye'dir. Memlûkler döneminde İslâm tasavvuf çalışmaları büyük bir hız kazanmış, tasavvuf alanındaki bu çalışmalar sosyal hayata müsbet tesiri olmuştur. Bu dönemde tasavvuf hareketi altın çağını yaşamıştır. Tasavvuf hareketinin ülkenin her yerine yayılmasında ve gelişmesinde Memlûk sultanlarının katkısı yadsınamamıştır. Memlûk idarecileri bu alandaki çalışmalara önemli derecede destekleri olmuştur.

⁶¹ İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c.XIV, Kahire 1932, s.157.; Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.394.

⁶² Makrizî, **Hıtat**, c.II, s.302.; Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.395.

Tasavvuf'un hızlı bir şekilde gelişmesi ve yayılması için sultanlar hangâh, ribat ve zaviye inşa etmişlerdir. Ünlü tarihçi Makrizî'nin verdiği rakamlara göre Kahire'de 22 hangah, 11 ribat ve 25 zaviye bulunmuştur.⁶³

Memlûkler; hangah, ribat ve zaviyelerin verimli çalışması için “Şeyhu’ş-Şü’yûh” veya “Şeyhü’l-Ârifin” ünvanı verdikleri bir yönetici tayin etmişlerdir.

Sûfilere ait bu mekânlarda ibadet yapılmış, dinî ilimler verilmiştir. Ayrıca bu kuruluşlar toplumun her kesimine açık bir misafirhane ve ihtiyacı olanlar için bir barınak olmuştur.

Toplum kültürünün oluşumunda büyük bir rol oynadıkları bu kurumların bazıları bir mezhep mensuplarına ait olabilmıştır.⁶⁴ Bazılarında ise, dört mezhep fıkhı, hadis ve kırâat dersleri okutulmuştur. Bu duruma örnek olarak Şeyhû Hangahını örnek verebiliriz.⁶⁵ Hangah ve zaviyelerin bünyesinde; namaza, halvet ve zikre ait bölümler yanında dersane, kütüphane, mutfak ve hamam da vardır. Sufilerin tüm ihtiyaçları bu müesseseler için açılan vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Hangah, ribat ve zaviyelerde hadis dersleri okutulmuş, kurraya ait bölümde gece-gündüz devamlı bir şekilde Kur’an okunmuştur.⁶⁶

Bu dini müesseselerden bazıları ise kadınlara özeldi. Bu müesseseleri kadın şeyhler yönetmiştir. Bunlardan en öne çıkan ise “er-Ribatü’l-Bağdadiyye” dir. Zikir ve ayinler yanında fıkıh derslerinin de okutulduğu bu ribat, aynı zamanda boşanmış veya kocaları tarafından kovulmuş kadınların sığınağı da olmuştur. Bu kadınlar evlerine dönene kadar burada barınmışlar ve kendilerini güvende hissetmişlerdir.⁶⁷

⁶³ Makrizî, **Hıtat**, c.II, s.414-416.

⁶⁴ Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.387; Makrizî, **Hıtat.**, c.II, s.392.

⁶⁵ Makrizî, **a.g.e.**, c.II, s.421.

⁶⁶ Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, s.387; Makrizî, **a.g.e.**, c.II, s.416 vd.

⁶⁷ Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, s.388; Makrizî, **a.g.e.**, c.II, s.428.

Memlûk sultanları, tarikat şeyhlerine büyük saygı göstermişlerdir. Memlûk Sultanı I.Baybars tarikat müridi olmuştur. Baybars, Şeyhi Hızır b. Ebubekir'e karşı son derece saygılı davranmıştır. Onun için beş zaviye inşa etmiş, zaviyeye haftada bir veya iki defa uğramıştır. Baybars, devlet işlerinde dahi şeyhinin tavsiyelerinden dışarı çıkmamıştır. Sultan Baybars, seferlerinde de şeyhini yanında götürmüştür.⁶⁸

Tarikatlarda zamanla çözümler başlamış ve bozulmalar olmuştur. Makrizî, kendi zamanında tarikat ehli arasında bozulmalar olduğunu bildirirken, bu işin din-diyane bilmez kişilerin eline düştüğünü zikretmiş ve onları Allah'a şikâyet etmiştir.⁶⁹

Tarikatların yanında, aşırı grublarda vardı. Bu grupların en önemlileri ise; Kalenderîler ve Bacurbekiler'dir. Muhammed b. Abdürrahim el-Bâcurbekî (öl:724/1324), Bâcurbekiye adında sapık tarikatını kurmuştur. El-Bâcurbekî daha sonraları tasavvufa yönelmiştir. "el-Melhametü'l-Bâcurbekiyye" isimli bir eser yazarak tasavvuf alanında eserler vermiştir.

3. İslâm'da Vakfın Yeri:

Vakıf içtimaî, hukukî ve dinî bir hayır kurumudur. 8. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyıla kadar bu kurumların işlevi sürmüştür. Vakıf eserleri Allah rızasını kazanmak amacıyla yapılan hayır-hasenat kurumlarıdır. İnsanlar kendisine ait menkul veya gayri-menkul mallarını vakfa vererek ihtiyacı olanların ihtiyaçları giderilmiştir. Bu yönüyle vakfın sosyal yönü çok önemli ve kıymetlidir. Bu hizmetlerde kesinlikle herhangi bir zorlama ve mecburiyet yoktur.

Vakıf zamanla İslâm toplumlarının ekonomik, sosyal, kültürel hayatın her alanında yaygınlaşmış ve kendini iyice yaygınlaştırmıştır.

⁶⁸ Makrizî, **a.g.e.**, c.II, s.430; Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, s.388.

⁶⁹ Makrizî, **Hıtat.**, c.II, s.414; Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.389.

Vakıf yapan kişiye vâkıf denir. Vâkıfta aranacak nitelikler ise şunlardır;

- Vakıf yapma yetkisine ve vakfettiği malın mülkiyetine sahip olmak.
- Borç veya aşırı müsriflik yüzünden malını kullanmaktan alıkonulmamış bulunması gerekir.⁷⁰

Vâkıfın ölümünden sonra hakları vârislerine geçer.⁷¹ Vakfedilecek mallarda mezhepsel olarak görüş ayrılıkları çıkmıştır. Hanefî mezhebinde menkul (taşınır) eşyanın vakfını kesin olarak yasaklanırken zamanla bu görüş zayıflayarak menkullerinde vakfi geçerli kabul edilmiştir. Sonunda bu görüş hem Hanefiler için hem de Mâlikiler içinde uygun görülmüştür.

Mevkûfların bina, arazi, nakit para vs. gibi gelir kaynaklarına asl-ı vakf (akar) denilmiştir.⁷²

Vakıf sözcüğü zamanla akar, hayrât anlamında kullanılmıştır. Akar vakfın iktisadi gücünü, hayrât ise gayesini oluşturur.

3.1. Vakfın Menşei:

Vakfın menşeinin bazı batılı bilim adamları ve İslâm hukukçuları İslâm prensiplerine dayandırır. Bunun dayanağında ise vakfiyeler de geçen bazı ayetlere dayandırılır. Bu ayetler Kur'an'daki “gönül hoşluğu ile ödünç vermek (Karz-ı hasen)”, (LVII/18, LXXIII/20), “Allah yolunda (fi sebîlillah) mal harcamak (infak)”, (II/195,261), “Malını akrabaya, yetimlere, yoksullara vermek (i'tâ)”, (II/177), “Fakiri

⁷⁰ Ali Haydar, **Tertibü's-Sunûf fi ahkâmi'l-vukûf**, c.12, İstanbul, s.120., vd.; Ömer Hilmi, **İthâfî'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf**, c.18, İstanbul, s.1307., vd.; Hüseyin Hüsnü, **Ahkâm-ı evkâf**, c.3, İstanbul, s.1311.; H.Hâtemî, **Öceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muâmelesi**, İstanbul 1969, s.83-96.

⁷¹ M.Mevkûfâtî, **Şerh**, c.I, İstanbul 1291, s.367.

⁷² Hakkı Dursun Yıldız, **“İslâm'da Vakıf”**, D.G.B.İ.T., c.14, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s.21.

beslemek (it'âm)", (LXXXIX/18CVII/3", "Sadaka vermek" (IV/114), "Hayrât yapmakta yarışmak" (II/148, III/114) gibi kavramları ihtiva eden âyetlerdir.⁷³

Ayrıca "Siz hayrât yapmaya koşun, bu hususta birbirinizle yarış edin" (Kur'an, II/148) ayeti de vakfin gelişmesinde önemli bir unsur olmuştur.⁷⁴

Vakfin İslâmî kökenden geldiğini savunanlar bu görüşlerini Hz. Peygamber'in hadislerine dayandırmaktadır. Bu hadislerden en meşhuru ise şudur: "Bir insan öldüğünde ameli kesilir. Defter-i a'mâlî kapanır. Yalnız: 1-Sadaka-i Cârîyesi, 2- İlmî bir eseri, 3- Kendisine dua eden hayırlı bir evlâdı olanın defter-i ameli kapanmaz. Bu hadiste vakfin kastedildiği ileri sürülür.

Bazı kişilerde vakfin menşeinin İslâm öncesi Araplar'a, Bâbil, Roma, Bizans hukukuna hatta Budizm'de de vakfin var olduğunu savunmuşlardır.

Menşei nerden gelirse gelsin İslâm bunları kendi potası içinde eriterek, yepyeni bir vakıf sistemi ortaya çıkarmıştır. Böylelikle vakıf İslâm müessesesi hüviyetini almıştır.

İslâm vakfının gelişmesinde zenginleşen Müslümanlar, Allah'ın rızasını kazanma, cennete gitme ve cehennemden korunmak, İslâm toplumunun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla birtakım vakıf eserleri yapmışlardır.

3.2. Vakfın İşleyişi:

Bir vakfin sürekli ayakta kalabilmesi için gelirinin olması lazımdır. Zira vakıf müesseselerinin genel giderlerini ve çalışanların maaşlarını ödemek için belli bir meblağa ihtiyaç vardır. Vakıf eserleri de bu ihtiyaçlarını vakfa vakfedilen menkûl ve gayr-ı menkûllerden karşılamıştır.

⁷³ Yıldız, a.g.e., c.14, s.23.

⁷⁴ B.Yediyıldız, "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", Türk Kültürü, Eylül 1986, XXIV/281, 1-8; Yediyıldız, "Hayrât Kavramı Üzerinde Bazı Düşünceler", Prof.Dr. Ercümen Kuran Armağanı.

Menkûller; nakit para, hayvan derileri, gemi vs.'dir. Gayr-ı menkûller ise; Çiftlikler, tarlalar, üzüm bağları, bahçeler, dükkanlar, mesken binalar vs. eserlerdir. Hem menkûl hem de gayr-ı menkûllerin ebatı, sınırı, sayısı vakfiyelerde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

İslâm hukukuna göre herhangi bir menkûl ve gayr-ı menkûlün vakfedilebilmesi için bu malların vâkıfın mutlak mülkiyeti olması gerekir. Bu taşınır ve taşınmaz mallar daha sonra hibe, satınalma, miras, sadaka, vasiyet gibi yollarla el değiştirmiştir.

Önceleri vakfedilecek mallar, vâkıfın kendi şahsi mülkiyeti iken, daha sonra bu mülkiyet devlet mülkiyeti haline de bürünmüştür. Başlangıçta toprak vakıfları hususi mülkler üzerinde yapılmış, Ortaçağ sonunda ise Mısır'da Memlûkler'in idaresindeki devlet toprakları üzerinde de toprak vakıfları yapılmıştır.⁷⁵

Mısır ve Suriye'deki toprak vakıfları sahibinin mülkü olan öşri veya haraci toprakların vakfedilmesiyle oluşmuştur.

3.3. Vakıfta İcar Sistemi:

Vakıf malları icar yani kiralama sistemiyle işletilmektedir. Hanefî mezhebine göre topraklar en fazla üç seneliğine, diğer taşınmaz mallar ise bir seneliğine kiralanabilmekteydi.⁷⁶

Zamanla örfî hukuka bağlı olarak kira akidleri oluşmuştur. Bu kira akidlerine Suriye ve Mısır'da hikr veya hukr, Trablus ve Tunus'da kirdâr, enzel (inzâl), Cezayir'de anâ, Fas'da guelsa (Calas), gzâ (Cazâ) Mağrib'de halvü'l-İntifâ, Osmanlılar'da mukâta'a, Mısır ve Trablus'la birlikte Osmanlılar'da icâreteyn denilmiştir.⁷⁷

⁷⁵ C.Cahen, **Osmanlı'lardan Önce Anadolu'da Türkler**, çev. Y.Moran, İstanbul 1979, s.181.

⁷⁶ Belin, **Mevkûfâtî**, c.I, s.96, 369 vd; D.G.B.İ.T, c.14, s.32.

⁷⁷ F.Köprülü, **"Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü"**, II, Vakıflar Dergisi, Ankara 1942, s.31.; Yıldız, **"İslâm'da Vakıf"**, D.G.B.İ.T., c.14, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s.32.

Kiracı, bu icar sözleşmesini yaptıktan sonra icâre-i mûaccele denilen peşin kira parasını vakfî idare edene vermiştir.⁷⁸

İcâreteyn, emlâktan istediği gibi faydalanma ve bu haklarını çocuklarına bırakma gibi kiracılara birtakım fayda sağladığı gibi; vakıfların gelir kaynaklarının devamını sağlaması, taşınmazları para ödemeksizin mülkünün alınması gibi bir takım faydaları da vakıf müessesesine de sağlamıştır.

3.4. Vakıfların Gelir Kaynakları:

Nakit paralar vakfın gelir kaynakları arasında büyük bir yer teşkil etmiştir. İslâm dininde faiz haram olduğundan, para vakfiyelerinin işletilmesi bazı unsurlara dayanıyordu. Para vakfiyelerinde en çok uygulanan sistem ise şu temellere dayandırılmıştır: “rehn-i kavî ve kefil-i melî veya ikisinden biri ile onu on bir buçuk hisâbi ile muâmele-i şer’iyye ve murâbaha-i mer’iyye ile bâyed-i müteveli beher sene alâ vechi’l-helâl istirbâh ve istiglâl oluna”.⁷⁹ Bu sistemden çıkartılan anlam ise vakfedilen paranın %15’lik bir kârla faize verilmesidir. Bu sistem de İslâm’da çok tartışılmıştır. Para vakıflarının amaçlarından bir tanesi de paraya ihtiyacı olanların tefecilerin eline düşmemesi için onlara kredi temin etmesidir.

Memlûkler döneminde Mısır topraklarının yedi de ikisini vakıf toprakları oluşturmuştur. 1375’te yapılan bir sayıma göre 2163 köyden 268’inin tamamen vakıf ve iktâ’lar arasında, 115’inin vakıf, iktâ ve hususî mülkler arasında, 27’sinin vakıf ve gelirleri Memlûklere tahsis edilen rizak’lar arasında paylaşıldığı, 368 köyün ise çeşitli gayeler için kullanıldığı görülmektedir.⁸⁰

⁷⁸ Mehmed Ârif Meşrebzâde, *Câmiü’l-İcâreteyn*, İstanbul 1252.

⁷⁹ Yıldız, “İslâm’da Vakıf”, D.G.B.İ.T., c.14, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s.34.

⁸⁰ Yıldız, *a.g.m.*, c.14, s.36.

Makrizî'ye göre, 1436 yılında Kahire'de vakıf olarak kurulan medrese ve camilerin adedi 158'di. Memlûk Devleti yıkıldığı yüzyılda sadece camilerin sayısı 130 olurken, 19. yüzyılın sonunda cami ve medreselerin toplamı 264'e ulaşmıştır.⁸¹

3.5. Vakfın Çeşitleri:

3.5.1. Külliye Vakıfları:

Vakıf müessesesi insanların ibadet yapmalarını sağlamak için birtakım eserler yapmıştır. Bunlardan başlıcaları ise mescid ve camilerdir. Camilerin etrafında da medrese, çeşme, sebil, imâret ve hastanelerden oluşan, ismine külliye adı verilen bir takım yapılar oluşmuştur.

Camilerin her zaman ibadete açık olması ve bakımı için vâkıflar görevli ihdas etmiştir. Bu görevlilerden başlıcaları ise şunlardır; kayyım, ferrâş, bevvâb, kandilci, sirâcî, mahyacı, muvakkıt, müezzin, imam, hatîb'tir. Bu görevlilerin hepsi ücretlerini vakıf gelirlerinden almışlardır.

Ramazan ayında bazı vakfiyelerde oruç tutan Müslümanlara şerbet dağıtılması hatta fakirlere ve talebelere iftar yemeği verilmesi yazılmıştır.

3.5.2. Harameyn Vakıfları:

İslâm dünyası için harameyn adı verilen Mekke ve Medine şehirleri çok kutsaldır. Bu kutsal topraklarda ibadet yönünden insanların ihtiyaçlarını karşılamak için vakıf eserleri yapılmış ve bu vakıf eserlerinde çalışan personel ve oradaki yerli fakirler için İslâm dünyasının her yerinde vakıf tesis edilmiş ve hac mevsiminde Harameyn vakıflarının gelirleri kutsal topraklara gönderilmiştir.⁸²

⁸¹ Yıldız, "İslâm'da Vakıf", D.G.B.İ.T., c.14, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s.39.

⁸² Yıldız, a.g.m., c.14, s.39.

3.5.3. Kurban Bayramı Vakıfları:

Kurban bayramında vakfın geliriyle kurbanlıklar alınarak kesilip, fakirlere dağıtılması için kurulan vakıflardır. Bu vakıfla da sosyal denge düzenlenmeye çalışılmıştır.

3.5.4. Âşûra Vakıfları:

Muharrem ayının 10. günü yapılacak âşûra şenlikleri için vakıflardan para ayrılmıştır. Bu etkinlikler haftasında âşûralar yapıp özellikle fakirlere dağıtılmıştır.⁸³

3.5.5. Mevlid-i Şerîf Vakıfları:

Hz. Peygamber'in doğum gününde çeşitli camilerde mevlid okutulması için bazı görevliler görev yapmıştır. Bu görevlilerden başlıcaları ise şunlardır; mevlid-hân, hâfız, vâiz, aşır-hân, du'agu, şeyh vs. Bu görevlilerin masrafları için vakıftan para ayrılmıştır.⁸⁴

3.5.6. Türbe Vakıfları:

Bu vakıflarda önemli devlet adamlarının ve şeyhlerin türbelerinde hizmet yapacak görevliler tayin edilmiştir. Bu görevlilerin başlıcaları ise; türbedâr, destârî, ferrâş, bevvâb, lagmî-i türbe, meremmetçi, sirâcî, buhûrî, cüz-hân, noktacı, sandukî vs. Bu görevlilerin her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için vakıflardan para aktarılmıştır.⁸⁵

3.5.7. Eğitim-Öğretim Vakıfları:

Eğitim-Öğretim vakıfları adı üstünde eğitim ve öğretim hizmetleriyle ilgilenmiştir. Eğitim-öğretim iki sınıfta ele alınmıştır. Birincisi mektep eğitim ve öğretimi, ikincisi halk eğitimi ve öğretimidir.

Mektep eğitim ve öğretimini veren kuruluşlar ise sıbyan mektepleri, medreseler, darü'l-kurrâ, darü'l-hadislerdir.

⁸³ Yıldız, "İslâm'da Vakıf", D.G.B.İ.T., c.14, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s.40.

⁸⁴ Yıldız, a.g.m., İstanbul 1989, s.40.

⁸⁵ Yıldız, a.g.m., İstanbul 1989, s.40.

Sıbyan mekteplerinde talebelere okuma-yazma, Kur'an okuma ve temel dini bilgiler öğretilmiştir.

Vakfin gelirinden talebelere burs verilmiş, hocaların maaşları karşılanmış, eğitim-öğretim kurumlarında çalışan personelin giderleri karşılanmıştır. Halk eğitimi ve öğretimi cami ve tekkelerde verilmiştir. Hatta medreselerde okutulan derslerin tümü dileyene verilmiştir. Bu dersleri vermek için müderrisler, muhaddisler, ders-i âm'lar, vâizler görevlendirilmiştir. Tüm bu görevlilerin giderleri yine vakıflardan karşılanmıştır.⁸⁶

Vâizler vâz ederek yani konferans vererek bu hizmeti yapmıştır. Vâizler haftanın günlerine göre de nitelendirilmişlerdir. En kıymetlisi Cuma günü vâz eden vâizlerdir. Cuma namazında cemaat fazla toplanarak Cuma vâzilerinin kıymeti ayrı bir yere sahiptir.

Vâizlerde aranan en önemli niteliklerden biri Kur'an ve hadislerin tefsirini iyi bilmek, diğeri ise konuşma sanatının inceliklerini bilmek yani hitabeti iyi derecede olması gerekir. Vâzilerin yaptığı bu vâzlar İslâm cemiyeti üzerinde bir etki yapmıştır. Haberleşme techizatının olmadığı bu dönemlerde bu vâzlar cemiyetin kaynaşmasını sağlamıştır.

Dini sohbet ve eğitimin yapıldığı tekke ve zaviyeler de birer vakıf eseridir. Bu eserler toplumun sosyal, kültürel, dini hayatında önemli etkileri olmuştur. Tekkeler de camiler gibi halkın her kesimine kapıları sonuna kadar açıktır. Tekkelere gelenler yemeğini yer ve isterse yatma ihtiyacını giderebilmiştir. Tüm bu hizmetler karşılığında hiçbir bedel alınmaz, tüm giderleri vakıf tarafından karşılanmıştır.

---

⁸⁶Yıldız, "İslâm'da Vakıf", D.G.B.İ.T., c.14, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s.41.

Sonuçta vakıf kurumları aracılığıyla eğitim-öğretim hizmetleri yaygınlaşmış, İslâm cemiyetinin kültür, sanat hayatı gelişmiştir. Eğitim-öğretim vakıflarının terkihi, sentezi külliyelerdir. Külliyeler bir cami etrafında toplanan medrese, imâret, çeşme, sebil, kütüphane, hastane vs. yapılardan oluşmuştur. Külliyelerde sadece ibadet yapılmayıp, halkın eğitim-öğretim, sağlık, sosyal-kültürel etkinliklerine de hizmet vermiştir.

Külliyeler tam bir sosyal kaynaşma sağlamıştır. Medreselerde halka açık konferanslar verilmiş, halk dini ve ilmi konularda aydınlatılmıştır.⁸⁷

3.5.8. Kütüphane Vakıfları:

İslâm dini, eğitim ve öğretime çok önem vermiştir. İslâm, ilmi herkese farz kılmıştır. İslâm dininin temel dayanağı Kur'an'dır. Kur'an ilmi ve kalemi kudsîleştirmiştir. Bunun üzerine pek çok İslâm aydını kitap yazmıştır. Yazılan bu kitapların İslâm toplumu tarafından okutulması, öğrenilmesi açısından kütüphaneler tesis edilmiştir. Birçoğu vakıflar yoluyla yapılmıştır.

Kütüphaneleri kategorize edilmiş ve sonuçta dört kısma ayrılmıştır. Bunlar ise;

- a. Cami kütüphaneleri
- b. Zâviye kütüphaneleri
- c. Medrese kütüphaneleri
- d. Müstakil kütüphaneler

Medrese kütüphanelerinde Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh alanındaki kitaplar ağırlık kazanmıştır. Zâviye kütüphanelerinde ise tasavvufi kitaplar mevcuttur.

Kütüphanelerdeki hizmetleri aksatmamak için vakıf kurucuları birçok görevli temin etmiştir. Kütüphane de çalışan görevlilerden bir kısmı ise şunlardır; hâfız-ı

⁸⁷ Yıldız, "İslâm'da Vakıf", D.G.B.İ.T., c.14, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s.41.

kütübler (kütüphaneciler), kâtipler, mücellidler, müzehhipler, ders-i âm, ders halifesi, muhaddis, şeyhü'l-kurrâ, hattât ve hademelerdir.

Kütüphanelerden dışarıya kitap çıkarılması yasaktı. Bazı şartlar yerine getirilince 6 aya kadar kitabı eve götürme hakkı tanınmıştır.

3.5.9. Beledi ve Sosyal Hizmet Vakıfları:

Bu vakıflar beledî ve sosyal hizmetleri görev edinmiştir. İslâm dünyasında birçok yeni köy ve şehrin kurulmasında, bu yerleşim merkezlerinin yeniden teşkilatlandırılmasında bu tür vakıflar önemli rol oynamıştır.⁸⁸ Bu tür vakıf kurumları günümüzdeki belediyelerin yaptıkları hizmetleri yapmışlardır. Belediye hizmetler vakıflar aracılığıyla düzenlenmiştir. Bunların başında şehirlerin su ihtiyacının teminini sağlamak gelir.⁸⁹

Şehrin su ihtiyacı için vakıflar su kuyuları, su bendleri, çeşme ve sebiller yapılmıştır. Yazın soğuk su temin etmek için buzluklar, kışın Müslümanların sıcak suyla abdest almaları için de abdesthaneler yapılmıştır. Ayrıca hamamlar da inşa edilip fakirlerin bedava yıkanmaları sağlanmıştır.

Vakıflar ayrıca aydınlatma ve temizlik işlerine de el atmıştır. Vakıf yoluyla sokaklar aydınlatılmış, temizlenmiş ve güzel bahçeler yapılmıştır. Bahçelerin bakımı ve güvenliği için de görevliler tayin edilmiştir.

Vakıf müessesesi uluslar arası ticareti kolaylaştırmak için yollar, köprüler, kervansaraylar, fenerler tesis etmiştir. Bu eserler sayesinde tüccarlar, hacılar ve yolcular rahat bir şekilde seyahat etmiştir.

⁸⁸ H.Z. Ülken, “**Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği**”, Vakıflar Dergisi, Sayı VII, Ankara, s.13-37.

⁸⁹ H.Güneri, “**Vakıf Suları ve Su Vakıfları**”, Vakıflar Dergisi, Sayı IX, Ankara, s.67, 79.

Kervansaraylar da hamam, mescid, hastane, ecza dolabı, yemek ve yatak odaları, ahırlar mevcuttu. Her yolcu derecesine göre ağırlanmıştır.⁹⁰

Kervansaraylarda memurluk yapan görevliler de şunlardı; Mütevellî, müfettiş, nâzır, imam, müezzin, hancı, baytar, aşçı, ayakkabıcı vs.dir. Kervansaraydaki tüm hizmetler ücretsizdi, tüm masraflar vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Fakir insanların yemek ihtiyacını karşılamak için vakıflar aracılığıyla imâretler yapılmıştır. Bu imâretlerde sabah çorbası, öğle ve akşam yemekleri verilmiştir. İmâret görevlilerinin ücretleri ve imâretin masrafları yine vakıflar yoluyla sağlanmıştır.

3.6. Vakıfların Sosyal Hayattaki Rolü:

Vakıfların içtimai yönlerinden biri de sağlık alanındadır. Müslim, gayri Müslim tüm insanların bedensel, ruhi ve zihinsel sağlıklarını korumak, tedavi ve muayene etmek için vakıflar aracılığıyla hastaneler, dârüşşifâlar ve timarhâneler yapılmıştır. Bu vakıf eserlerinin personel masraf ve giderleri vakıflardan karşılanmıştır. Ayrıca bu vakıf müesseselerinde tıp eğitimi de verilmiştir. Talebeler de bu mekânlarda bilgi ve tecrübe sahibi olmuşlardır. Öğrenciler hem teorik hem de pratik dersler almışlardır.

Vakıf kurumu İslâm cemiyetinin sosyal dengesini sağlamıştır. Fakir ve zengin arasındaki ilişkiyi düzenleyip, her iki tarafın aralarının açılmamasını sağlamıştır. Toplumun kaynaşmasında vakıflar önemli bir rol üstlenmiştir.

---

⁹⁰ O.Turan, “Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”, Belleten, c.XII, s.45, Ankara 1948.

3.7. Vakfın Devlet Politikasındaki Önemi:

Vakıf kurumu iskân politikasında İslâm medeniyetine yardım etmiştir. Yeni fethedilen yerlere iskân politikası çerçevesinde cami, medrese, tekke, zaviye, imâret gibi birçok vakıf müessesesi inşa edilmiştir. Bu vakıf kurumlarında hizmet yapmak için çeşitli görevliler tayin edilerek bu yeni alınan yerlerin Türkleşmesini ve İslâmlaşmasını sağlamışlardır.⁹¹

3.8. Memlûkler Döneminde Vakıf Kurumu:

Mısır'daki vakıflar, Memlûkler zamanında yaygınlaşmış ve gelişmiştir. Memlûkler zamanında vakıflar üç bölüme ayrılmıştır. Bunlar ise; Abbâs, Evkaf-ı Hükmiye ve Evkaf-ı Ehliyye'dir.

3.8.1. Abbâs Vakıfları:

Şer'i vakıflardandır. Başında nâzirü'l-ahbâs adı verilen yönetici vardır. Bu vakıf divan tarafından yönetilmiştir.

3.8.2. Evkaf-ı Hükmiye Vakıfları:

Bu vakfın gelirleri Harameyn'e ve Müslüman esirlerin satın alınmasına ayrılmıştır. Mısır ve Kahire'deki mülklerden oluşmuştur. Vakfın idaresini ise iki nazırla maiyetlerindeki divânlar yürütmüştür. Bu vakfi teftiş eden ise Şâfi'î Kâdılkudât'tır.

3.8.3. Evkaf-ı Ehliye Vakıfları:

Aile vakfıdır. Vakfi idare edenler vâkıfın ailesine mensup kişilerdir.

Memlûkler döneminde vakıf arazilerinin sayısı büyük bir oranda artış göstermiştir. Bu durumun en olumsuz yanı devlet gelirlerinin azalmasına neden olmasıdır. Bir olumsuzlukta vakıfların yönetiminde büyük yolsuzlukların yapılmasıdır.

⁹¹ O.Turan, "Şemseddin Altun-Aba Vakfı ve Hayatı", Belleten, Ankara 1947, c.XI, s.211.

Memlûklu halife ve idarecileri bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve devlet hazinesinin gelirlerini artırmak için birçok girişimlerde bulunmuşlarsa da kadıların muhalif olmasından dolayı bu girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Memlûk devlet adamları özellikle 1259, 1516 yılları arasında savaş masraflarının ihtiyaçlarını karşılamak için vakıf gelirlerinin bir kısmına el koymuştur.

Sultan Berkuk, vakıfları tamamen ortadan kaldırmak için girişimde bulunmuş, lakin bu girişimde bir sonuç alamamıştır. Emir Laçini Sultan Kayıtbay'da vakıfların devletleştirilmesi için pek çok mücadele vermiştir. Sultan Barsbay'da vakıflardaki yolsuzluklara son vermek ve vakıfları yeniden düzenlemek için girişimlerde bulunmasına rağmen bir sonuç alamamıştır.

4. Memlûkler Döneminde Kutsal Topraklar:

Memlûk Devleti başta Mekke, Medine ve Taif gibi önemli kutsal mekânlardan oluşan Hicaz bölgesine çok önem vermişlerdir. Memlûkler, Sultan Baybars döneminde Hicaz bölgesini almıştır. Bu önemli bölgeyi Mekke Emîrleri yönetmiştir. Memlûkler döneminde Mekke Emîr-i Ebu Numay b. Muhammed b. Sa'd Ali b. Katade idi.⁹²

Memlûk sultanları, Mekke ve Medine Emirlerini atama veya azletme işini XIV. yüzyılın ortalarına kadar devam ettirmişlerdir. XV. yüzyıla kadar da Hicaz bölgesini kendi kontrollerinde bulundurmışlardır. Mekke ve Medine Emirleri arasında rekabet ve çekişme olduğu zaman, bu emirlerin ya yerleri değiştirilmiş, ya da görevden azledilmişlerdir.⁹³

⁹² Kalkaşandi, *Subhul-Aşâ fi Smâatil-İnşâ*, (Tahkik, M.H. Şemseddin), c.IV, Beyrut 1987, s.67.; B.Keleş, *Bahrî Memlûklerde İktisadî ve Ticarî Hayat*, (yayınlanmamış doktora tezi), Kayseri 1998, s.159.

⁹³ İ.H.Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emîrleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s.64.; Keleş, *a.g.e.*, s.159.

Memlûkler, Sultan Melik Zahir Baybars zamanında Kâbe örtüsünü havi mahmil gönderme geleneğini başlatmışlardır. Sultan Melik Mansur Kalavun, Kâbe örtüsünü dokutmak için iki köyün gelirini buraya tahsis etmiştir.⁹⁴

Memlûkler Hicaz bölgesini ele geçirip yönetmekle İslâm Dünyası üzerinde hem prestij kazanmışlar, hem de bölgede nüfuz sahibi olmuşlardır.

Memlûk Sultanları, iki kutsal yerin hizmetkârı anlamına gelen “Hâdimu’l-Harameyn” unvanını kullanmışlardır.⁹⁵

Memlûkler, hac mevsiminde kutsal topraklara gelen hacıların can, mal ve yol güvenliğini sağlamışlardır. Hac mevsiminde Memlûkler’in kasasına büyük bir gelir girmiş ve ticari-ekonomik hayat canlı kalmıştır.

5. Memlûkler’de Dinin Ekonomik Hayat Üzerine Etkisi:

Memlûkler’de devlet hizmetlerinin yürütülmesi için devlet tarafından hem Müslümanlardan, hem de gayr-i Müslimlerden vergiler toplanmıştır. Bu vergilerle devlet, reayasına hizmetler götürmüş ve vergilerin toplanmasında azami derece adil olmaya dikkat etmiştir. Memlûkler’de devletin gelir kalemleri şer’î ve gayr-i şer’î gelirler olmak üzere iki ana sınıfa ayrılmıştır. Konuyla bağlantılı olarak şer’î gelirleri ele alacağız.

⁹⁴ Kalkaşandi, **Subhul-Aşâ fi Sınâatil-İnşâ**, (Tahkik, M.H. Şemseddin), Beyrut 1987, s.288; Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrreme Emîrleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s.64-65; Keleş, **a.g.e.**, Kayseri 1998, s.160.

⁹⁵ Münir Atalar, **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, S.45-46.

5.1. Memlûkler'de Devletin Şer'î Gelirleri:

Bu vergilerin başında Haraç, Zekât, Cizye, Suğur vergisini gelmektedir.

5.1.1. Haraç (Arazi Vergisi):

Toprağın verimliliğine ve ürünün türüne göre çeşitli oranlarda alınan vergidir.

Bu vergiler aynî ve nakdî olmak üzere iki türlü alınmıştır.

Tarım ürünleri üzerinden en çok vergi alınan ürünler ise buğday, pamuk ve şeker kamışı üzerinden alınmıştır.

5.1.2. Zekât:

Müslümanların verdiği bir vergidir. Zengin olan Müslüman, malının kırkta birini zekât olarak verir.⁹⁶

Memlûkler döneminde zekât ya zengin kişi tarafından ya da imam veya naib aracılığıyla verilmiştir. Memlûkler devrinde zekâtını vermeyen hiçbir kimse kalmamış ve zengin zekâtını dilediğine vermiştir.⁹⁷

5.1.3. Cizye Vergisi:

Müslüman olmayan halktan yılda bir defa alınan baş vergisidir. Memlûkler zamanında bu vergi çok azalmış ve mükellef başına 10-25 dirhem olarak değişen oranlarda alınmıştır.⁹⁸

Cizye vergisini toplamak için Memlûkler, sultan tarafından bir nâzır görevlendirilmiştir. Toplanan cizye vergilerinin bir kısmı kadınlara ve ilim ehline sarf edilirken, diğer bir kısmı da Beytül-Mal'a gelir olarak kaydedilmiştir.⁹⁹

⁹⁶ Keleş, **Bahrî Memlûklerde İktisadî ve Ticarî Hayat**, (yayınlanmamış doktora tezi), Kayseri 1998, s.162.; Ebû Ubeyd, **Kitabûl-Emval** (Çev. Celaleddin Saylık), İstanbul 1981, s.46.; Mehmet Yazıcı, **Tek Vergi Düzeni**, İstanbul 1995, s.46-47.

⁹⁷ Keleş, **a.g.e.**, s.162. Aşur, **el-Asri'l-Memâlik fi Mısır ve'ş-Şam**, Kahire 1976, s.310.

⁹⁸ K.Y. Koprıman, "**Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat**", D.G.B.İ.T., c.VII, s.38; Keleş, **a.g.e.**, s.163.

⁹⁹ O. Güvemli, **Türk Devletleri Muhasebe Tarihi**, İstanbul 1995, s.343; Keleş, **a.g.e.**, s.163.

Memlûkler döneminde cizye üç bölüme ayrılmıştır. Bunlar ise;

a-1.Sınıf: Bu sınıfa Ulyâ da denilmiştir. En iyi derecedeki sınıftır. Bu sınıftaki gayr-ı Müslimler yılda 1/6 dinar arasında vergi vermişlerdir.

b- 2.Sınıf: Bu sınıftakiler ise iki dinar ve iki kırat vergi vermişlerdir. Bu sınıfa orta sınıfta denmiştir.

c-3.sınıf: Bu sınıfta yılda 1 dinar ve 1 çeyrek veya üçte bir dinar vergi vermiştir. Bu sınıf en düşük sınıftır.¹⁰⁰

5.1.4. Suğur Vergisi:

Deniz yoluyla Mısır'a gelen gayr-i müslim tüccarlardan alınan bir vergidir. Şer'î olarak %10 nisbetindedir. Şafî mezhebine göre sultan bu oranı %10 'dan yukarı çekebileceği gibi %5'e kadar da indirebilmiştir. Memlûkler devrinde bu vergi oranı %20 olarak uygulanmıştır.¹⁰¹

6. Memlûkler'de Dinin Sanat Hayatı Üzerine Etkisi:

6.1. Memlûk Devletinde Dini Mimari Yapılar:

Memlûkler mimari ve el sanatlarında önemli eserler yapmışlardır. Mimari de geleneksel Türk mimarisine bağlı kalıp, özgün eserler bırakmışlardır.

Mısır'ın çeşitli şehirlerinde dini, sivil ve askeri amaçlı yapılar inşa edilmiştir. Memlûk dini mimarisi müstakil yapılardan oluşmuştur. Bu yapılar ise;

¹⁰⁰ Keleş, **Bahrî Memlûklerde İktisadî ve Ticarî Hayat**, (yayınlanmamış doktora tezi), Kayseri 1998, s.164.; Kalkaşandi, **Subhul-Aşâ fi Sınâatil-İnşâ**, (Tahkik, M.H. Şemseddin), c.III, Beyrut 1987, s.530.

¹⁰¹ Kopruman, "**Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat**", D.G.B.İ.T., c.VII, İstanbul 1989, s.38; M.C. Surur, **Devlet-i Beni Kalavun fi-Mısır**, Beyrut, s.346; Makrizî, **Hitat**, c.I, s.109; Keleş, **a.g.e.**, s.164.

6.1.1. Camiler:

Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevisi'nden itibaren Müslümanların vazgeçilmez mimari elemanlarından olan camiler ele geçirilen yerlerde veya yeni kurulan yerleşim birimlerinde inşa edilmiştir.¹⁰²

Memlûklular'da camiler iki ana kısım şeklinde ele alınmıştır. Bunlardan birincisi Cuma Camii, ikincisi ise Mahalle Mescid-i Camii şeklindedir.

Bahri Memlûklular Cuma Camilerinin sayısını artırmıştır. Sultan Hasan döneminde bazı medreseler Cuma Camii olarak kullanılmıştır. Memlûklular döneminde bu tip camilerin sayısı on beşi bulmuştur.

XIV. yüzyılda Çerkes Memlûkluları döneminde dini kurumlarda değişiklik yapılmıştır. Önceleri medrese-camii kombinasyonu ile yapılan komplekslere hankahlarda eklenmiştir. Böylece medrese-camii-hankah kombinasyonu ile oluşan eserler ortaya çıktı. Memlûklular Mezarlığı'ndaki Ferec b. Berkuk Hankahı (1400-11) bu tipte yapılmış bir eserdir.

---

¹⁰² Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'da Memlûk Sanatı, Türkler Ansiklopedisi, c.6, Ankara 2002, s.120.

❶ 6.1.2. Müstakil olarak yapılan camiiler:

CAMİİ ADI	YAPILIŞ TARİHİ
Kalyubede'deki El-Bundukdari Camii	1260-1277
Kahire'deki Zahir Baybars el-Bundukdari Camii	1266-1269
Kale'deki Nasır Muhammed b. Kalavun Camii	1318-1335
Baştak Camii	1335
Altınboğa el-Maridani Camii	1337-1339
Emir Aksungur Camii	1347
El-Kürdi (Ustadar)Camii	1394
Muhammed el-Sağır Camii	1426
Hasan el-Sıvidi Camii	1430
Karahoca Camii	1441
Kadı Yahya Camii	1448
Laçin el-Seyfi Camii	1450
Yaşbak Min Mehdi Kubbeleri	1477-1481
Ebu'l-Ala Camii	1485
Mezheriyye Camii	1485
Kanibey el-Rammah Camii	1503
Ravza Adasındaki Kayıtbay Camii	XV. y.y.
Favva'daki Kınai Camii	XIV. y.y.
Emir Hasan Nasrullah Camii	XV.yy.

Kaynak: Ahmet Ali Bayhan, “Mısır’da Memlûk Sanatı”, Türkler Ansiklopedisi, c.6,

Ankara 2002, s.120.

② 6.1.3. Kompleks Yapılı Camiler:

Camii Adı	Yapılış Yılı
Kahire'deki Salar Sancar Cevli Camii-Hankah ve Türbesi	1303
Elmas Hacib Camii ve Türbesi	1330
Ahmed el-Mihmandar Camii ve Türbesi	1324
Emir Şeyhu Camii ve Türbesi	1349
Sorgıtmış Camii-Medrese ve Türbesi	1356
Esenboğa Camii-Havuz ve Küttabı	1370
Olca el-Yusufi Camii-Medrese ve Türbesi	1372
Aytmış el-Becaşi Camii-Havuz ve Sebil-Küttabı	1383
Şeyh Ahmed b. Süleyman Zahid Camii ve Türbesi	1415
Şeyh Melik Müeyyed Camii ve Türbesi	1415-1420
Cevher Lala Camii-Türbe ve Sebil-Küttabı	1423
Canbey Camii ve Türbesi	1426
Feyruz el-Saki Camii-Zaviye ve Türbesi	1426
Sultan İnal Camii-Medrese ve Sebil-Küttabı	1451-1456
Tamroz el-Ahmedi Cami-Türbe ve Sebil-Küttabı	1471
Eşref Kayıtbay Camii-Medrese ve Türbesi	1472-1474
Kacmaz el-İshaki Camii ve Sebili	1479-1481
Korkmaz Camii-Medrese-Hankah-Türbe ve Sebili	1506-1507
Hayırbey Camii-Türbe ve Sebil-Küttabı	1502-1521

Kaynak: Ahmet Ali Bayhan, “Mısır’da Memlûk Sanatı”, Türkler Ansiklopedisi, c.6, Ankara 2002, s.121.

Camiler üç tip planla yapılmıştır. Birincisi revaklı, avlulu veya avlusuz, nef düzeni gösteren hanimli “Hipostil Camiiler” dir. Bu camiler serbest ve simetrik değildirler. Ana girişler, caminin ekseninde bulunmaz. Bu tip camilerde, mihrap önü kubbeli olanlar dikkat çekicidir. Gelenek Türk Camii mimarisiyle bu plandaki yapılar arasında bağlantılar kurulmuştur.

Gazneliler döneminde kalan Leşker-i Bazar Camii’nde ilk olarak karşımıza çıkan¹⁰³ mihrap önü kubbesi, asıl İran’da Büyük Selçuklular döneminde büyük bir ustalikle uygulandıktan sonra¹⁰⁴ bir taraftan Artuklular vasıtasıyla Anadolu’ya¹⁰⁵, diğer taraftan Zengi ve Memlûklular aracılığıyla Kuzey Afrika’ya taşınmıştır.¹⁰⁶

Mısır’da mihrap önü kubbesine ilk kez¹⁰⁷ Baybars Camii’nde (1266-1269) rastlanılmıştır. Ancak İran’da yapının mihrap önü kubbesine bitişik eyvanın yerine, burada avluya doğru uzanan ve üç kemerle avluya açılan üç nefli bir bölüme yer verilmiştir. Sonraki dönemlerde bu bölüm tamamen ortadan kaldırılarak, sadece mihrap önü kubbeli camiler yapılmıştır. Kale’deki Nasır Muhammed b. Kalavun Camii (1318-1335), Sitti Miska Camii (1339), Altınboğa el-Maridani Camii (1337-1339), Aksungur Camii (1347) ve Emir Şeyhu Camii (1349) bu tarzın Kahire’deki önde gelen örnekleridir.¹⁰⁸

İkincisi haçvari plan tarzlı camilerdir. Bu plan ise dört eyvan ile bir avludan oluşmaktadır. Bu tip yapılar Memlûklulardan önce Eyyubi medreselerinde görülmüştür.¹⁰⁹ Bu plan Memlûk ve Osmanlı dönemi konut mimarisindeki “Kaa” veya kabul salonu ile yakın benzerlik göstermiştir. İki yapı arasındaki fark ise avlunun

¹⁰³ O. Aslanapa, **Türk Sanatı**, İstanbul 1984, s.46.

¹⁰⁴ M. Cezar, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul 1977, s.346-367.

¹⁰⁵ Aslanapa, **Anadolu’da İlk Türk Mimarisi**, Ankara 1991, s. 6-12.

¹⁰⁶ Aslanapa, **a.g.e.**, İstanbul 1984, s.46.

¹⁰⁷ S.K.Yetkin, **İslam Mimarisi**, Ankara 1965, s.70-72.

¹⁰⁸ S.K.Yetkin, **a.g.e.**, Ankara 1965., s.163.

¹⁰⁹ Eyyubiler Devri’nde Kahire ve Fustad’da dört Sunni Mezhebi için yirmi beş kadar medrese yapıldığı kaynaklarda ifade edilirse de günümüze pek bir şey kalmamıştır. Yetkin, **a.g.e.**, s.157.

kaalarda örtülü, diğerlerinde açık olmasıdır. Bahri Memlûklular döneminde özellikle Sultan Hasan zamanındaki medreselerde Cuma Camii olarak kullanımıyla birlikte bu düzenleme camilerde uygulanmıştır.

Burci Memlûklular döneminde XV. Yüzyılda yer darlığı sebebiyle yapıların boyutları küçülmüştür. Bu dönemde örtülü avlulu haçvari planlı camiler daha çok ön plana çıkmıştır. Sultan Eşraf Kayıtbay dönemindeki bu camiler, üzeri açık avluya sahip olmadıkları için cephelerinde çok sayıda delikli pencereler yapılmıştır. Avlular abdest alma yeri olarak kullanılmıştır. Bu yeni düzenlemeyle abdesthaneler yapının dışarısına çıkarılmıştır. Aynı şekilde önceleri kible eyvanında yer alan ve “Dikkatü’l-Mübelliğ” denilen müezzin mahfili de mihrabın karşısındaki eyvanda bir balkon şekline dönüştürülmüştür. Kitabelerle üzeri örtülü avluların dört tarafı kuşatılmıştır.

Üçüncü plan ise Geç Memlûk Döneminde ortaya çıkan tek kubbeli camilerdir. Bunlardan birisi Sultan Kayıtbay döneminin en güçlü ve zengin emirlerinden birisi olan Yaşbak Min Mehdi el-Devadar tarafından yapılan Kabri’l-Kubbe Semtinde (1477-1478), diğeri ise Abbasiye’de (1479-1481) yapılan iki küçük camidir.¹¹⁰ Birinci yapıda her bir kenarı 13.75 m. olan kare mekân tek kubbeyle kapatılırken, ikincisindeki kubbenin çapı 14.30 metredir. Her ikisinde de kubbeye geçişler, XV. yüzyıl Memlûk yapılarında yaygınlaşan üç dilimli tromp¹¹¹larla sağlanmıştır.¹¹² Bu uygulamanın en yaygın biçimde Osmanlı döneminde Anadolu’da uygulandığı bilinmektedir.

¹¹⁰ A.Atia, **Osmanlı Döneminde İstanbul ile Kahire Arasında Mimari Etkileşimler** (İstanbul Üniversitesi Sos. Bil.En.Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s.205.

¹¹¹ Tromp: Bir bina köşesine bindirmeli olarak örülen tonoz parçası.

¹¹² S.M.Muhammed, **Mesaci du Mısır ve Evliyavha’s-Salihun**, IV, Kahire 1980, s.244-248, 262-265.

6.1.4. Camî Minareleri:

Mabhara tarzındaki minareler Bahri Memlûklular döneminde geliştirilerek yapılmıştır. Bu tarz minareler Fatımiler ve Eyyubiler zamanında da görülmektedir. Sungur el-Sa'di Medresesi'nin minaresi bu tipin güzel bir örneğidir. Kaidesi dikdörtgen şeklindedir. Sekizgen şekilli gövdesi mevcuttur. XIV. yüzyıl ortalarına kadar mabhara tarzı minareler yapılmıştır. Bu yüzyıldan sonra artık bu tarzdan vazgeçilmiştir. El-Maridani Camii'nin minaresi mabhara tip külahıyla yapılmıştır. Bu caminin minaresi sekizgen gövde üzerine soğan şekilli, mukarnaslı bir tepeliği taşıyan sekiz sütunlu bir şerefesiyle yeni tip minarelerin en eski özelliğini taşır.

Çerkes Memlûklular zamanında, Sultan Gavri döneminde kare kesitli minareler kullanılmıştır. Sultan Gavri dönemi dışında ise genellikle ilk katı sekizgen, ikinci katı silindirik olan minareler yapılmıştır. Soğan biçimindeki tepeliklerin sayısı dörde kadar çıkmıştır.¹¹³

6.1.5. Camî Mihrabları:

Memlûklular'da mihrablar, sade ve gösterişli olmak üzere iki tarzda yapılmıştır. Sade tarzda taş işçiliği ustaca sergilenmiştir. Gösterişli mihraplarda ise mermer kakmalar göze çarpmaktadır.

XV. yüzyıldan itibaren mihrablarda iki renkli taşlı kemerler yapılmıştır. Müzheriye Camii'nde ilk defa mermer oymalı mihrab nişi ön plana çıkmaktadır. Bu uygulama XVI. yüzyıl başlarına kadar uygulanmıştır.¹¹⁴

¹¹³ H.Z.Ülken, **İslam Sanatı**, İstanbul 1948, s.163-165.

¹¹⁴ Ülken, **a.g.e.**, İstanbul 1948 , s.170.

6.1.6. Camî Minberleri:

Memlûk camilerinde çok zengin yıldız süslemeli ahşap minberler yapılmıştır. Bunların en ünlüsü ise Hüsameddin Lacin'in 1296'da Tolunoğlu Ahmed Camii'ne ilave ettiği minberle Müeyyed Camii'nin (1415-1420) minberleridir. Bu malzemedan başka Sultan Hasan Camii minberi mermerden, Sultan Kayıtbay'ın Ferec b. Berkuk Hankahı da taş malzemedan yapılmıştır.¹¹⁵

6.1.7. Türbeler:

Mısır mezar mimarisi olarak çok köklü bir geçmişe sahiptir. Mısır'da İslâmî dönemde ilk türbeler Fatımiler zamanında inşa edilmiştir.

Türbelerin çok sık görüldüğü bölge ise Mukattam Tepesi ile Fustad arasında kalan yerdir. Mezarlar kare planlıdır. Mezar duvarları moloz taştan yapılmıştır. Türbeler, tromplar üzerine oturan birer kubbeye örtülmüştür. Bu tip türbe yapımı XII. yüzyılda yaygınlaşmıştır.¹¹⁶

Eyyubiler döneminde kalan İmam Şafii (1211), Ebu Mansur İsmail (1216), Abbasi halifeleri (1240) ve Melik Salih Necmeddin Eyyub (1249-1250) Türbeleri tek kubbeli ve kare planlı mezar yapısı tipinin Mısır'da gelenekselleştiğini göstermektedir.¹¹⁷

¹¹⁵ E.M.Ferğali, *el-Delilü'l-Mucez li-Ehemmi'l-Asari'l-İslamiyyeti ve'l-Kıbtıyyeti fi'l-Kahirati*, Kahire 1991, s.31-32.

¹¹⁶ Ülken, *İslam Sanatı* ., İstanbul 1948, s.124-125; Yetkin, *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara 1954, s.99.; a.mlf.; *İslam Mimarisi*, Ankara 1965, s.75.

¹¹⁷ Ülken, *a.g.e.*, İstanbul 1948, s.135-138.; Yetkin, *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara 1954, s.181-197.; a.mlf.; *İslâm Mimarisi*, Ankara 1965, s.155-171.; a. mlf.; *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul 1984, s.83-83., E.Beksaç, "Eyyubiler (Sanat)" mad., D.İ.A., XII, İstanbul 1995, s.31-33; A. Uluçam, "Eyyubi Mimarisi ve Sanat Tarihimizdeki Yeri", Uluslar arası Selahaddin-i Eyyubi Sempozyumu (23-24 Kasım 1996), Diyarbakır 1997, s.255-265.

③ Memlûklular Döneminde Yapılan Müstakil Mezar Yapıları:

Türbe İsmi	Yapılış Tarihi
Fatıma Hatun Türbesi	1283-1284
Eşref Halil Türbesi	1291
Sancar el-Muzaffer Türbesi	1322
Kameri Türbesi	1329
Sultaniye Türbeleri	1360
Tenkizboğa Türbesi	1359
Aksungur Türbesi	1366
Evladü'l-Esyad Türbesi	XIV. yüzyıl ortası
Ganibey Türbesi	1427
Gülşeniyye Türbesi	1474-1475
Kansu Ebu Said Türbesi	1498
Usfur Türbesi	1506
Tarobay el-Şerif Türbesi	1513
Rufai Türbesi	XVI. yy. başı

Kaynak: Ahmet Ali Bayhan, “Mısır’da Memlûk Sanatı”, Türkler Ansiklopedisi, c.6, Ankara 2002, s.124.

Memlûk Mezarlığında Halife türbeleri birbirine yakın olarak yapılmıştır. Salar ve Sencer Cevli türbeleri çifte türbe şeklindedir. Bazı külliyeler türbe etrafında gelişmiştir.¹¹⁸

Memlûk türbeleri genelde cami, medrese, hankah, ribat, zaviye ve tekke gibi dini kurumlara bitişik yapılmıştır. Bu türbelerin en önemli özelliği kare planlı ve yüksek kasnak üzerine kubbeli olmasıdır. Bu tarzdaki en gösterişli yapı ise Sultan Hasan Türbesi'dir. Türbeye medresedeki mihrabın iki yanındaki kapıdan ulaşılır. Türbe, zeminden kilit taşına kadar 55 metre yüksekliğindedir. Bu özelliğiyle Firavunlar dönemi piramitlerine benzemektedir.

Memlûklular Mezarlığı'ndaki Tengizboğa Türbesi dört köşesindeki payelerin üzerine oturan dört kemerin taşıdığı kubbeye örtülmüştür. Bu türbe kare planlıdır. Bu baldaken tarzı bir uygulamadır. Bu uygulama XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Dönemi'nde Kahire'de yaygınlaşmıştır.¹¹⁹ Bu uygulamaya yakın benzer bir yapı ise XIII. Yüzyıl sonu Hüsameddin Lacin'in Tolunoğlu Camii'nin avlusundaki şadırvandır.

Kalavun Türbesi küçük kubbelerle örtülmüş, bir revakla kuşatılmıştır. Kareye yakın dikdörtgen planı vardır. Dört kare ayak ve granitten dört kalın sütunun taşıdığı bir kubbe ile örtülü bu mekan ve onun etrafını çevreleyen bir galeriden ibaret yapısıyla Kalavun Türbesi, Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra (691-692) ve İstanbul'daki Kanuni Sultan Süleyman Türbesine (1568) benzemektedir¹²⁰ ve merkezi planlı bir görünüm ortaya çıkmıştır.

¹¹⁸ H.A.Badr, **İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri**, I, Ankara 1996, s.349-385.

¹¹⁹ Badr, **a.g.e.**, s.349-385.

¹²⁰ H.Önkal, "**Kanuni'nin Türbesi**", Uluslar arası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (24-27 Ekim 1988), Ankara 1996, s.121-122.

6.1.8. Kubbeler:

Memlûk sanatının karakteristik özelliğinden biri de türbelerin üzerini örten kubbeleridir. Kubbe tipleri kavisli, silindirik ve kaburgalı olarak ele alınmıştır. Bahri Memlûklular Döneminde Baybars el-Çeşnigir kavisli, Salar ve Sancar silindirik ve kaburgalı tarzda yapılan kubbelerdir. Kubbeye geçişler düğümlü tromplarla geçilmiştir. Sonra da bu uygulama yerini pendantif geçişe bırakmıştır. Yapının malzemeleri önce ahşapla yapılırken sonraları taştan malzemeler kullanılmıştır.¹²¹

Taş kubbeler ilk olarak Bahri Memlûklular döneminde ortaya çıkmıştır. Taş kubbeler, XV. yüzyılda Çerkes Memlûklular zamanında en üst seviyeye ulaşmıştır. Ustalar, tuğla yerine taş kullanarak bu kubbeleri yapmışlardır. Ferec b. Berkuk Hankahı'ndaki kubbelerin yüzeyleri dış bükey ve iç bükey kaburgalarla hareketlendirilmiştir. Olcay el-Yusufi ve Aytmış el-Becaşi Kubbeleri ise dolambaçlı çizgilerle kaburgalar süslenmiştir. Sultan Ferec b. Berkuk Hankahı'nın kubbeleri ise kaburgalar zikzak şeklinde yapılmıştır.

Memlûk ustaları geometrik yıldız örneklerini kubbelerin dış yüzüne uygulamışlardır. Bu tarza örnek ise Sultan Barsbay'ın üç türbesinin kubbeleridir. Simetrik biçimli en gösterişli kubbe ise Sultan Kayıtbay Dönemi'nde yapılanlar olmuştur. Kansu Ebu Said (1499), Adil Tumanbay(1501), Hayırbey (1502) ve Kanibey (1503) Türbelerinin kubbeleri ise birbirini taklit etmiş, bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir.

Memlûk mimarisinde yüksek kasnaklı çift cidarlı kubbeler de yapılmıştır. Fakat bu uygulama Kahire'ye tamamen yabancısıdır. Örnekleri ise; Sargıtmış ve Sultaniye Türbeleridir.

¹²¹ Ahmet Ali Bayhan, “Mısır’da Memlûk Sanatı”, Türkler Ansiklopedisi, c.6, Ankara 2002, s.125.

6.2. Memlûk Devletinde Sivil Mimari Yapılar:

Kahire’de Tolunoğulları zamanında yapılan evlerde Samarra’daki konut mimarisinden etkilenilip yapılan bir plan şeması bulunduğu bilinmiştir.¹²²

Sivil mimaride saraylar önemli bir yer teşkil etmiştir. Memlûklular döneminde kalan saraylar bulunmaktadır. Günümüze kadar ulaşan başlıca Memlûk Sarayları şunlardır; Alınak Sarayı (1293), Emir Yaşbak (Kusun) Sarayı (1336), Baştak Sarayı (1337), Mancak el-Silahdar Sarayı (1347), Emir Taz Sarayı (1352), İbn Bazarec Sarayı (1440), Kayıtbay Yazlık Sarayı (1474) ve Sultan Kansu Gavri Sarayı (1501-1516)’dir. Bu saraylar üzerleri kubbe veya fenerle örtülmüştür. Saraylar iki eyvandan oluşmuş olup, kaa planlı yapılmıştır.

Memlûklular zamanından günümüze ulaşan saraylara benzeyen yapıların başlıcaları ise şunlardır; Muhibbiddin Ebu Tayyib Evi (1350), Şakir b. El-Ganem Evi (1372-1373), Zeynep Hatun Evi (1468), Sultan Kayıtbay Evleri (1474-1485), Razzaz Evi (1485), Sultan Gavri Evleri (1503-1505)’dir. Bu yapılar ise saraylara göre daha küçük boyutlarda yapılmıştır.

Memlûk sivil mimarisinin temel yapısı kaa’dır.¹²³ Kaalar, ya zemin katta ya da üst katta yapılmıştır. Kaaların bir kabul salonu vardır.

Memlûk kaalarında ortada fiskiyeli bir havuz ve sekizgen şekilli bir fener tavanda bulunmaktadır. Kaalardan açılan kapılarla dışarıya, tuvaletlere, diğer odalara ve asma kat localarına ulaşılmıştır.

Asma kat localarına “Mağani” ismi verilmiştir. Bu mekân müzisyenlere tahsis edilmiştir.

¹²² S.K. Yetkin, **İslam Mimarisi**, Ankara 1965, s.63.

¹²³ G.Akın, **Asya Merkezi Mekân Geleneği**, Ankara 1990, s.106-123.

Memlûk döneminde Mısır sivil mimarisinin bir başka ögesi de Makad'lardır. Makad, Geç Memlûk döneminde yaygın olarak yapılmıştır. Makad, oturma odasıdır. Makadlar genelde birinci katta yapılmış olup, kemerli bir locadan ibarettir. Makadların bitişiğinde tuvalet ve küçük odalar yapılmıştır. Bu bölümlerde ev sahibi oturarak ziyaretçilerin gelişini ve ahırdaki faaliyetleri gözlemlemiştir. Haliç ve gölet kıyısındaki Makadlarda suya ya da bahçelere nazır yapılmıştır.

Memlûk sivil mimarisinin diğer bir unsuru ise Rab'lardır. Rab'lar bir caddeye dizilmiş dükkanların üzerlerine yapılmıştır. Rab'lara birinci kattaki galerilerden ulaşılmıştır. Rab'lar çok sayıdaki daireden oluşmuştur. Daireler iki katlı olup, birinci katta; tuvalet, niş ve kabul salonu, üst katta ise yatak odaları yapılmıştır. Genelde mutfak yapılmamıştır. Memlûklular Mezarlığı'ndaki Kayıtbay Rab'ı (1474) bunun en güzel örneğidir.

Hanların üzerine yapılan Rab'lar da görülmüştür. Sultan Kayıtbay'ın Bab el-Nasr'daki Vekalesi ile Sultan Gavri'nin Ezher Camii yakınındaki Vekalesi han üzerine yapılan Rab'lara örnektir.

Mutfak, saray ve büyük konutlarda yapılmıştır. Küçük konutlarda mutfak pek fazla yapılmamıştır. Dışarıdan hazır pişmiş yiyecekler satın alınmıştır.¹²⁴

---

¹²⁴ Ahmet Ali Bayhan, “Mısır'da Memlûk Sanatı”, Türkler Ansiklopedisi, c.6, Ankara 2002, s.128.

6.2.1. Hanlar:

Memlûklular zamanında özellikle Kahire’de Kızıldeniz’e komşu olmasından ticaret çok canlıydı. Ticaretin canlı olmasından dolayı büyük hanlar yapılmıştır. Han ve Vekale olarak adlandırılan¹²⁵ bu yapıların sayısının XV. yüzyılın ilk yarısında 57 olduğu rivayet edilmektedir.

④ Günümüzde Memlûk döneminden kalma başlıca hanlar şunlardır;

Han İsmi	Yapılış Tarihi
Kusun Hanı	1341
Kayıtbay Hanı ve Sebil-Küttabı	1477
Kayıtbay Hanı	1480-1481
Sultan Gavri Hanı	1504-1505
Zerakeşe Hanı	XVI. yüzyıl başı
Cellabe Hanı	XVI. yüzyıl başı
Han el-Halili’nin üç kapısı	1511

Kaynak: Ahmet Ali Bayhan, “Mısır’da Memlûk Sanatı”, Türkler Ansiklopedisi, c.6, Ankara 2002, s.125.

Kahve ticaretinden dolayı çeşitli hanlar yapılmıştır. Bu amaçlı hanlar Osmanlı döneminde sayıları 360’ı bulmuştur. Bu hanların yapı tarzları Memlûk döneminde yerli yerine oturmuştur. Hanlarda, dükkanlar caddeye bakıp, plan olarak dikdörtgen şekilli, üstü açık, ortasında çeşme ya da havuzu bulunan avlusu vardır. Hanların çok katlı bir biçimi vardır. Hanların giriş katlarında tüccarların mallarını bıraktığı depolar ve

¹²⁵ R.M.Muhammed, el-Vekalat ve’l-Büyütü’l-İslamiyyeti fi Mısri’l-Osmaniyyeti, Kahire 1993, s.25-64.

hayvanların bulunduğu ahırlar, hanın üst katlarında ise insanların istirahat ettiği mekânlar vardır.¹²⁶

6.2.2. Bimaristanlar:

Bimaristanların yapılış amacı akıl hastalıklarının tedavisi için yapılmıştır. Bu yapıların Mısır'da en eski örneği Tolunoğlu Ahmet tarafından yapıldığı rivayet edilmektedir.¹²⁷ Fatımiler ve Eyyubiler dönemlerinde de bu tip binaların yapıldığı görülmektedir.

Memlûklular zamanında yapılan Kalavun Bimaristan'ı (1284-1285) bu yapıların en meşhurdur. Bu yapı büyük oranda tahrip olmuştur. Bimaristanın çok sayıda küçük odası vardır. Bu odalarla bağlantılı bir avlusu mevcuttur. Bu avlunun dört büyük mekânı Fatimi saray yapısını çağrıştırmıştır. Sultan Müeyyed'in yaptırdığı Bimaristan'da yıkık bir durumdadır.¹²⁸

6.2.3. Taç Kapılar:

XIV. yüzyıldan itibaren Bahri Memlûklularda mukarnaslı portaller yapılmıştır. Bu portallerden öncede taç kapılar yapılmıştır. Kalavun Kompleksi yuvarlak kemerli bir taç kapıya sahiptir. Baybars el-Çeşnigir Hankahı'nın taç kapısında yuvarlak kemer, iri yastık taşlarıyla dilimlendirilmiştir. El-Maridani ve Aksungur Camileri ise sivri kemerli portaller bulunmuştur. Kale'deki Nasır Muhammed Camii'nde üç dilimli niş şeklinde bir taç kapı yapılmıştır. Elmas ve Baştak Camileri ise mukarnaslı bir yapıya sahiptir.¹²⁹

¹²⁶ A.Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri* (Çev.A.Berktaş), İstanbul 1995, s.175.

¹²⁷ E.M. Ferğali, *el-Delilü'l-Mucez li-Ehemmi'l-Asari'l-İslamiyyeti ve'l-Kıbtıyyeti fi'l-Kahirati*, Kahire 1991, s.46.

¹²⁸ Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'da Memlûk Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, c.6, Ankara 2002, s.125.

¹²⁹ Bayhan, *a.g.m.*, s.128.

6.2.4. Kemerler:

XIV. yüzyıla kadar hem yuvarlak, hem de sivri kemer kullanılmıştır. XV. yüzyıldan itibaren sivri kemerler, iki renkli taş işçilikli olarak yaygın biçimde kullanılmıştır.¹³⁰

6.2.5. Süsleme:

Memlûklular mimaride süslemelere çok önem vermiştir. Çeşitli süsleme teknikleriyle mimari yapılar daha estetik bir hal almıştır.

Süsleme tekniklerinden önde gelen unsurlardan birisi stuk süslemedir. Stuk süsleme, pencere parmaklıklarında kullanılmıştır. Ravza'daki Sultan Kayıtbay Camii bu süslemeye örnektir. Ancak stuk süsleme Memlûklular döneminde pek yaygın olarak yapılan bir süsleme değildir.

Süslemelerde hem dış hemde iç mimaride iki renkli taş işçiliğiyle yapılan süslemelerde mevcuttur. Türbelerin üzerini örten taş kubbelerde zengin bitkisel ve geometrik motiflerle dekore edilmiştir.

Mukarnasta süslemede kullanılan önemli bir tekniktir. Mukarnaslar kubbe geçişlerinde, şerefe altlıklarında ve nişlerin üst kısımlarında kullanılmıştır.

Sivil mimaride pencereler için ahşap meşrebeyeler yapılmıştır. Askeri mimaride ise barbatalar, Memlûk döneminde çok dilimli çiçek desenli dendanlara dönüşmüştür.

Geometrik ve bitkisel motiflerle yazı, süslemenin vazgeçilmez unsuru olmuştur.¹³¹ Figürlü bezemelerde, süslemelerde kullanılan önemli bir ayrıntı olmuştur. Zahir Baybars Medresesi (1261-1263) pars figürlerle süslemesi yapılmıştır.

¹³⁰ H.Z. Ülken, **İslam Sanatı**, İstanbul 1948, s.160.

¹³¹ Ülken, **a.g.e.**, İstanbul 1948, s.167-177.

Memlûk döneminde Mısır'da seramik yapımı çok bol ve üst düzeyde olmasına karşın başlangıçta mimari süslemede seramiğe pek rastlanmamıştır. ¹³²

XIV. yüzyılın başlarından itibaren Memlûk yapılarında çini kullanılmaya başlanmıştır. ¹³³ Çini süslemeyle yapılan bir takım eserler ise şunlardır;

Eser Adı	Yapılış Tarihi
Baybars Çeşnigir Hankahı	1310
Nahhasin'deki Sultan Nasır Muhammed Kalavun Sebili	1326
Emir Taş Timur Türbesi	1334
Kale'deki Sultan Nasır Muhammed Kalavun Camii	1335
Maridani Camii	1340
Aslem el-Bahai Camii	1345
Tugay Türbesi	1384
İbn Gurab Türbesi	1408
Sultan Kayıtbay Sebili	1496
Sultan Gavri Medresesi	1504
Ezher Camii	1510
İmam Şafii Türbesi'nin Kubbesi	1503-1504

Kaynak: Ahmet Ali Bayhan, “**Mısır'da Memlûk Sanatı**”, Türkler Ansiklopedisi, c.6, Ankara 2002, s.129..

¹³² G.Öney, **İslâm Mimarisinde Çini**, İstanbul 1987, s.14.

¹³³ Ülken, **İslam Sanatı**, İstanbul 1948, s.174; R.H. el-Halife, **Fünunu'l-Kahirati fi'l-Ahdi'l-Osmani** (1517-1800), Kahire 1984, s.28; Ş. Yetkin, “**Çini**” Mad., D.İ.A., VIII, İstanbul 1993, s.329.

Çini süslemede iki çeşit çini dekorasyon uygulanmıştır. Birincisi firuze veya yeşil renkten oluşan tek renkli çiniler, ikincisi ise yeşil, mavi ve siyah renkte olan çinilerdir.

Çini süslemlerin Mısır mimarisinde kullanılması Tebriz'den Kahire'ye göç eden ustalar aracılığıyla gerçekleştiği sanılmaktadır.

6.3. Memlûk Devletinde Askeri Mimari Yapılar:

Memlûklar'da askeri mimari yapıların mazisi Eyyubiler devrinde 1183-1184'te Bedreddin Karakuş tarafından yapımına başlanan Kahire Kalesi'ne kadar dayanmaktadır. Bu kale Memlûklu sultanları tarafından yeni eklemelerle geliştirilmiş ve onarılmıştır.

Sultan Zahir Baybars, Sultan Kalavun, Eşref Halil, Nasır Muhammed, Sultan Hasan, Sultan Kayıtbay ve Sultan Gavri gibi Memlûkların önde gelen liderleri; Babü'l-Kulla, Darü'l-Adl, Kamelya, Nasır Muhammed Camii ve Sarayı, Kasrül-Ablak, Baysariyye Sarayı, Tablahane, yeni burçlar vb. dini, sivil ve askeri birden çok eserler yapmışlardır.

Memlûklular, Akdeniz sahilindeki kentlerde de kaleler inşa etmiştir. Sultan Kayıtbay'ın Dimyat, İskenderiye ve Reşid'de yaptırdığı kaleler bunlara örnektir.¹³⁴

İskenderiye Kalesi (1477) askeri mimari alanda yapılan en görkemli yapılardan bir tanesini oluşturmaktadır. Bu kale 17.500 metrekarelik bir alana yayılmıştır. Kale iç ve dış surlarla kuşatılmıştır. Kalenin ana burcu çok katlı bir yapıdan oluşmaktadır. Birinci ve ikinci katta mescit ve diğer ihtiyaç odaları, üçüncü katta ise gözetleme bölümleri yapılmıştır.

¹³⁴ Evliya Çelebi, **Seyahatname** (Çev.M.Çevik), X, İstanbul 1993, s.473-480, 487-488, 495-499.

Memlûklular zamanında askeri mimari olarak göze çarpan diğer bir kale ise Reşid Kalesidir. Bu kale 1479'da Sultan Kayıtbay tarafından yaptırılmış ve 1516'da Sultan Gavri tarafından tahkim ettirilmiştir. Reşid Kalesi kare planlıdır. Köşelerinde büyük burçlar vardır. Bu burçlarda askerin eğitimi ve savunması için bölümler yapılmıştır.

6.4. Memlûk Devletinde Su Mimarisi Alanında Yapılan Çalışmalar:

Su insanoğlunun yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli temel dört öğeden birisidir. Su ihtiyacını Ortaçağ zamanında Kahire'de karşılamak çok kolay bir iş olmamıştır. Kahireliler için tek su kaynağı Nil Nehri'dir. Ancak Nil Nehri şehir merkezine 800-1300 metre arasında bir mesafede olduğu için su ihtiyacını ya kemerler aracılığıyla, ya da sakalar yardımıyla giderilmiştir.¹³⁵ Su ihtiyacını karşılamak için Memlûklular döneminde su kemerleri inşa edilmiştir.

Bahri Memlûklular zamanında Sultan Nasır Muhammed b. Kalavun'un 1312'de, Çerkes Memlûklular döneminde de Sultan Kansu Gavri'nin 1506-1507'de yaptırdığı su kemerleri bu yapılara örnektir. Bu su kemerleri Amr b. As Caddesi ile Femmü'l-Haliç Meydanı'nın birleştiği noktadan başlayıp, Bahri'l-Uyun Caddesi'ni takip ederek Kahire Kalesi'nin güneydoğusuna kadar uzanmıştır.

Su kemerlerinin bazıları tek katlı, bazıları ise çok katlı kemerlerle yapılmıştır. Kentin büyüyüp gelişmesiyle su kemerleri yeryer tahrip olmuştur.

Sakaların taşıdığı suyu depolamak için havuzlar, sarnıçlar ve sebiller yapılmıştır. Bugüne kadar ulaşabilen örneği ise Aytmış el-Becaşi Havuzu (1383) ile Sultan

¹³⁵ Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri** (Çev.A.Berktaş), İstanbul 1995, s.107.

Kayıtbay'ın 1474, 1475 ve 1496 tarihli üç havuzu'dur. Bu havuzlar hayvanların su ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiştir.

İslâm Dünyasında başka kentlerde görülmeyen bu yapılara “Havzu'l-Devvab” denilmiştir.¹³⁶ Bu yapı iki büyük kemerle açılmış, dikdörtgen planlıdır. Bu yapılarda ayrıca yalak ve su deposu da bulunmaktadır.

Sarnıçlar, sebillerin bodrum katlarında yapılmıştır. Yakup Şah el-Mihmandar Sarnıcı (1495-1496) bu tipte yapılmıştır. Kahire Kalesi'nin doğu yamacında kalan sarnıç, üç dilimli kemerli bir taç kapıdan ulaşılan çapraz tonozla örtülüdür. Bir giriş holü ve kubbeli odaları vardır. Bu yapı sadece su depolanan bir sarnıç değil, aynı zamanda Memlûkların Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı Adana Savaşı'nı (1486) kutlayan kitabesiyle dikkati çekmiştir.

Sebillerde insanların su ihtiyaçlarını karşılamıştır. Kahire'de günümüze kadar ulaşabilmiş en eski sebil örneği Sultan Nasır Muhammed'in Muizli-Dini'llah Caddesi'ndeki medresesinin girişinin sol tarafına yaptırdığı 1326 tarihli sebildir. Sonraları Memlûklular sebiller için farklı bir plana gitmişlerdir. Memlûklular iki katlı yapılar inşa ederek birinci kata Sebilhaneler, ikinci kata ise Sıbyan Mektepleri yapmışlardır. Böylece Sebil-Küttab adı verilen yeni bir yapı oluşturmuşlardır. Bu yeni yapıların ilk örnekleri Kahire'de, XIV. yüzyılda Bahri Memlûklular döneminde yapılmıştır.¹³⁷

Sebil ve Küttab'ın ayrı ayrı yapıldığı eser ise Tebbana Caddesi'nde yer alan 1368-1369 tarihli Ümmü Sultan Şaban Medresesi'dir. Bu iki ayrı yapı tipi ilk defa Kahire'de Suku'l-Silah Caddesi'ndeki Emir Seyfeddin Olcay el-Yusufi Medresesi'ne

¹³⁶ M.H.el-Hüseyni, **el-Esbiletü'l-Osmaniyyeti bi-Medineti'l-Kahirati** (1517-1798), Kahire 1988, s.341-344.

¹³⁷ O. Aslanapa, **Türk Sanatı**, İstanbul 1984, s.304.

bitişik yapılan Sebil-Küttab (1373) iki katlı biçimde düzenlenmiştir.¹³⁸ Bu yeni mimari kompozisyon kendinden sonra yapılacak yapılara örnek olmuştur.

Çerkes Memlûklular zamanında Sebil-Küttablar iyice geliştirilmiştir. Sebil-Küttablar, Memlûklular Mezarlığındaki Sultan Ferec b. Berkuk Hankahı'nda (1400-1411) iki cepheli ve dikdörtgen plan şeklinde yapılmıştır. 1479 tarihinde yapılan Sultan Kayıtbay Sebil-Küttabı, en eski müstakil yapıdır. Bu eser anıtsal ölçülerde yapılmıştır.

Sebil-Küttablar, külliyeinin içinde yapılmış eserlerdir. Cami, medrese, zaviye, hankah, han gibi yapılara bu sebil-küttablar bitişik olarak yapılmıştır. Sebil-Küttabların bodrum katlarında sarnıçlar yer almıştır.

Sebil-Küttablar bir, iki ve üç cepheli olarak yapılmıştır. Sebil-Küttabların alt katında ekseriyetle sebilhane, üst katında ise küttab yer almıştır.

Su mimarisinin diğer bir ögesi hamamlardır. Memlûklular zamanında yapılan hamamların pek azı günümüze ulaşmıştır. Günümüze ulaşan hamamlar sıklıkla restore edildiği için hamamların yapıldığı tarih pek fazla bilinmemektedir.

Mısır hamamları mimari olarak pek az değişiklik yapılsa da Roma hamamlarına benzemektedir. Hamamların dar kapısı, ortasında fiskiyeli havuzu, yanlarında sedirleri ve "Maslah" adı verilen soyunmalık yerleri bulunmaktadır. Bu yapıların yanında dikdörtgen şekilli ılıklik bulunmaktadır. Ilıklıktan dar bir kapıdan sıcaklığa geçilmektedir. Sıcaklığın zemini mermer kaplı ve üzeri kubbelidir. Sıcaklıktan da "Mağtas" adı verilen mekâna ulaşılır. Mağtasın zemininde sıcak su havuzu bulunur. Mağtas, hamamların en süslü yeridir. Mağtasın bitişiğinde de cehennemlik tabir edilen yeni bir bölüm vardır.

---

¹³⁸ Ö.F.Şerifoğlu, **Su güzeli**, İstanbul Sebilleri, İstanbul 1995, s.20.

Hulasa Memlûk hamamları maslah, ılıklik, sıcaklık, mağtas ve cehennemlik adı verilen kısımlara ayrılmıştır. Her bir bölümün kendi içinde bir fonksiyonu vardır.

Memlûklular zamanından kalan hamamların en meşhurları ise; Baştak Hamamı (1341), Sultan Şeyh Melik Müeyyed Hamamı (145-1420) ve Sultan Eşref İnal Hamamı(1456)'dır.¹³⁹

---

¹³⁹ A.P.Mübarek, **el-Hıtatü't-Tevfikıyyeti'l-Cedideti li-Mısra'l-Kahirati**, VI, Kahire 1987, s.188-206.

III. BÖLÜM

MEMLÛKLER'DE BİLİMSEL HAYAT

1. Memlûkler'de Eğitim ve Öğretim Kurumları:

1.1. Medreseler:

1.1.1. Memlûklerden Önce Medreselerin Ortaya Çıkışı

İslam dünyasında eğitim-öğretim faaliyetleri önceleri camilerde yapılıyordu. Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince orada bir mescit inşa edilmesini istedi. Bu mescide (Mescidu'n-Nebi)'de namaz için bir yer tahsis edilmesinin yanında eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi içinde bir yer ayrılmıştı. Bu kısma “suffa” denilmektedir.¹⁴⁰ Hülefâ-i Raşidin döneminde eğitim-öğretim faaliyetleri biraz daha gelişmekle birlikte yine camilerde yapılmaktaydı. Bu dönemde İslâmi ilimlerin önemli merkezleri arasında Medine, Kahire ve Dimaşk şehirleri gelmekteydi.¹⁴¹

Emeviler döneminde de eğitim-öğretim faaliyetleri için geliştirilmiş bir sistem bulunmuyordu. Şam şehri o dönemde en önemli bir eğitim merkezi idi.¹⁴²

Abbasiler döneminde eğitim-öğretim faaliyetlerinin daha önceki dönemlere göre arttığını görmekteyiz. Bu dönem başlarında özellikle tercüme faaliyetleri hızlanmış ve Bağdat'ta “Beyt el Hikme”ler açılmıştır.¹⁴³ Fakat daha sonra “Beyt el Hikme”lerin yerini “Dar el İlm” adlı müesseseler aldı. İlk Dar el İlm IX-X.asırlarda Musul'da kurulmuştur. Fakat Dar el İlm'ler arasında en meşhurları Fatimiler döneminde kurulanlarıdır. Halife Hakim bi-Emrillah devrinde 24 Mart 1005 yılında Kahire'de Dar el İlm (Dar el Hikme) adıyla bir ilim akademisi açıldı. Çok geçmeden Dar el İlm'in

¹⁴⁰ Ziya Kazıcı, **İslâm Kültür Ve Medeniyeti**, İstanbul 1987, s.14.

¹⁴¹ Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.394.

¹⁴² Kazıcı, **a.g.e.**, İstanbul 1987, s.15.

¹⁴³ Şeşen, **Selahaddin Eyyubi ve Devlet**, İstanbul 1987, s.321.

daha küçük örnekleri Halep, Dimaşk, Kudüs ve Trablusşam'da tesis edildi. Fakat bu müesseseler daha sonra sadece birer Şii propaganda merkezleri haline geldiler. Bu müesseseler Fatimiler'in yıkılışına kadar devam etti.¹⁴⁴

İslâm dünyasında Selçuklular'dan önce Gazneliler ve Samanoğulları döneminde özel şahıslar ve devlet adamları tarafından camilerin dışında eğitim-öğretim merkezi olarak medreseler açıldı.¹⁴⁵ Makrizi, ilk medresenin Hicri dördüncü asırda Nişabur'da yapıldığını ve Beyhakî'ye Medresesi olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda Gazneli Sultanının kardeşi Mahmut Sebuk Tekin de bir medrese yaptırdı.¹⁴⁶

Eğitim-öğretim faaliyetlerinin düzenli ve sistemli bir şekilde devlet desteğiyle yapıldığı ilk medreseler, Selçuklular döneminde Sultan Alparslan zamanında yaptırılan "Nizamiye Medreseleri" dir.¹⁴⁷ Nizamiye Medreseleri'nin açılış gayelerinden en önemlisi Mısır'da kurulan Fatimi devletinin İslâm dünyasında ikilik yaratması ve Sünnî akideyi bozmaya çalışma gayretlerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸

Selçuklular Sünnî akideye sahip olduklarından Sünniliğin mümessili olan Abbasi Halifeliğini desteklemişlerdir. Selçuklu devletinin takip ettiği dini siyaset ise Sünniliği muhafaza etmekle birlikte ona karşı çıkan Şiiliğe ve müfrit cereyanlara karşı bu akideyi sürekli savunmak olmuştur.¹⁴⁹

Selçuklular'dan sonra Fatimiler'in Şiiliği yayma faaliyetlerine Eyyubiler 1171 yılında son vermişlerdir. Eyyubi sultanı olan Selahaddin Eyyubi ehl-i sünnet akidesini yaymak için Kahire'de ilk medreseyi 1242 yılında kurdu. Bu medresede dört mezhebe (Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli) göre eğitim-öğretim veriliyordu. Selahaddin Eyyubi

¹⁴⁴ Şeşen, **a.g.e.**, İstanbul 1987, s.322.

¹⁴⁵ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Ankara 1992,c.III, s.348.

¹⁴⁶ Makrizi, **Hıtat**, c.II, s.362.

¹⁴⁷ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul 1998, s.257; Salim Koca, **Dandanakandan Malazgirt'e**, Giresun 1997, s.217.

¹⁴⁸ İbrahim Kafesoğlu, **"Memlûkler"**, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, c.I,s.280.

¹⁴⁹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara 1993, s.207.

medreselerinin ülkenin dört bir yanına yayılmasına büyük önem verdi ve bazı şehirlerde medreseler yaptırdı. Bu dönemde Salihîye Medresesi, Nasîriyye Medresesi ve Kamhiyye Medresesi gibi medreseler yapıldı. Memlûkler de medreselerin eğitiminde Eyyubilerin yolunda yürüdüler ve ehl-i sünnet akidesinin yayılmasına hizmet ettiler.¹⁵⁰ Eyyubiler bu medreseler aracılığıyla Şîa akidesini yıkmayı, ehl-i sünnet akidesinin ve takva şuurunun yayılmasını hedeflediler.

1.1.2. Memlûkler Döneminde Medreseler

Memlûkler, hâkim oldukları topraklarda Eyyubilerden devraldıkları medreseleri daha da geliştirerek ülkenin dört bir yanına yayarak Sünnî akideyi muhafaza etmeye çalıştılar. Bu dönemde eğitim-öğretim faaliyetleri sadece medrese ile sınırlı kalmayıp cami, hankah, zaviye, ribat, hastane ve mekteplerde de yürütülüyordu.

Memlûk sultanları ve emirleri ilmi faaliyetleri geliştirmek ve yaymak için adeta birbiriyle yarışıyorlardı. Memlûk sultanları medreselerin inşasını sadece Mısır'la sınırlandırmayıp ülkenin dört bir yanına yaydılar. Sultan Kayıtbay Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesinde birçok medrese yaptırmıştır.

Sultan Kansuh el-Guri(Gavri)'de Mekke'de bir medrese yaptırdı. Memlûk emirleri de sultanlar gibi çeşitli yerlerde medreseler yaptırmışlardır. Bu medreselerin en meşhuru Cemaliye ve Mahmudiye medreseleridir. Bu iki medreseyi Sultan Ferec b. Berkuk'un emirlerinden biri olan Cemaleddin Mahmud 1408 yılında yaptırmıştır.¹⁵¹ Makrizi bu iki medrese hakkında " Mısır'ın en güzel medreseleridir" demiştir.¹⁵²

¹⁵⁰ Makrizi, *Hıtat*, c.II, s.374; Said Abdulfettah Aşur, *Asru'l-Memâlik fi Mısır ve's-Şam*, Kahire 1976, s.342.

¹⁵¹ Aşur, *Asru'l-Memâlik fi Mısır ve's-Şam*, Kahire 1976, s.343.

¹⁵² Makrizi, *Hıtat*, c.II, s.395.

1.1.3. Memlûkler Döneminde Yapıtılan Medreseler:

Bahrî ve Burcî Memlûk sultanları döneminde birçok medreseler inşa edilmiştir. Bu dönemde yaptırılan medreselerin hepsi aynı özelliğe sahip değildi. Bunlardan bir kısmı o günkü eğitim-öğretim faaliyetlerine yapmış olduğu katkıyla büyük bir üne sahip olmuştur.

Memlûk sultanları Moğol istilası ve Haçlı seferleri sebebiyle İslâm dünyasının tarihte gördüğü en önemli bir krizin yaşandığı dönemde Mısır ve Suriye'yi bu iki düşmandan kurtararak kendisine sığınan bütün âlimlere kucak açmışlardır. Böylece kısa bir süre içerisinde Kahire, Abbasi devletinin başkenti olan ve ilmî faaliyetlerde büyük bir üne sahip olan Bağdat'ın yerini aldı. Ayrıca Mısır'a gelenlerin arasında Endülüs ve Kuzey Afrikalı âlimlerde vardı. İlk Memlûklu sultanları, ülkelerine gelen âlimlere ve talebelere çok iyi davrandılar, ilmin gelişmesine büyük katkıda bulundular.¹⁵³

Eyyubiler ve Memlûkler döneminde medrese sayısı son derece arttı. Özellikle Memlûkler döneminde büyük cami ve medrese yapımı arttı. Beynel-kasreyn sokağında Kahire'de eski Fatımî sarayının zemini üzerinde iki dizi halinde medreseler kurulmuştur. Makrizi Memlûkler döneminde yaptırılan medreseleri zikrederken Kahire'de yaklaşık 70 medrese hakkında bilgi vermiştir.¹⁵⁴ Bu dönemde Şam bölgesinde yaptırılan medrese sayısı ise 159, Kudüs'teki medreselerin sayısı 40 civarında idi.¹⁵⁵

¹⁵³ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.244; P.M. Holt-A.K.S. Lambton-B.Lewis, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, c.IV, İstanbul 1989, s.273.

¹⁵⁴ Makrizi, *Hıtat*, c.II, s.362 vd; İsmet Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, Ankara 1985, s.128; P.M. Holt-A.K.S. Lambton-B.Lewis, *a.g.e.*, c.IV, İstanbul 1989, s.273; M. Sobernheim, "Memlûkler", *İ.A.(M.E. B.)*, c.VII, s.691.

¹⁵⁵ Yiğit, *a.g.e.*, c.VII, s.244.

Memlûk sultanları ve emirleri tarafından inşa edilen medreselerin büyük bir kısmı ehl-i sünnete mensup dört mezhepten birine veya birkaçına ya da dört mezhebin hepsine de aitti. Bu medreseler bir mezhebin görüşüne ait olsa da diğer üç mezhebin fıkıh, hadis, tefsir ve benzeri dini ilimleri okutuluyordu. Bu medreselerde dini ilimlerin yanında pozitif ilimlere de ağırlık veriliyordu. Özellikle tıp eğitimi medreselerde teorik olarak veriliyor, uygulama ise medreselerin bitişiğine yaptırılan hastanelerde yapılıyordu.¹⁵⁶

1.1.4. Memlûkler Döneminde Yaptırılan Önemli Medreseler:

Memlûkler döneminde yapılan medreseler gerek fiziki yapı gerekse öğrenci kapasitesi ve okutulan dersler bakımından birbirinden farklı özelliklere sahipti. Bu medreselerin çoğunda kütüphane olduğu gibi yanı başlarında bugünkü ilköğretim seviyesinde olan mekteplerde vardı. Medreselerin finansman ihtiyacını genellikle vakıflar karşılıyordu. Medreselerde görev yapan müderris, asistan ve diğer medrese görevlileri ile öğrencilerin burs ve her türlü giderlerini temin ediyordu.¹⁵⁷

Memlûkler döneminde inşa edilen en önemli medreseleri şöyle özetleyebiliriz;

1.1.4.1. Zahirîye Medresesi(H.660-662):

Bu medrese Bahrî Memlûk sultanlarından Sultan Zahir Baybars döneminde yaptırılmıştır. Bu medresenin en önemli özelliklerinden biri dört mezhebe göre eğitim-öğretim yaptırmasıdır.¹⁵⁸ Bu medrese ders okuyacak öğrenciler mezhep ve okuyacakları derslere göre ayrı ayrı eyvanlarda eğitim-öğretim yapıyorlardı.¹⁵⁹ Kible eyvanında Şafiiler ders görürdü. Ders hocası Şeyh Takıyuddin Muhammed b.Hasan idi. Bahrî

¹⁵⁶ Muhammed Kalkaşandi, Ahmet b. Ali, *Subhul-Aşâ fi Smâatil-İnşâ*, (Tahkik, M.H. Şemseddin), c.III, Beyrut 1987, s.415; Hitti, *a.g.e.*, c.III, s.1107.

¹⁵⁷ Kopruman, “*Memlûkler Döneminde Mısır’da Sosyal Hayat*”, c.VII, İstanbul 1989, s.42-43.

¹⁵⁸ Kalkaşandi, *Subhul-Aşâ fi Smâatil-İnşâ*, (Tahkik, M.H. Şemseddin), c.III, Beyrut 1987, s.415.

¹⁵⁹ Suyuti, *Husnül-Muhâdara fi-Ahbârî Mısır ve'l-Kahire*, c.II, Beyrut 1997, s.228.

eyvanında ise Hanefiler ders görüyordu. Hocası es-Sadr Mecduddin Abdurrahman b.Sahib idi. Hadis dersleri Şarkî eyvanında veriliyordu. Hocası Şeyh Şerafeddin Abdülmü'min b.Halef idi. Kırâatı Seba imamları (Kurralar) Garbi eyvanında ders görüyorlardı. Bu dersin hocası fâkih Kemaleddin Mihli idi. Bu medresede öğrenciler gördükleri ilimler hakkında münazaralar yaparlardı. Ayrıca medresenin yanında büyük bir kütüphane vardı.¹⁶⁰ Bu medresenin ayrı bir özelliği de ders programını Zahir Baybars'ın bizzat kendisinin yapması idi.¹⁶¹

1.1.4.2. Mansûriyye Medresesi(679-1279):

Mansûriyye medresesi Sultan Mansur Kalavun zamanında 679-1279 yılında yaptırılmıştır. Bu medresede dört mezhebe göre eğitim-öğretim yapılıyordu. Bu medrese fiziki yapı olarak kubbeli bir yapıya sahip idi. Mansûriyye medresesinde hadis, tefsir, kıraat ve diğer dini ilimler okutulduğu gibi tıp öğretimi de teorik olarak veriliyordu.

Bu medresedeki kubbelerin her birinin altında dört mezhepten her birine göre ayrı ayrı dersler okutuluyordu. Bu medresede ayrıca dört mezhebe göre namaz kıldıran imamlarda bulunmaktaydı. Sultan Mansur Kalavun bu medreseye her çeşit ilme ait çok miktarda kitap hediye etti.¹⁶² Bu medresenin yanında Sultan Mansur Kalavun bir de hastane yaptırdı. Bu hastanede tıp ilmi uygulamalı olarak yapılıyordu.¹⁶³

¹⁶⁰ Makrizi, **Hıtat**, c.II, s.378.

¹⁶¹ Makrizi, **es-Sulûk li-Ma'rifet-i Duveli'l-Mulûk**, (Nşr: M.Ziyade), Kahire 1956 I/II, s.504; Suyuti, **Husnü'l-Muhâdara fi-Ahbârî Mısır ve'l-Kahire**, c.II, Beyrut 1997, s.160.

¹⁶² Makrizi, **a.g.e.**, c.II, s.379.

¹⁶³ Suyuti, **a.g.e.**, c.II, Beyrut 1997, s.229.

Mansuriye medresesinde o devrin meşhur âlimlerinden Muhammed b. Ahmed b. Ömer ve Mısırlı Hanbeli İmad İbn Şemseddin ders okuttular.¹⁶⁴ Ayrıca bu hocaların dışında Kadı Takıyuddin Subki'de bu medresede ders verdi.¹⁶⁵

1.1.4.3. Nasıriyye Medresesi (H.698-703/1298-1303)

Bu medrese Sultan Nasır Muhammed b.Kalavun zamanında yapılmıştır. Bu medresede eğitim-öğretimi ilk düzenleyen Kadıl-Kudat Zeyneddin Ali b. Mahluf el-Meliki'dir. Nasıriyye Medresesinde Hanbeliler'in fikhı için Garbî eyvanı kullanıldı. Şafii mezhebinin fikh tedrisi için ise Bahri eyvanı kullanıldı. Bu medresede her müderris için belli sayıda öğrenci tahsis edildi. Bu medresede günlük beş vakit namaz kılınıyordu. Ayrıca Nasıriyye Medresesinin içinde çok değerli kitaplar bulunan büyük bir kütüphanesi vardı. Bu medrese görevlilerine yiyecek ve giyecek verildiği gibi senelik etleri de ayrıca tahsis ediliyordu.¹⁶⁶ Kaynaklarda ifade edildiğine göre bu medresenin çok güzel bir kapısı vardı.¹⁶⁷

1.1.4.4. Sultan Hasan Medresesi(758-760/1354-1357)

Sultan Hasan Medresesi Kahire'de bulunan medreselerin en büyüğüdür. Bu medresenin yapımına 1354 yılında başlanmış ve yaklaşık üç yıl sürmüştür. Bu medresenin şekli simetrik olarak yapılmış ve çok güzel görünümlü bir yapıya sahiptir. Bu medresesinin yapımı için günlük 20.000 dirhem harcanmıştır. Masrafının çokluğundan dolayı bu medresenin yapımı hususunda çok değişik sözler söylenmiştir. Bu medresenin eyvanlarının genişliği 65 zira idi. Bu haliyle medrese, Kisra'nın eyvanlarından bile 5 zira büyük olduğu söylenir. Bu eyvanlarda dört mezhebe göre ders

¹⁶⁴ Ebu Bekr b. Kadı Şuhbe, **Tarihu İbn Kadı Şuhbe**, Damas 1994, c.III, s.175.

¹⁶⁵ Makrizi, **Kitabu's-Sulûk li-Ma'rifet-i Duveli'l-Mulûk**, (Nşr:Ziyade M.), c.II/III, Kahire 1956, s.179.

¹⁶⁶ Makrizi, **Hıtat**, c.II, s.382.

¹⁶⁷ Aynî, Bedrettin Mahmud b. Ahmed, **İkdu'l-Cum'an fi Tarihi Ehli'z-Zaman**, (Neş. M.Muhammed Emin), c.III, Kahire 1987, s.63.

veriliyordu. Bu medresenin ayrı bir özelliği de ferâiz derslerinin okutulması idi. Sultan Hasan bu medrese için 3 tane minare yaptırdı. Bu minarede ezan okunuyordu.¹⁶⁸

Memlûkler döneminde yapılan medreselerin sayısı oldukça fazladır. Bu medreselerin hepsi hakkında geniş bilgi verdiğimizde konu bütünlüğü bozulacağından biz burada önemli olanların üzerinde durmayı uygun gördük. Memlûkler döneminde inşa edilen ve üzerinde duramadığımız diğer medreseleri bir tablo halinde vermeyi uygun gördük.

---

¹⁶⁸ Suyutî, **Husnü'l-Muhâdara fî-Ahbârî Mısır ve'l-Kahire**, c.II, Beyrut 1997, s.232.

6

Bahri Memlûkler Döneminde Yapıtılan Medrese, Zaviye ve Hankahlar				
Yapılış Yılı	Medresenin İsmi	Medreseyi Yaptıran Sultanın İsmi	Sultanın Başa Geçiş Tarihi	Miladi
650	Medresetül-Kutbiyye	El Muizz Aybeg	648	1250
654	Medresetül-Sahabiyye	El Mansur Ali b.Aybeg	655	1257
660	Medresetüz-Zahiriyye	El Muzaffer Kazi	657	1259
663	Medresetül-Macidiyye	Ez Zahir Baybars	658	1260
665	Medresetül-Muhedhibiya	Ez Zahir Baybars	658	1260
672	Medresetül-Fârikâniyye	Ez Zahir Baybars	658	1260
682	Zaviyetül Caberi	El Mansur Kalavun	679	1279
683	Zaviyetül Hilevi	El Mansur Kalavun	679	1279
684	Medresetül-Mansuriyye	El Mansur Kalavun	679	1279
687	Zaviyetül Cemberi	El Mansur Kalavun	679	1279
688	Hankah-ı Bundukdariyye	El Mansur Kalavun	679	1279
698	Medresetül-Tıfciyye	El Mansur Laçın	696	1296
698	Medresetül-Mencunmasiye	El Mansur Laçın	696	1296
699	Medresetün-Nasiriyye	En Nasır (Hükmüssani)	698	1298
700	Medresetül-Karaskariyye	En Nasır (Hükmüssani)	698	1298
703	Medresetül-Cemaliyye	En Nasır (Hükmüssani)	698	1298
706	Hankah Baybarssiyye	Muzaffer Baybars	708	1308
709	Medresetül-Taybarssiyye	En Nasır (Hükmüssani)	709	1309
709	Zaviyetül Hamsa	En Nasır (Hükmüssani)	709	1309
715	Medresetüs Saidiyye	En Nasır (Hükmüssani)	709	1309

717	Hankah Ersalan	En Nasır (Hükmüssani)	709	1309
719	Medresetül-Melikiyye	En Nasır (Hükmüssani)	709	1309
723	Medresetül-Caveliyye	En Nasır (Hükmüssani)	709	1309
725	Medresetül-Mihmandariyye	En Nasır (Hükmüssani)	709	1309
726	MedresetülBektemiriyye	En Nasır (Hükmüssani)	709	1309
734	Medresetül-Akbağciyye	En Nasır (Hükmüssani)	709	1309
749	Hankah Anuk	En Nasır Hasan	748	1347
750	Medresetül-Hârube	En Nasır Hasan	748	1347
750	Medresetül-Hârube	En Nasır Hasan	748	1347
751	Medresetül-Kayseraniyye	En Nasır Hasan	748	1347
756	Hankah Şeyhu	Hasan (Hükmüssani)	775	1354
756	Medresetül-Farisiyye	Hasan (Hükmüssani)	775	1354
756	Medresetü Sırgat Meşiyye	Hasan (Hükmüssani)	775	1354
757	Medresetül-Sultan Hasan	Hasan (Hükmüssani)	775	1354
758	Medresetü'l-Bedriyye			
761	Medresetü'l-Hicaziyye			
761	Medresetü'l-Beşeriyye			
764	Medresetü'l-Sabikiyye	El Mansur Muhammed	762	1361
772	Medresetü'l-Bikriye	El Eşref Şaban	764	1363
775	Medresetü Cayi Yusufiye			
775	Medresetü'l-Bakariyye			
782	Medresetü İbn Arram	El Mansur Ali b.Şaban	778	1376

Kaynak:Hasan Razzaz, **Avasım-ı Mısır'ıl-İslâmiyye**, Kahire, s.384-388

7

Burci Memlûkler Döneminde Yaptırılan Medrese, Zaviye ve Hankahlar				
Medresenin Yapılış Tarihi	Medresenin İsmi	Medreseyi Yaptıran Sultanın İsmi	Sultanın Başa Geçiş Tarihi	Miladi
785	Medresetü'l-Eytemsi	Ez Zahir Berkuk	787	1382
795	Medresetü'l-İnal			
797	Medresetü Mahmude			
797	Medresetü Makbel Rimamiye			
798	Medresetü İbn Ğarab			
804	Medresetü Sevdan	En Nasır Ferec b.Berkuk	801	1399
806	Medresetü'l Mihli			
803-813	Hankahû ve Makberatu Berkuk	El Mansur Abdulaziz b. Berkuk	808	1405
	Medresetü'l Ferec			
811	Medresetü Cemaleddin	Ferec (Hükmüssani)	809	1405
821	Medresetü Abdulğani	El Müeyyid Şeyh	815	1412
823	Medresetü Kadı Abdulbasıt			
827	Medresetü Barseba	El Ezraf Barseba	825	1422
830	Medresetü'l-Firuz			
835	Hankahu ve Makberatu Barseba			
844	Medresetü Tefri Berda	Ez Zahir Çakmak	842	1438
855-860	Medresetü ve Hankahu Maberatu İbnal	Eşref İbnal	857	1453
870	Medresetü'l-Kaim	Ez Zahir Hoşkadem	865	1461
879	Medresetü ve Makberatu Kayıtbay	Eşref Kayıtbay	865	1461
880	Medresetü Kayıtbay fil Medine			

885	Medresetü Ebubekir b.Mezher			
896	Medresetü fi'r-Ravda			
900	Medresetü Ezbekil Yusufî	Eşref Kayıtbay	765	1461
908	Medresetü Kanibek Emir-u Ahur	En Nasır Muhammed b. Kayıtbay	765	1461
909	Medresetü'l-Ğuri	En Nasır Muhammed b. Kayıtbay	765	1461
911	Medresetü Cayibek Kara	En Nasır Muhammed b. Kayıtbay	765	1461

Kaynak:Hasan Razzaz, **Avasım-ı Mısır'ıl-İslâmiyye**, Kahire, s.384-388

③ Medreselerin Mezhepler ve Okutulan İlimlere Göre Dağılımı:

Şafî Medreseleri	14
Mâlikî Medreseleri	4
Hanefî Medreseleri	10
Şafî-Mâlikî Medreseleri	3
Şafî-Hanefî Medreseleri	6
Mâlikî-Hanefî Medreseleri	1
Dört Mezheb Medreseleri	4
Dâru'l-Hadis	2
Mezheb Belirtilmeyenler	25
İnşaat Halindekiler	5
TOPLAM	74

Kaynak: Y.Kaçar, **Bahrî Memlûk Devletinin Eğitim Sistemi ve Medreseler (1250-1382)**,(yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s.82.; İ.Yiğit, “**Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış**”, Türkler Ansiklopedisi, c.V, 2002, s.750.

1.1.5. Medreselerde Okutulan Dersler ve Derslerin İşleniş Metodu:

Memlûklü medreselerinde okutulan derslerde daha ziyade Selçuklu ve Eyyubi medreselerinde okutulan dersler esas alınmıştır. Bilindiği üzere eğitim-öğretim faaliyetleri camilerin dışında teşkilatlı olarak ilk defa devlet desteği ve vakıflar aracılığıyla Selçuklular döneminde inşa edilen Nizamiye Medreselerinde yapılmıyordu.

⑨ Bu medreselerde okutulan dersler aşağıda tablo halinde verilmiştir:

Din ve Hukuk Dersleri	Dil,Edebiyat Dersleri	Felsefe Dersleri	Müsbet Bilim Dersleri
Kur'an okuma	Arap Edebiyatı	Felsefe	Tıp
Tefsir	Fars Edebiyatı	Mantık	Cerrahi
Hadis	Nahiv		Riyaziye
Fıkıh	Sarf		Hesap
Kelam	Hitabet		Hendese
	Şiir		Müsellat
	Cerh ve Tadih		Nücum
	Tarih		Heyet
	Edeb		Tabiiyet

Kaynak: Yahya AKYÜZ, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul 1994.

Mehmet Altay Köymen'in araştırmalarına göre Selçuklu Bağdat Nizamiye medresesinde Hanefi ve Şafii mezheplerine göre fıkıh dersleri okutuluyor ve Eş'ari doktrinine göre kelim dersleri okutuluyordu. Ayrıca bu medresede feraiz ilmi de okutuluyordu.¹⁶⁹

Eyyubiler döneminde Selçuklu Nizamiye medreselerinde okutulan derslerin dışında nakli ilimlerden fıkıh dersi Hanefi, Şafii ve Maliki mezheplerine göre işlenmiştir. Ayrıca aklı ilimlerden siyaset ve harb sanatı dersleri ile eczacılık, botanik ve zooloji dersleri de okutuluyordu.¹⁷⁰

Memlûk medreselerinde ise yukarıda belirttiğimiz derslere ek olarak fıkıh derslerinin dört mezhebe göre işlendiğini görmekteyiz.¹⁷¹ Ayrıca bu medreselerde coğrafya dersleri ve Ma'rifet-i Amme (adab-ı muaşeret) dersleri¹⁷², tıpta ise göz hastalıkları ile ilgili (oftalmoloji) dersleri de uygulamalı olarak veriliyordu.¹⁷³

¹⁶⁹ M.A. Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, c.III, Ankara 1992, s.379-380.

¹⁷⁰ R.Şeşen, **Selahaddin Eyyubi ve Devlet**, İstanbul 1987, s.349-352-390-427.

¹⁷¹ Makrizi, **Sulûk**, c. I/III, s.1045; Makrizi, **Hıtat**, c.II, s.379.

¹⁷² Said Abdulfettah Aşur-Abdurrahman Rafi, **Mısır fi Usûri'l-Vusta min Fethi'l-Arab Hattâ el-Gazi'l-Osmanî**, Kahire, s.547, 551.

¹⁷³ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ. S.), c.VII, İstanbul 1995, s.1109.

⑩ Memlûklu medreselerinde okutulan dersler aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Dini İlimler	Dil,Edebiyat dersleri	Felsefe dersleri	Müsbet bilim dersleri
Kıraat	Arap Edebiyatı	Felsefe	Tıp
Tefsir	Nahiv	Mantık	Cerrahi
Hadis	Sarf		Oftamoloji
Fıkıh	Hitabet		Riyaziye
Kelam	Nesir		Hesap
	Şiir		Hendese
	Tarih		Nücum
	Coğrafya		Heyet
	Cerh ve Tadil		Tabiiyyet
	Marifet-i amme		

Kaynak: Y.Kaçar, **Bahrî Memlûk Devletinin Eğitim Sistemi ve Medreseler (1250-1382)**,(yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s.83.

Memlûkler, ülkenin dört bir yanında açmış oldukları medreseler sayesinde ilmi faaliyetler ve kültürün yükselmesine önemli katkıda bulundular. O dönemde ilim öğrenme ve tahsil yolları kolay ve açıktı. Bu medreseler çeşitli dinî ve aklî ilimlerin bir arada okutulması sayesinde talebenin birkaç ilim dalında yetişmesine imkân hazırlıyordu. Bu imkân sayesinde o dönemde çok sayıda ansiklopedist bilgin yetişmiştir diyebiliriz. Bu medreselerin teşkilatlanmasında ve mali kaynak temininde devlet yardımının olduğu gibi vakıfların da büyük katkı ve desteği olmuştur. Gerçekten bu

medreselerde İslâmi ilimler yanında matematik, astronomi, tıp ve felsefe gibi aklı ilimlerinde okutulması o yörenin kültür seviyesinin yükselmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁷⁴ Selçuklular döneminde Maverâünnehir bölgesinde bir kültür çevresi oluştuğu gibi¹⁷⁵ Memlûkler döneminde de Mısır ve Suriye’de bir kültür çevresi oluşmuştur diyebiliriz. Çünkü Memlûk sultanları medreselerin açılmasına büyük katkı sağlamakla hem saltanatlarını daha güvence altına alıyor, hem de ilmin yayılmasına yardım ediliyordu.

Memlûk medreselerinde dersler hem teorik hem de pratik olarak veriliyordu. Dinî ilimlerden hadis ilmî okutulurken muhaddisler hadis kitabını yüksek bir kürsü üzerine koyar ve öğrencilerin huzurunda yüksek sesle okurlardı. Kur’an-ı Kerim ise telkin yoluyla öğretiliyordu. Şiir ve nesir ise yazılarak okutuluyordu.¹⁷⁶

Bu medreselerde ilim dili Arapçaydı. Medreselerde görev yapan hocalardan dindar, ilim sahibi, güzel ahlaklı, merhametli, evli olması ve çocuklarla ilgilenmesi istenirdi. Medreselere bir nâzır (yönetici), müderris(profesör), her müderrise yetecek kadar öğrenci ve müderris yardımcısı olarak ta muid(asistan) tayin edilirdi. Muidler, öğrencilerin derste anlayamadıkları yerleri açıklarlardı. Öğrencilerin daha iyi yetişmesi için ders haricinde onlarla ilgilenirlerdi. Hoca ders anlatırken öğrencinin anlayamadığı yeri sormasına engel olmazdı. Her öğrenci istediği dinî ilimleri tahsil edebilirdi. Müderris devamlı olarak öğrencileri ilme teşvik ederdi ve öğrencilerden birini nakib(başkan) seçerdi.¹⁷⁷

Memlûk medreselerinde dersler genellikle sabah namazını müteakiben başlar ve öğle vaktine kadar devam ederdi. Kıraat dersleri ise ikinci namazından sonra güneş

¹⁷⁴ Kazıcı, **İslâm Kültür ve Medeniyeti**, İstanbul 1987, s.28.

¹⁷⁵ Kemal Göde, **Türk-İslâm Kültür ve Medeniyeti**, Isparta 1997, s.257.

¹⁷⁶ İbn Batuta, **Rihletu İbn Batuta Tuhfetu'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr** (tahkik, Mustafa el-Kassa, Muhammed Abdulmünim Uryan), Beyrut 1996, s.110.

¹⁷⁷ Makrizi, **Sulûk**, c. I/III, Kahire 1956, s.1040.

batımına kadar veya bir bu kadarlık süre içerisinde başka bir vakitte de verilebilirdi. Kıraat derslerine dört defa Ayetel-Kürsi okunarak başlanırdı. Kıraat dersinde öğrenci okur hoca dinlerdi.¹⁷⁸

Bu dönemde dinî ilimlerin yanında tıp ilmî de teorik olarak medreselerde veriliyor ve tıp ilminin uygulaması ise medreselerin bitişiğinde yaptırılan hastanelerde veriliyordu. Mansuriye medresesinde olduğu gibi.¹⁷⁹

Memlûk sultanları müderris atamalarını bizzat kendileri yapar ve bu göreve atama esnasında müderrislere, öğrencilere çok iyi davranmalarını tavsiye ederlerdi.

Sultan müderrislerin atamasını inşa divanında yazılan bir beratla yapardı. Bu beratla ayrıca müderrisin hangi dersleri okutacağını da yazardı. Bu fermanda sultan müderrise nasihatta bulunur ve öğrencilere ilmin bütün inceliklerini açıklamasını ayrıca öğrencilere karşı güler yüzlü olmasını, öğrencilere kendini sevdirebilmesi için özel hayatından örnekler vermesini ve öğrencileriyle bir babanın evladıyla ilgilendiği gibi ilgilenmesini isterdi.¹⁸⁰ Yukarıda verilen bilgilere ilave olarak Nüveyrî, “Sultan, müderristen öğrencileriyle devamlı meşgul olmasını veya onları ilme teşvik etmesini isterdi.” demektedir.¹⁸¹

1.2. Camiler:

Camiler, daha İslâmın ilk asırlarından itibaren sadece ibadet yeri olarak kullanılmamış aynı zamanda eğitim merkezi, kaza dairesi, ordu karargâhı, elçilerin kabul yeri olarak da kullanılmıştır. Camilerin bu hizmeti uzun süre devam etmiştir.¹⁸²

¹⁷⁸ İbn Habîb, Ömer b. Hasan b. Ömer, **Tezkiretu'n-Nebih fî Eyyâmî'l-Mansûr ve Benih** (tahkik, Muhammed Emin-Said Abdulfettah Aşur), c.III, Kahire 1966, s.434.

¹⁷⁹ Kalkaşandi, **Subhul-Aşâ fî Sınâatil-İnşâ**, (Tahkik, M.H. Şemseddin), c.III, Beyrut 1987, s.415.

¹⁸⁰ Aşur, **Asru'l-Memâlik fî Mısır ve's-Şam**, Kahire 1976, s.344.

¹⁸¹ Nuveyrî, Şihâbeddin Ahmed b. Abdulvahâb, **Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb** (Tahkik: Muhammed Abdulhadi Şeria Muhammed Mustafa Ziyade) Kahire 1990, c.XXX, s.341.

¹⁸² KAZIÇI, **İslâm Kültür Ve Medeniyeti**, İstanbul 1987, s.14.

Eğitim-öğretime hizmet etmesi bakımından cami ile medrese arasında temelde bir fark yoktu. Medreselerin kuruluşundan sonra bile camiler eskiden olduğu gibi birer eğitim yuvası olarak hizmet etmeye devam etmiştir. Hicri VIII. asırda seyahat etmiş olan İbn Batuta Şiraz Camiinde olduğu gibi Bağdat'ın Mansur Camiinde de hadis dersleri dinlemiştir. Bu faaliyetlerin, medreselerin en parlak dönemine rastlaması camilerin eğitim-öğretim hizmetlerine sağladıkları katkının küçümsenemeyecek derecede olduğunu göstermektedir.¹⁸³

Memlûkler döneminde Kahire, Dimeşk ve diğer merkezlerin büyük camileri, zamanın büyük âlimlerinin ilim meclislerinin kurulduğu birer mekân olmuşlardır.¹⁸⁴ Kahire'de Amr bin As İbn Tulun Camiinde Sultan Hüsameddin Laçın devrinde(1296-1298) dört mezhebe göre fıkıh dersleri ve aynı zamanda diğer dersler verilmeye başlandı. Sultan Baybars zamanında Ezher Camisi hicri 664 yılında yeniden tamir ettirilerek birçok dersane de ilave ettirilerek yeniden eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etti. Memlûk sultanlarından Baybars el Çaşnigir ise Hâkim Camiinde dört mezhebe göre fıkıh dersi okutulması geleneğini başlattı.

Camilerde muayyen bir hücre, eğitim-öğretim faaliyetleri için ayrılınca buraya medrese denilirdi.¹⁸⁵ Ayrıca medreseler büyük camilerin yanına yapılmış, öyle ki caminin bir parçasını teşkil etmiştir. İbn Batuta Şam, Nişabur ve Kahire'de durumun böyle olduğunu belirtmektedir. Hicri 730 yılında yapılan Akboğaviyye Medresesi Ezher Camiine o kadar yakın yapılmış ki duvarları ve pencereleri müşterekti. Sonradan bu medreseler tamamen camiye bağlandı. Medreseler bir bina olarak nispeten müstakil ise de öğrencilerin okumasına ve oturmasına tahsis edilmiş bir bina vaziyetine sahipti.

¹⁸³ Semavi Eyice, "Câmi", İslâm Ansiklopedisi, c.VII, İstanbul 1998, s.56.

¹⁸⁴ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.249.

¹⁸⁵ KAZICI, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, İstanbul 1995, s.59-60.

Bilakis tamamen müstakil bir müessese olursa o zaman medrese ile cami arasındaki fark ortadan kalkardı. O kadarki medreselerde vaaz edilirdi.¹⁸⁶

1.3. Hankâh, Ribât ve Zaviyeler:

Hankâh, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları gelip geçen yolculara yiyecek, içecek, kalacak yer sağlayan ve mevki olarak şehir, kasaba ve köy yolları üzerinde kurulmuş dinî müesseselerdir.¹⁸⁷

Ribât kelimesi yalnız vakfa ait vesikalarda yani sadece vakfiyelerde ve kitabelerde değil, Ortaçağ İslâm tarihine ait bütün kaynaklarda daima karşılaşılan bir ıstılahtır. Arapça rabeta kökünden gelen ribât kelimesine Kur'an-ı Kerim'de de tesadüf edilmektedir. Orada (ribatü'l-Hayli) şeklinde bulunan bu kelimenin "kâfirlerle cihada hazır bulunan süvarilerin atlarını ağlayacak yer" manasında kullanıldığı görülmektedir. Buna göre bu müessesenin daha menşesinde Müslümanlıktaki cihad yani din harbi vazifesi ile alakalı dini-askeri anlamda bir müessese olduğu görülmektedir. Ribâtlar genellikle sınırlarda, stratejik ehemmiyeti olan yerlerde kurulmuş müstahkem mevkilerdir. Özellikle ilk zamanlarda cihad için gelen gönüllü askerler burada toplanırlar, düşman hücumu karşısında müdafasız kalan sivil halkta buralara gelip toplanırlardı.¹⁸⁸

Ribât kelimesinin müstahkem kalelerin dışında kullanılan dini bir ıstılah olarak da kullanıldığını görmekteyiz. Yani ribât bir şeyhin yahut bir şeyhe mensup mezarın etrafında toplanmış dervişlerden oluşan bir zümrenin yaşadığı bir yer yani bir zaviye,

¹⁸⁶ Eyice, "Câmi", İslâm Ansiklopedisi, c.VII, İstanbul 1998, s.57.

¹⁸⁷ Hankah, Zaviye ve Ribatlar; içinde belli bir tarikata mensup kişilerin yaşadıkları, tarikat toplantılarının ve ibadetinin yapıldığı bu müesseselere değişik dönemlerde farklı isimler verilmiştir. Bu kurumları ifade için XV. Yüzyıla kadar Hankah, Zaviye ve Ribat, XV. Yüzyıldan sonra ise seyrek olarak hankah ve zaviye daha çok tekke, dergâh ve âsitane terimleri kullanılmıştır. Bütün bu terimlerin bazı mimari ve teşkilat ayrıntılarına dışında aynı müesseseyi ifade ettikleri görülmektedir. Nermin Şaman-Turgay Yazar, "Kayseri Köşk Hankâhı", Vakıflar Dergisi, Ankara 1991, c.XXII, s.305.

¹⁸⁸ Fuad Köprülü, "Vakfa Ait Tarihi İstilahlar Ribât" Vakıflar Dergisi, II, Ankara 1942, s.267 vd.

bir tekke'dir. İbn Merzuk, efendisinin yaptırmış olduğu zaviyelerden bahsederken Farsça hankâh kelimesinin ribât manasına geldiğini kaydederek, dervişlerin ıstılahına göre Ribâtın Cihada ve hudut muhafazasına mahsus bir müessese olduğunu, Sofilere göre ise zikir ve ibadete mahsus tekkeye bu ad verildiğini söylüyor. Herhalde bu müellifin zamanında ribât kelimesinin daha çok bu son manada kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁹

Ribât kelimesinin Şark İslâm dünyasındaki kullanılış tarzını izaha çalıştıktan sonra şimdi birazda Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz sahalarına gözümüzü çevirelim. Gerek tarihi kaynaklardan, gerek kitabelerden anlaşıldığına göre “ribât” kelimesi bu sahalarda ekseriyetle yolcuları, kimsesizleri ve bilhassa hacıları barındıracak bir misafirhane, dervişlere mahsus tekke manalarında kullanılmakta ve açık olarak hiçbir şekilde askeri mahiyet anlamında kullanılmamaktadır.¹⁹⁰

İslâm eğitim tarihinde hankâh, zaviye ve ribâtların medreselerle sıkı bir irtibatlarının bulunduğu görülmektedir. Çünkü İslâm dininde ibadetle eğitim birbirinden ayrı telakki edilmediği için bu müesseselerde de dinî eğitim veriliyordu.¹⁹¹ Abdullatif (öl.1231) Bağdat'taki bir ribâtta usûl, hadis vs. derslerini okutuluyordu ve burada içinde kütüphanesi olan bir el-ribat el-Hatuniden bahsedildiğini söylemektedir. Hicri 756 yılında kurulmuş olan “Şeyhu Hankah”ında gayet şumullü bir ders programı vardı. Burada dört mezhebe göre fıkıh, hadis ve kıraat okutulmakta idi. Hicri 730 yılında yapılan Cemaliye Hanefî Medresesi aynı zamanda bir hankah idi. Hicri VII. ve IX. asırda hankâhla medresenin birleştirilmesine sıkça rastlanmaktadır. Mesela hicri 855-860 el-Melik el-Eşref İnal Medresesi buna en güzel örnek teşkil etmektedir.¹⁹²

¹⁸⁹ Köprülü, “**Vakfa Ait Tarihi İstılahlar Ribât**” Vakıflar Dergisi, II, Ankara 1942, s.269.

¹⁹⁰ Köprülü, **a.g.m.**, s.276.

¹⁹¹ Kazıcı, **Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi**, İstanbul 1995, s.60.

¹⁹² Eyice, “**Câmi**”, İslâm Ansiklopedisi, c.VII, İstanbul 1998, s.59-60.

Memlûkler zamanında hankâh, ribât ve zaviyelerin sayısı oldukça fazla idi. Makrizi, Kahire’de 22 hankâh¹⁹³, 11 ribât¹⁹⁴, 25’te zaviye¹⁹⁵nin olduğunu söylemektedir. Baybar el-Çaşnigir hankahında 400 sûfî ve 100 asker bulunuyordu ve bu hankâhta hadis dersi veriliyordu. Kurra’ya ait bölümde gece-gündüz Kur’an-ı Kerim okunuyordu. Bu arada bazı hankâhlar mezheplerden birine ait olup aynı zamanda medrese görevini de yürütüyordu.¹⁹⁶

Memlûkler döneminde tasavvufun çok yaygınlaşmasının sebepleri arasında Mısır’da çok sık rastlanan kıtlık ve veba hastalığının insanlara verdiği zararlara karşılık insanların kurtuluşu zühd ve takvada aramaları önemli etkendi. Ayrıca bu dönemde Haçlı ve Moğol baskınından kaçanlarla Endülüs ve Fas’ta kaçanların Mısır’da büyük bir hüsnü kabul görmesi de tasavvuf ilminin yaygınlaşmasında etkili olmuştu. Halk çareyi hankâh, zaviye ve ribâtlarda arıyordu.

Memlûk sultanları hankâh ve zaviyelere zengin vakıflar tahsis etmişlerdir. Buralarda genellikle yoksullar ve garipler kalıyordu. Buralarda evlilere karşı bekârlar daha çok tercih ediliyordu. Kadınlar içinde ribâtlar vardı. Buralarda ise daha çok dullar kalırdı.¹⁹⁷

Hankâh, ribât ve zaviyeler Memlûklerin son dönemlerinde bozulmaya başlamış ve diğer müesseselerde olduğu gibi asıl fonksiyonlarını yürütemez duruma gelmişlerdir.

¹⁹³ Makrizi, **Hıtat**, c.II, s.414 vd.

¹⁹⁴ Makrizi, **a.g.e.**, c.II, s.427 vd.

¹⁹⁵ Makrizi, **a.g.e.**, c.II, s.430 vd.

¹⁹⁶ Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.249-250.

¹⁹⁷ Koprıman, **Mısır Memlûkleri Tarihi**, Ankara 1989, s.44.

1.4. Mektebler:

Memlûkler döneminde medreselerin yüksek okul veya üniversite seviyesinde olduğunu kabul edersek, mektepler ise ilkokul seviyesinde eğitim-öğretim yapan müesseselerdi.¹⁹⁸ Memlûkler devrinde hemen bütün medrese kurucuları ona bağlı olarak öksüz ve yoksul çocuklar için mektepler yaptırmışlardır. Çocuklar hiçbir ücret ödmeden eğitim-öğretim yaptıkları gibi isteyen de burada yiyip içer ve burada yatardı. Bu mekteplerin açılışındaki esas gaye yetim Müslüman çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretmek ve onları dindar yetiştirmektir.¹⁹⁹

Bu mekteplerde okuma-yazma, Kur'an-ı Kerim okuma, hadis, adab-ı muaşeret, hesap (matematik), dil kuralları ve bazı şiirler öğretiliyordu. Eğitim metodu olarak önce çocuklar tahtaya yazı yazmayı öğreniyor sonra da kâğıt üzerine mürekkep kalemle yazı yazmayı öğreniyorlardı. Çocuk büluğ çağına erince ondan yetim sıfatı kalkar, mektepten ayrılır ve hak ettiği makama giderdi. Bu mekteplerde öğrenim gören çocukların eğitiminde o kadar titiz davranılırdı ki buraya atanacak müeddiblerden çocuklara çok iyi davranması, onlara karşı sert davranmaması ve çocukları dövmemesi ancak hoşlanılmayan çirkin bir iş yaparlarsa çocukları hafifçe dövmeleri tavsiye edilirdi.²⁰⁰

Memlûk mekteplerinde okuyan ve başarılı olan öğrencilere vakıflar tarafından burs verilirdi. Bu vakıflar öğrencilerin gıda ve giyecek ihtiyaçlarını da karşılardı.²⁰¹

Bu mekteplerde görevli "müeddip" lere yardımcı olmak üzere birer 'ârif' tayin edilirdi. Ârif ve müeddibler çocuklara Kur'an-ı Kerim'i ezberletir ve yazı yazmayı öğretirlerdi. Çocukların eğitiminin zorluğundan ve öneminden dolayı müeddib ve ârif'e

¹⁹⁸ Koprman, a.g.e., Ankara 1989, s.43.

¹⁹⁹ Eyice, "Câmi", İslâm Ansiklopedisi, c.VII, İstanbul 1998, s.61.

²⁰⁰ İbnu'l-İhve Muhammed b. Ahmed el-Karşî, **Meâlimu'l-Kube fî Ahkâmi'l Hisbe** (Tahkik; Muhammed Mahmud Şaban-Sadık Ahmed İsa el-Mûtî) Kahire 1976, s.171-172.

²⁰¹ Makrizi, **Hıtat**, c.III, s.163.

şunlar şart koşulurdu; çocuklara karşı çok ince ve hassas olmaları, akıllı ve dindar, güzel ahlaklı, sertlik ve şiddetten uzak olmaları şart koşulurdu.²⁰² Nüveyri Sultan Mansur Kalavun'un fakihlere yaptırmış olduğu Mekteb-i Sebil'i nasıl tertip ettiğini şöyle anlattı: "Müslümanlardan iki küçük çocuk orada eğitim görüyor, Kur'an öğreniyordu. Bu çocuklara günlük üç rıtıl ekmek, yazlık ve kışlık giyecek ve her birine 30 dirhem harçlık veriliyordu" dedi.²⁰³

1.5. Kütüphaneler:

İlmin yayılması ve gelişmesi için vazgeçilmez şartlardan biri de kitap ve kütüphanelerdir. Kitap ve kütüphane olmadan ne ilim yapılabilir ne de başkasına bir şeyler öğretilir.²⁰⁴ Bunu çok iyi kavrayan Memlûklü sultanları bizzat kendileri başta olmak üzere muhtelif ilimlere dair kitapları kendi kütüphanelerinde toplamaya büyük bir önem vermişlerdir. Sultanlar bu kıymetli kitapları Kal'atül-Cebel (Memlûklerde devlet sarayı)'de muhafaza etmişler ve burada dinî ve müsbet ilimlere ait çok sayıda kitap toplamışlardır. Kitapların korunmasına azami derecede önem vermişlerdir. Bu kütüphaneler Memlûklerin sonuna kadar varlığını korumuştur.²⁰⁵

Memlûkler döneminde her medrese ve caminin birer kütüphanesi vardı. Sultan Baybars Zahirîye Medresesini yaptırdığı zaman değerli kitapların bulunduğu bir de kütüphane yaptırdı. Sultan Mansur Kalavun Mansuriye Medresesinin kütüphanesine çok sayıda kitap getirtti. Bu kitaplar arasında tefsir, hadis, fıkıh, lügat, tıp ve edebiyata ait kitaplar vardı.

²⁰² Said Abdulfettah Aşur, *el-Müctemau'l-Mısri fi Asri'l-Selâtini'l-Memâlik*, Kahire 1963, s.150-152.

²⁰³ Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, Kahire 1990, s.202-203.

²⁰⁴ Koprıman, "*Memlûkler*", D.G.B.İ.T.,c.VII, İstanbul 1988, s.42.

²⁰⁵ Makrizi, *Hıtat*, c.II, s.212; İbn Tağrıberdi, Cemaleddin Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Tağrıberdi, el Atabeki, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kahire* (Takdim: Muhammed Hüseyin Şemseddin)c.VIII, Beyrut 1992, s.33.

Çerkes Memlûkleri de kütüphane kurmaya devam ettiler. Mesela Kansuh el-Gavri, Kayıtbay Berkuk Medreselerinde kütüphane kurdular.²⁰⁶ Kütüphanelerde yeni kitaplar hibe, hediye, kopyalama ve satın alma yoluyla temin ediliyordu. Bazı özel durumlar hariç kitapların kütüphaneden dışarı çıkarılması yasaktı.²⁰⁷ Cami ve medreselerdeki kütüphanelerden herkes istifade edebiliyordu. Ayrıca sultanlar ve bazı emirler hususi kütüphaneler tesis etmişlerdir.²⁰⁸ Örneğin Sultan Tatar(1422) Türkçeye olan aşırı sevgisinden ve düşkünlüğünden dolayı sadece Türkçe kitaplardan oluşan bir kütüphane kurmuştu. Yine aynı sultanın emri ile bazı önemli kitapların Arapça ve Farsça'dan Türkçeye çevirisi yapılmıştır.²⁰⁹

2. Memlûkler Döneminde Yapılan İlmî Faaliyetler ve Yetişen Âlimler

2.1. Naklî (Dinî) İlimler:

2.1.1. Kıraat İlimi ve Meşhur Kıraat Âlimleri

Kıraat ilmi, Kur'an-ı Kerim'in okunuşu ve tilavet ilmi olup bu ilim Selçuklu ve Eyyubi medreselerinde olduğu gibi Memlûklu medreselerinde de gerek camilerde ve gerekse medreselerde okutulmaya devam edilmiştir.²¹⁰

Memlûkler döneminde çok sayıda Kıraat âlimi(Kurra) yetişmiştir. Bu dönemde sadece Kur'an-ı Kerim'in tedris edildiği "Daru'l- Kur'an"lar vardı. Medrese ve camilerde sadece Kur'an öğretilen bölümler de vardı.²¹¹

²⁰⁶ Said Abdulfettah Aşur, *Asru'l-Memâlik fi Mısır ve'ş-Şam*, Kahire 1976, s.345.

²⁰⁷ Koprıman, "Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", D.G.B.İ.T., c.VII, İstanbul 1989, s.42.

²⁰⁸ Aşur, *Asru'l-Memâlik fi Mısır ve'ş-Şam*, Kahire 1976, s.345.

²⁰⁹ Koprıman, *a.g.e.*, c.VII, İstanbul 1989, s.42-43.

²¹⁰ Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, İstanbul 1987, s.343.

²¹¹ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.257.

Memlûkler zamanında Sultan Zahir Baybars döneminde yaptırılan Zahiriye Medresesinde Şeyh Kemaleddin Mahalli Şarkî eyvanında Kur'an'ın geliş rivayetlerine göre yedi kıraat (Kıraat-ı Seb'a) üzerine ders veriyordu.²¹²

Memlûkler döneminde Kıraat ilmine dair yazılan eserlerin en meşhuru “eş-Şatıhiyye” isimli eserdir. Bu hususta İbn Halikan “Bu kitap zamanımız kurrasının temel kitabı idi. Eğitim ve öğretimde bu kitap esas alınmıyordu. Kıraat ilmi ile meşgul olup ta bu sahadaki çalışmalarına bu kitabı okuyup onu ezberlemeyen çok azdır” demiştir. Bu dönemde yetişen müfessirler yazmış oldukları eserlerinde kıraat konusuna geniş yer vermişlerdir.

Özellikle Ebu Hayyan'ın tefsirinde nahiv konuları yanında Kıraat'ta önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemde yetişmiş Kıraat âlimlerinin büyük bir çoğunluğu diğer dini ilimlerle de meşgul olmuşlardır.²¹³

Memlûkler döneminde yetişen bazı kıraat âlimleri şunlardır:

2.1.1.1. İbnu'l Cezeri(1350-1424):

Memlûkler döneminde yetişmiş meşhur kıraat âlimleri arasında İbnu'l Cezeri gelmektedir. İbnu'l Cezeri Dımaşk'ta doğdu. Küçük yaşta hıfzını tamamladıktan sonra hadis ve kıraat tahsiline başladı. İbnu'l Cezeri 17 yaşında iken Kahire'ye gitti. Tahsiline burada devam etti ve 13 kıraat tarzında otorite sahibi oldu. İbnu'l Cezeri Dımaşk'ta bir “Daru'l Kur'an” inşa ettirdi ve burada kıraat müderrisliği yaptı. İbnu'l Cezeri'nin yazmış olduğu önemli eserler arasında;

a- en-Neşr fî Kıraati'l-Aşra

b- Tayyibetü'n-Neşr

c- et-Temhîd fî İlmi't-Tecvid

²¹² İbn Tağriberdi, **en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire**, (Takdim: Şemseddin, M.H.), c.VIII, Beyrut 1992, s.108.

²¹³ Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.257.

- d- ed-Dürretü'l-Muziyye fî Kıraati'l-Ehimmeti's-Selâse
 e- Gâyetü'n-Nihaye fî Tabakati'l-Kurra²¹⁴

2.1.1.2. İbrahim b. Musa el-Kerekî (1374-1449):

İbrahim el-Kerekî kıraat imamı olduğu gibi aynı zamanda fıkıh, tefsir ve lügat alanlarına da değinmiştir. Menuf ve Kahire kadılıklarında da görev yapmış olan el-Kerekî tefsir ve Şafii fikhî alanlarında da muhtasar risaleler yazmıştır. El-Kerekî'nin önemli eserlerinden bazıları;

- a) İ'rabu'l-Mufasssal Min'el-Hucurâtı ilâ âhiri'l-Kur'an
- b) el-İs'af fî Ma'rifeti'l-Kat ve'l-İstinâf
- c) el-Âletû fî Ma'rifeti'l-Feth ve'l-İmale
- d) Mezâhibu'l-Kurrâi's-Seb'â

Bu dönemde kıraat ilmi sahasında eser yazan diğer önemli âlimlerden bazıları ise;

2.1.1.3. Muhammed b. Süleyman eş-Şatibi (öl:1274); Şerefü'l-Meratib ve'l-Menazil

2.1.1.4. İmam Nevevi (öl:1277); el-Tıbyan fî âdâbihameleti'l-Kur'an

2.1.1.5. İbnü'l-Bârizî (öl:1377) ; eş-Şir'a fî'l-Kıraati's-Seb'a

2.1.1.6. Nuveyri (1453); Şerhu't-Tayyibe

2.1.1.7. Suyûti (1505); el-Elfiyefi'l-kırâati'l-aşr, el-itkan fî ulûmi'l-Kur'an²¹⁵

²¹⁴ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.258.

²¹⁵ Yiğit, *a.g.e.*, c.VII, s.258.

2.1.2. Tefsir İlmî ve Meşhur Müfessirler:

Memlûkler döneminde medreselerde tefsir ilmine büyük önem verilmiştir. Bu dönemde Abdullatif Bağdâdi, el-Vazıha fî Tefsir el-Fâtiha, Fahreddin Râzi'nin Mefatih-el Ğayb, Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı bu sahada yazılmış kıymetli tefsirlerdir.²¹⁶

Memlûkler döneminde büyük müfessirler yetişmiş ve hiçbir zaman elden düşmeyecek kıymetli eserler yazmışlardır. Bu dönemin müfessirleri ilmi çalışmalarını önceden yazılmış tefsirler üzerinde yoğunlaştırdılar ve önceki tefsirleri cem eden çok mufassal tefsirler yazmışlardır. Bu dönemin müfessirlerinden İbnü'l-Nakîb el-Makdisi (öl:1298) elli değişik tefsiri bir araya toplayıp cilt sayısı 70 ile 100 arasında gösterilen mufassal bir tefsir oluşturmuştur.

Önce yazılan tefsirleri ihtisar etmek faaliyeti de yaygındı. İhtisar edilerek yazılan tefsirlerin en meşhuru “Celâleyn” tefsiridir. Bu eser aynı zamanda en çok yayılan tefsir özelliği kazanmıştır. Bu dönemde daha önce yazılmış olan tefsirlere haşiyeler yazılmış ve aynı zamanda sûre tefsirleri de yazılmıştır.²¹⁷

Memlûk medreselerinde tefsir dersleri, naklî ilimler arasında öncelikli olarak okutuluyordu. Mansuriye Medresesinde²¹⁸, el-İstidai Medresesinde²¹⁹ ve buna benzer diğer medreselerde de tefsir dersi okutuluyordu. Tefsir dersi medresenin kubbe bölümünde müftüler tarafından okutulmuştur. Tefsir derslerinde yaklaşık 30 öğrenci ders yapardı.²²⁰

Rivayet ve dirayet tefsirinin en başarılı örnekleri Memlûkler zamanında yazılmıştır. Rivayet tefsirleri arasında Taberî'nin tefsirinden sonra ikinci sırada kabul

²¹⁶ R. Şeşen, **Selahaddin Eyyubi ve Devlet**, İstanbul 1987, s.343.

²¹⁷ Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.262.

²¹⁸ Makrizi, **Hıtat**, c.II, s.379; Suyuti, **Husnü'l-Muhâdara fî-Ahbârî Mısır ve'l-Kahire**, c.II, Beyrut 1997, s.229.

²¹⁹ Makrizi, **a.g.e.**, c.II, s.401.

²²⁰ İbn Habib, Ömer b. Hasan b. Ömer, **Tezkiretu'n-Nebih fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benih** (tahkik, Muhammed Emin-Said Abdulfettah Aşur), c.III, Kahire 1966, s.348.

edilen İbn-i Kesir tefsiri gelmektedir. Yine bir fikhî tefsir özelliği taşıyan Kurtubî tefsiri de bu dönemde yazılmıştır.

Bu dönemde yetişen müfessirlerden Kurtubî'yi örnek olarak verebiliriz. Kurtubî'nin asıl künyesi Muhammed b. El-Hazreci el-Endelûsi (öl:671/1273) dir. Endülüs'te yetişen büyük âlimlerden biri olan Kurtubî, Doğu İslâm dünyasına gelerek Memlûklerin merkezi olan Mısır'da Münyetü Hasib'e yerleşti ve ölümüne kadar orada yaşadı. Zühd ve takvasıyla meşhurdur. Tefsir ilmi yanında Maliki fikhî ve hadis alanında kendisini yetiştirmişti. "el-Cami li Ahkami'l-Kur'an" adını taşıyan meşhur tefsirinde rivayet tarikine itina gösterdiği gibi, dirayet yönünden de başarılı olmuştur. Tefsirinde daha ziyade ahkam ayetleri üzerinde durmuştur. Bu tefsir 1401 tarihinde vefat eden Siraceddin Ömer b. Ali b.Mülekkin eş-Şafi tarafından ihtisas edilmiştir. Kurtubî'nin diğer bazı eserleri de şunlardır;

- a. et-Tezkire bi Umûril-Âhire
- b. Kamu-Hırs bi'z-Zühd ve'l-Kanaâ
- c. Et-Tezkâr fi Efdali'l-Ezkâr²²¹

2.1.2.1. İbn Kesir, İsmail b. Ömer el-Kuraşi (öl:1373)

Hafız, müfessir, fâkih ve müverrihtir. Öğrenimini Dımaşk'ta tamamladı. Burhaneddin Fezâri, İbn Kadı Şuhbe, el-Mizzi ve İbn Teymiyye gibi meşhur âlimlerden ders aldı.

Tefsir, hadis, fikh ve tarih alanında değerli eserler yazmıştır. Yaşadığı asrın kutbu olarak İbn Kesir, İbn Hacer gibi meşhur âlimler hocalık yapmıştır.²²²

²²¹ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.263.

²²² Yiğit, *a.g.e.*, c.VII, s.263.

Meşhur eserlerinden bazıları şunlardır:

- a. Tefsir (Rivayet tefsirlerinin en sağlamlarından)
- b. el-Bidaye ve'n-Nihaye
- c. Câmiu'l-Mesânid²²³

2.1.2.2. Suyûti, Celaleddin Ebu'l-Fadl (1445-1505):

Kahire'de doğdu, 8 yaşına geldiğinde hafızlığını tamamladı. Başta Kemaleddin Humam olmak üzere meşhur âlimlerden ders aldı. "Hüsnü'l-Muhadara" isimli eserinde 150 civarında hocadan hadis dersi aldığını söyler.²²⁴

En önemli hocaları, feraiz okuduğu Şihabüddin Şarmisâh, fıkıh okuduğu Şeyhul İslâm Alemüddin Bulkini, Kur'an ilimlerini tahsil ettiği Münavi, lügat, usûl, meani derslerini Muhyiddin Kafiyeçi ve Celaleddin Mahalli gibi meşhur âlimlerden almıştır. İslâmî ilimlerin tamamına değinmiştir. Yaşadığı hicri 9. asrın en önemli âlimlerinden olan Suyûtî, İslâmî ilimler sahasında en fazla eser veren âlimlerden biridir.²²⁵ Suyûtî'nin öğrencilerinden olan İbn İyas Bedâiu'z-Zuhur'unda hocasının yaklaşık 600 eseri olduğunu söyler.²²⁶

Meşhur eserlerinden bazıları şunlardır:

Tefsir alanında yazdığı eserler;

- a. Tefsiru'l-Celâleyn
- b. ed-Dürrü'l-Mensurfi't-Tefsir bi'l-Me'sûr
- c. el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'an
- d. Mefâtihu'l-Ğayb fi't-tefsir

²²³ İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürerü'l-Kâmine fi-A'yân el-Miet es-Sâmine**, c.I, Kahire 1966, s.273.

²²⁴ Suyûtî, **Hüsnü'l-Muhâdara fi-Ahbârî Mısır ve'l-Kahire**, c.II, Beyrut 1997, s.252.

²²⁵ Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.268; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev. Tuğ, S.), c.VII, İstanbul 1995, s.1112, 1113.

²²⁶ İbn İyas, Muhammed b. Ahmed, **Bedâiu'z-Zuhur fi Vakâi'd-Duhûr**, c.IV, Kahire 1983, s.583.

Hadis alanında yazdığı eserler;

- a. el-Ehâdisü'l-Münife
- b. Tenvirü'l-Havâlik fi Şerhi Muvatta-i İmam Malik
- c. ed-Dürerü'l-Müntesire

Fıkıh alanında yazdığı eserler;

- a. el-Eşbah ve'n-Nezâir
- b. el-Câmi fi'l-Feraiz
- c. el-Hâvi fi'l-Fetava

Lisan ilimleri arasında yazdığı eserler;

- a. el-Müzhir fi'l-Lüga
- b. el-Ahbaru'l-Merviyye fi Sebebi vadi'l-Arabiyye
- c. Cem'ul-Cavâmi
- d. et-Tevşîh Ale't-Tevdih

Tarih-Teracim-Tabakat alanında yazdığı eserler;

- a. Husnü'l-Muhâdara fi Ahbari Mısır ve'l-Kahire
- b. Tarihu'l-Hulefa
- c. Dürru's-Sahâbe fi Men de Hale Mısır Mine's-Sahabe
- d. Aynu'l-İsâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe
- e. Tabakatu'l-Müfessirin
- f. Tercümetu'n-Nevevi²²⁷

---

²²⁷ Muhammed Abdullah İnan, **Muverrihu Mısri'l-İslâmiyye ve Masâdiru'l-Tarih-i İslâmiyye**, Kahire 1991, s.143 vd.

2.1.2.3. Ebu Hayyan el Endelûsi (öl:1345)

Dönemin en meşhur müfessirlerindendir. Nahiv, kıraat ve irab konularına da geniş yer vermiştir. Bu sahada “en-Nehr” isimli eseriyle de yazdıklarını ihtiyar etmişti.

Memlûkler döneminde yetişen diğer müfessirlerden bazıları:

2.1.2.4. Necmeddin et-Tûfi; el-İşâretü'l-İlahiyye

2.1.2.5. Siraceddin Ömer b. Reslan el-Bukini; el-Keşşaf Ale'l-Keşşaf

2.1.3. Hadis Alanındaki Çalışmalar ve Meşhur Muhaddisler:

Memlûkler zamanında hadis ilmi altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde hadis tarihinin en meşhur sârih ve rical âlimleri yetişmiştir. Muhaddisler zamanlarının çoğunu önce yazılmış hadis kitapları üzerine sarfetmişler. Yapmış oldukları çalışmalarda genellikle hadis kaynaklarının cem ve telkifi, onlara şerhler yazmak ya da belirli konulara ait hadisleri bir araya toplayarak eserler yazmışlardır. Mesela bu dönemin meşhur âlimlerinden Suyûti “el-Câmiu’s-Sağır” isimli eserinde 10.031 hadis-i şerifi bir araya toplamıştır.

Bu dönemdeki hadis çalışmaları önceki hadis kitaplarına mufassal ve mükemmel şerhler yazılmış, tabakat ve hal tercümeleleri ilminde büyük gelişmeler olmuştur. Hadis ilminin gelişmesinde Memlûklerin ülkenin dört bir yanına kurmuş oldukları medreselerin rolü büyük olmuştur. Bu dönemin dikkat çeken özelliklerinden biri de çok sayıda kadın muhaddis yetişmiştir. Örnek olarak İbn Hacer el-Askalâni'nin hocası Aişe Binti Muhammed, Sahavi'nin hocası Ümmül-Fadl bu sahanın meşhur muhaddislerinden bir kaçıdır.²²⁸

²²⁸ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.273-274.

Bu dönemde yetişen meşhur muhaddislerden bazıları;

2.1.3.1. Nevevi, Muhyiddin Yahya b. Şeref (1233-1277):

Dımaşk'ın Neva beldesinde doğdu. Öğrenimine tıp tahsili ile başladı. Kısa bir süre sonra İslâmi ilimlere geçti. Şafii fıkhı ve hadis ilminde büyük bir mesafe kat etti. Hadis ilminde otorite olarak kabul edilen Nevevi “İmamu'l Hameyn” ünvanını kazanan ender şahsiyetlerden biridir.²²⁹

Eserlerinden bazıları;

- a. el-Minhâc fi Şerhi Sahih-i Müslim
- b. el-Takrib ve't-Teysir li Ma'rifeti Sünneti'l-Beşîri'n-Nezir
- c. Riyâzu's-Sâlihîn min Kelami Seyyidi'l-Mürselin
- d. Meka'sıdu'n-Nevevi²³⁰

2.1.3.2. Zehebi, Şemseddin Muhammed b.Ahmed b. Kaymaz et- Türkmâni (1274-1347):

Aslen Türk olan Zehebi, Diyarbakır'ın yerleşim merkezlerinden olan Meyyafarikan'da doğdu. Küçüklüğünden itibaren ilimle meşgul olmaya başladı. 44 yaşında müderris olan Zehebi, İbn Teymiyye gibi dönemin en büyük ilmi otoriteleri arasına girdi. Şeyhul muhaddisin olan Zehebi aynı zamanda cerh ve ta'dil, kıraat, fıkıh ve tarih alanında da eserler vermiştir.²³¹

²²⁹ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.274.

²³⁰ İbn Tağriberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, (Takdim: Şemseddin, M.H.), c.VII, Beyrut 1992, s.278.

²³¹ Yiğit, *a.g.e.*, c.VII, s.278.

Meşhur eserleri :

- a. Tarihu'l- İslâm
- b. El-iber fi Haber men Ğaber
- c. Tıbbu'n Nevevi
- d. Mizanu'l-İtidal fi Nakdi'r-ricâl.²³²

2.1.3.3. İbn Hacer el-Askalâni, Ahmed b.Ali(1372-1449):

Hadis başta olmak üzere bütün din ilimlerinde otorite sayılan İbn Hacer tarihte de otoriterdir. Bûlkînî, Firuzâbâdi gibi dönemin meşhur âlimlerinden ders aldı. Darü'l-Adl müftülüğü, Ezher ve Amr b.As Camii hatipliği ve 16 civarında medresede ders vermiştir. 150 civarında eser yazan İbn Hacer'in meşhur eserlerinden bazıları;

- a. Nuhbetu'l-Fiker
- b. ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yani'l-Mieti's-Sâmine
- c. el-Metalibu'l-Aliye bi Zevâidi'l-Mesanid-i Semaniyye
- d. el-İsabe fi Temyizi's-Sahâbe
- e. İnbaül-Ğumr bi Ebnâi'l-Umr
- f. Fethu'l-Bâri fi Şerhi Sahihi'l-Buhari²³³

2.1.4. Fıkıh Alanındaki Çalışmalar ve Meşhur Fâkihler:

Bu dönemdeki fıkıh çalışmalarında en çok dikkat çeken husus önce yazılan eserlere şerhler ve haşiyeler yazılarak, “taklitçi zihniyet”in gelişmiş olmasıdır.

Memlûkler döneminde medreselerde fıkıh dört mezhebe göre işlenmiştir. Örnek olarak Zahiriye Medresesini verebiliriz. Fâkihler dört mezhebin dışına çıkmaktan korkmuşlar, dolayısıyla da içtihat yapmamışlardır. Bunda mezheb taassubu ve siyasi

²³² İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c.XIV, Kahire 1932, s.225; İbn Hacer el-Askalâni, **ed-Dürerü'l-Kâmine fi-A'yân el-Miet es-Sâmine**, c.III, Kahire 1966, s.337.

²³³ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ. S.), c.IV, İstanbul 1995, s.1115.

baskı etkin rol oynamıştır. Dört mezhep dışına çıkanlar çeşitli işkencelere maruz kalmışlardır.

Memlûklu medreselerinde dirayetli fâkihler yetişmiştir. Bu dönemde fıkıh medreseleri kurulmuştur. Bunları sayısı Kahire’de 70, Dımaşk’ta 130, Kudüs’te 40 civarındadır. İbn Kesir bu medreselerde ders veren fâkihlerin sayısı hakkında “dört mezhebin her birinde 30 fâkih olduğunu daha sonra bu sayının 54’e çıkarıldığını” zikreder.²³⁴

Bu dönemde yetişen meşhur fâkihlerden bazıları;

2.1.4.1. İzzeddin b. Abdüsselam (1181-1262):

İslâm ilimleri sahasında yüksek bir derece kat ederek müçtehidlik makamına kadar yükselmiştir. Meşhur Şafii fâkihidir. Fıkıhta hocası Fahrettin b. Asâkir’dir. Usûlü Seyfeddin el-Âmidi’den, tasavvufu ise Sühreverdi’den okumuştur.

Kahire ve Dımaşk’taki medreselerde müderrislik vazifesi yapmıştır. Memlûklu sultanlarından Kutuz ve Baybars’tan yakın ilgi görmüştür. Yazdığı eserlerin sayısı yaklaşık olarak 35 civarındadır.

Meşhur eserlerinden bazıları şunlardır:

- a. Tefsiru’l-Kur’an
- b. Muhtasaru Sahih-i Müslim
- c. Fetâvâyi Mısıriyye
- d. Hallu’r-Rumûz
- e. Mezahibu’l-Mustafa ve Şemâiluhu²³⁵

²³⁴ İbn Kesir, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, c.XIV, Kahire 1932, s.113.

²³⁵ İbn Tağriberdi, **en-Nücûmu’z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve’l-Kahire**, (Takdim: Şemseddin, M.H.), c.VII, Beyrut 1992, s.208; Suyûtî, **Husnü’l-Muhâdara fî-Ahbârî Mısır ve’l-Kahire**, c.II, Beyrut 1997, s.314,315 vd.

2.1.4.2. Takiyyüddin es-Sübki, Ali b. Abdulkâfi el-Hazrecî (1285-1355):

Meşhur Şafii fâkihlerindendir. Fıkhın yanında hadiste de yüksek bir derece kat ederek hadis hafızı olmuştur. Aynı zamanda tefsir, kıraat ve kelim ilmiyle de meşgul olmuştur. Kahire’de yetişmiştir. Dımaşk ve Kahire’de bulunan birçok medresede müderrislik yaptı. 150 civarında eser telif etti. Eserlerinden bazıları şunlardır:

- a. Muhtasaru Tabakâti’l-Fukaha
- b. el-Kâfiye
- c. Ziyâretü Hayri’l-Enâm²³⁶

2.1.4.3. İbn Teymiyye, Ahmed b.Abdulhalim Takiyyuddin el-Harrânî el-Hanbeli (1263-1328):

İbn Teymiyye Urfa’ya bağlı Harran İlçesinde doğdu. Hanbeli fakih ve büyük bir kelamcı idi. Babası Moğollardan kaçarak Dımaşk’a sığındı. Kendisi Dımaşk’ın ünlü âlimlerinden ders okudu. Sağlam zekâsı ve yetenekli kişiliğiyle daha genç yaşta meşhur olan İbn Teymiyye’nin ilmi çalışmaları akaid, hadis ve fıkıh alanında yoğunlaştı. Medreselerde Hanbeli müderrisliği yaptı. Eş’ari mezhebinin görüşlerine ters düşen görüşleri savundu. Diğer üç Sünni mezhebe bağlı bazı âlimler İbn Teymiyye’ye cephe aldılar. Bazıları da onu desteklediler.²³⁷ Ehl-i sünnet akidesini savunmak gayesiyle yola çıkan İbn Teymiyye akla karşı nakli savunmuştur. Saadet ve kurtuluş yolunun akıldan geçmeyeceğini ancak faydalı ilim ve salih amelle sağlanabileceğini savunur.

Faydalı ilim, iman esaslarını olduğu gibi tasdik etme, salih amel ise Allah’ın emrettiklerini yerine getirmektir diye tarif etmiştir. Kur’an ve Kur’an’ı açıklayan

²³⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c.XIV, Kahire 1932, s.185; İbn Hacer, *ed-Dürerü’l-Kâmine fi-A’yân el-Miet es-Sâmine*, c.III, Kahire 1966, s.63.

²³⁷ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev.Tuğ, S.), c.IV, İstanbul 1995, s.1114; Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.294.

sünnetten başka felah yolu olmadığını savunur. Netice de akıl naklin yerini tutamaz. Esas olan nakildir, akıl ise idrak ve tasdik edicidir. Kur'an, hadis ve sahabenin hayatında bulunmayan her şeye bid'at diyerek karşı çıkmış, dolayısıyla nass (ayet,hadis)'ları zahiri manasıyla kabul edip kıyas, akıl, tevilde uzak durmuş ve bu özelliğiyle de kendinden sonraki âlimlerin bazıları tarafından kabul edilirken bazıları tarafından da eleştirilmiştir.²³⁸

İbn Teymiyye yaşadığı dönemde bozulmaya yüz tutmuş tarikatları da eleştirerek mutasavvıfların saldırılarına maruz kalmıştır. 1299 yılında Hamalı'lar tarafından kendisine Allah'ın sıfatları konusunda sorular sorulmuş İbn Teymiyye'de "er-Risaletü'l-Hameviyye" adlı eserini yazarak Hama halkının sorularına cevap vermiştir. Bu eserinde savunduğu görüşleri de bölgede hâkim olan Eş'ari mezhebinin görüşlerine ters düşüyordu. Öğrencilerinden İbn Kesir'in bildirdiğine göre çıkan olaylar Şafi baş kadısı sayesinde yatıştırılmıştır.²³⁹

İbn Teymiyye Kur'an ve Hadisin yanında fıkıh ve ilahiyat ilimlerini de tahsil etmiştir. İbn Teymiyye ilimle meşgul olmanın yanında, Moğolların saldırılarına karşı halkı savaşmaya teşvik etmekle görevlendirilmiştir. Sahabeyi mü'min saymayan, namaz kılmayan, oruç tutmayan, domuz eti yiyen İsmaili'ler, Nusayriler ve Hakimiler'den oluşan Cabal Kasravan sakinleriyle adeta savaşmıştır. 1308 yılında ittihadiye aleyhine yazmış olduğu bir reddiyeden dolayı hücumu uğradı. Sultan en-Nasır tarafından yaptırılmış olan medresenin müderrisliğine tayin edildi. 1318 yılında Sultan'ın emri ile "talak şartı ile yemin" (filan şey yapıldığı veya yapılmadığı takdirde karısını boşayacağı üzerine yemin etmek) konusunda fetva vermekten men edildi. İbn Teymiyye bazen verdiği fetvalar sebebiyle hapsedilmişti. Bu hapishane hayatında bir tefsir, aleyhinde

²³⁸ Ethem Ruhi Fığlalı, **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, İstanbul 1996, s.72-73.

²³⁹ İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c.XIV, Kahire 1932, s.4.

olanlara karşı risaleler ve hapsedilmesine neden olan meseleler hakkında eserler yazmıştır. Düşmanlarının bunu duyması üzerine kitapları ve hokkası elinden alındı. İbn Teymiyye buna çok üzüldü. Namaz ve Kur'an tilavetiyle meşgul olduysa da hastalandı ve 27 Eylül 1328 Pazartesi günü vefat etti.²⁴⁰

İbn Teymiyye Hanbeli mezhebine mensup olmasına rağmen bu mezhebin bütün görüşlerini kabul etmiyor ve kendisini bir müçtehid olarak görüyordu. Hal tercümesi yazarı Mar'i, Kavâkib namındaki eserinde İbn Teymiyye Kur'an ve hadise uymakla birlikte eserlerinde kıyasa sıkça müracaat eder.

1312'de Dımaşk'a gelen İbn Teymiyye 7 yıl burada kalmış ve ilim öğrenmekle meşgul olmuştur. 1326'da müderrislik vazifesinde iken kabirler ve mukaddes mekânların ziyaretiyle ilgili verdiği fetvaları sebebiyle hapsedilmiştir. Genellikle Hanbeli mezhebinin görüşlerine bağlı kalan İbn Teymiyye ilmiyle şöhret kazanmış ve 500 civarında eser bırakmıştır.²⁴¹

2.1.4.4. İbn Kayyim el-Cevziyye(1297-1350):

Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebubekir Dımaşk'ta ki Cevziyye medresesine nispetle İbn Cevzi diye bilinir.

Hanbeli mezhebinin önde gelen müderrislerinden olan İbn Cevzi aynı zamanda İbn Teymiyye'nin talebelerindendir. Tefsir, hadis, tasavvuf ve tarih ilimleri ile meşgul olmuştu. İbn Cevzi'de hocası gibi sapık görüşteki insanlarla mücadele etmiş, bu yüzden hocasıyla hapse bile girmiştir. İbn Teymiyye'nin eserlerini kaleme almış ayrıca kendisi de çok sayıda eser yazmıştır. Bunlardan bazıları;

²⁴⁰ Moh Beneheneb, "İbn Teymiyye", İ.A.(M.E.B.), c.XII, İstanbul 1979, s.825-826.

²⁴¹ İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c.XIV, Kahire 1932, s.135 vd., İbn Tağriberdi, **en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire**, (Takdim: Şemseddin, M.H.), c.IX, Beyrut 1992, s.271; Beneheneb, **a.g.m.**,İ.A.(M.E.B.) İstanbul 1979, c.XII, s.825-826.

- a. Kitabu'l-Fevâidi'l-Müsevvika ilâ Ulûmi'l-Kur'an
- b. İ'lâmu'l-Muvakkiin
- c. Ahbaru'n-Nisâ
- d. Hidayetü'l-Hayârâ fi'r-redd Ale'l-Yehud ve'n-Nasara²⁴²

Memlûkler dönemindeki meşhur fakihlerden diğeri ise şunlardır:

- 2.1.4.5. İbn Dakiki'l-İd, Muhammed b. Ali Takiyyuddin el-Kuşeyri (1227-1302),**
- 2.1.4.6. Sadrettin b. Vekil, İbn Zemlekâni, Muhammed b. Ali el-Ensari**
- 2.1.4.7. Kazvîni, Muhammed b. Abdurrahman(1268-1338)**
- 2.1.4.8. Taceddin es-Subkî Abdolvahhab b. Ali (1327-1370)**
- 2.1.4.9. Bulkîni, Şeyhul İslâm Siracüddin Ömer b. Reşlan (öl:1403)**
- 2.1.4.10. Babertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud (1314-1384)**
- 2.1.4.11. İbnu'z-Ziya, Muhammed b. Ahmed el-Kureşi el-Mekki(1387-1450)**
- 2.1.4.12. İbn Hümam, Kemaleddin Muhammed b. Abdolvahid es-Sivasi(1385-1457)**
- 2.1.4.13. Tûfî, Necmeddin Süleyman b. Abdulkavî (1259-1316)**
- 2.1.4.14. İbn Kudâme el-Makdisi, Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşki(1305-1343)**
- 2.1.4.15. Ebu'l-Berekât el-Askalanî, Ahmed b. İbrahim (öl:1471)**
- 2.1.4.16. Karafî, Ahmed b. İdris (öl:1285)**
- 2.1.4.17. İbn Ferhun, İbrahim b. Ali (öl:1379)²⁴³**

²⁴² İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi-A'yân el-Miet es-Sâmine*, c.III, Kahire 1966, s.400 vd; İbn Tağriberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, (Takdim: Şemseddin, M.H.), c.X, Beyrut 1992, s.149-150.

²⁴³ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.284 vd.

2.1.5.Kelam Alanındaki Çalışmalar ve Meşhur Kelam Âlimlerinden

Bazıları:

İbn Haldun bu dönemdeki kelam çalışmalarıyla ilgili özetle şunları söylemiştir. “Kelam ilmi bu devirde talebeler için zaruri olmayan bir ilimdir. Bu dönemde mülhidler bid’atçılar yok olmuştur. Ehl-i sünnet imamları, ehl-i sünnet dışındaki mezhep ve görüşlere üstünlük sağlayarak bir nevi onlara karşı zafer kazanmışlardır”.²⁴⁴

Bu dönemdeki kelam çalışmalarının belirgin özelliklerinden biri önceden yazılmış eserlere şerhler, haşiyeler yazılmış olmasıdır. Yeni şeyler üretmekten ziyade önceden yazılmış eserlere ilaveler yapılmıştır.²⁴⁵ Nitekim diğer ilimlerdeki gelişme, hareket bu ilimde görülmemiştir. Bunun sebepleri arasında şunu söyleyebiliriz; Eyyubiler Şii Fatimi devletini yıkarak onların toprakları üzerinde devletlerini kurdular. Ehl-i sünnet akidesini yaymak için medreseler açtılar. Bu medreseleri memleketin dört bir yanına yaydılar. Medrese açmalarının en önemli nedenlerinden biri de Şiilik inancına karşı ehl-i sünnetin üstünlüğünü sağlamaktı ve bunun içinde Şii İsmailiye ve İmamiye mezhebine bağlı kadıları görevden aldılar. Eyyubilerden sonra gelen Memlûkler de aynı yolu takip edince belli bir dönem sonra artık Şiilik yok olmaya başladı. Yine itikadi mezhepler konusunda da ehl-i sünnetin Eş’ariye kolunu yaymak için gayret gösterdiler. Makrizi, Eyyubiler’in ilk dönemlerinde Hanefî ve Hanbeli mezhebinin müntesiplerinin az olduğunu ama Memlûkler döneminde bu sayının arttığını bildirir.²⁴⁶

Bu dönemde geçmişte yazılan eserlerle uğraşılmakla birlikte değerli kelamcılarda yetişmiştir. Bunların başında İbn Teymiyye gelir. Fıkıh çalışmalarında da

²⁴⁴ Yiğit, **a.g.e.**, c.VII, s.302.

²⁴⁵ Bekir Topaloğlu, **Kelâm İlmi**, İstanbul 1981, s.34.

²⁴⁶ Makrizi, **Hıtat**, c.II, s.343.

geçtiği gibi İbn Teymiyye Rafiziler'e, Sûfiler'e ve Eşariler'in bazı görüşlerine karşı çıkmıştır. İbn Teymiyye'nin kelamla ilgili eserlerinden bazıları;

Kitabu'l-İstikamet, Kitabu'l-Furkân, Kitab-u İktizâi's-Sırâti'l-Müstakim, Şerhu'l-İsfahaniyye, Risaletü'l-Kadâ ve'l-Kader.²⁴⁷

2.1.6.Tasavvuf Alanındaki Çalışmalar ve Meşhur Mutasavvıflardan

Bazıları:

Memlûkler döneminde İslâm Tasavvuf hareketi altın çağını yaşamıştır. Kurulan hankâh, ribât, ve zaviyelerle tasavvuf ülkenin dört bir yanına yayılmıştır. Tabii ki bu gelişmede sultanlarının ve ümerânın kendi aralarında yarışmasına hankâh, ribât ve zaviye yapturmaları büyük rol oynamıştır. Makrizi'nin bildirdiğine göre Kahire'de 22 hankâh, 11 ribât ve 25 zaviye bulunmaktadır.²⁴⁸ Aynı dönem tarihçisi olan Nuaymi'nin bildirdiğine göre Dimeşk'te 29 hankâh, 23 ribât ve 36 zaviye olmak üzere sayıları 80'e ulaşmıştır.²⁴⁹

Hankâh, ribât ve zaviyelerde oturacak ve ayin yapılacak yerlerin yanında dinî ilimlerin tahsil edildiği ayrı mekânları da vardır. Mesela Seyfeddin Şeyhul Ömeri'nin yaptırmış olduğu Şeyhu Hankâhı'nın ustası en-Nâsır Muhammed b.Kalavun'du. Şeyhu Hankâhı'nda dört mezhebe göre fıkıh dersleri düzenlenmiştir. Bunun yanında kıraat, hadis, şeyhin yapmış olduğu sahihayn dersleri ve tıp dersi de okutulmaktaydı. Hocalarının tefsir usulü bilmeleri ve kadı olmamaları şart koşuldu.²⁵⁰ Burada şeyhlik makamını ilk üstlenen Şeyh Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud Babirt ve Şafiilere ilk ders veren Sahibu Muhtasar Şeyh Halil'dir. Hanbeliler'e ilk ders veren Kadiyu'l-Kudat

²⁴⁷ Beneheneb, "İbn Teymiyye", İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yayınları, c.XII, İstanbul 1979, s.825,826.

²⁴⁸ Makrizi, *Hıtat*, c.II, s.414, 415, 416.

²⁴⁹ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.386, 387.

²⁵⁰ Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara fî-Ahbârî Mısır ve'l-Kahire*, c.II, Beyrut 1997, s.230.

Muvafakaddin Hanbeli'dir.²⁵¹ Bu müesseselerde kadınlara ait bölümler de vardı. Buraya boşanmış veya kocaları tarafından kovulmuş kadınlar da sığınırdı.²⁵²

İslâm tasavvufunun en parlak devirlerini yaşadığı bu dönemde tasavvuf, idareciler tarafından desteklenmiş ve halkta genellikle bir tarikata mensup olmuştur. Bu dönemde en fazla Bedeviye, Şazeliyye, Rıfâiyye, ve Dûsûkiyye tarikatları yayılmıştır.

Makrizi'nin bildirdiğine göre hicri 9. asırda tarikatlarda bir bozulma görülmüştür. Bu bozulmaya dini bilmeyen ham Sûfilerin ortaya çıkması sebep olarak gösterilmiştir.²⁵³

Bu dönemin meşhur mutasavvıflarından bazıları şunlardır;

2.1.6.1. Seyyid Ahmed Bedevi, Ahmed b. Ali b. İbrahim (1200-1276):

Fas'ta doğdu. 1236 yılında Mısır'a geldi ve oraya yerleşti. Sultan I.Baybars başta olmak üzere çoğu insan ona mürid oldu. Eserlerinden bazıları ise şunlardır;

- a.Evrad
- b.Salavât
- c.Vesâyâ²⁵⁴

2.1.6.2. İbn Atâullah el-İskenderî, Ahmed b. Muhammed (öl:1309):

Şazeli tarikatının kurucusu İmam Şazeli'nin Mısır'daki Meşhur talebelerindendir. İbn Teymiyye ile çok mücadele eden mutasavvıflardandır.

Eserlerinden bazıları ise şunlardır;

- a. el-Hikemü'l-Atâiyye
- b. Tâcu'l-Arûs²⁵⁵

²⁵¹ Makrizi, *Hıtat*, c.II, s.421.

²⁵² Makrizi, , *a.g.e.*, c.II, s.428.

²⁵³ Makrizi, *a.g.e.*, c.II, s.414.

²⁵⁴ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.305.

²⁵⁵ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî-A'yân el-Miet es-Sâmine*, c.I, Kahire 1966, s.273; Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara fî-Ahbârî Mısır ve'l-Kahire*, c.II, Beyrut 1997, s.301.

2.1.6.3. Muhammed Vefa Şâzeli, Muhammed b. Muhammed (öl:1364):

Mısır'daki Şâzeli'lerin şeyhiydi. Maliki fıkhını öğrendi, vaizlik yaptı.

Eserlerinden bazıları ise şunlardır;

- a. Divan
- b. Nefâisu'l-İrfan
- c. el-Ezel²⁵⁶

Bu dönemdeki mutasavvıflar arasında Düsûki, Seyyid İbrahim Burhaneddin, Kûrânî, Yusuf b. Abdullah el-Kürdî, İbn Vefa, Ali b. Muhammed'i de zikredebiliriz.²⁵⁷

2.1.7. Nahiv ve Dil Alanındaki Çalışmalar ve Bu Alandaki Meşhur Müellifler

Nahiv ilmi bu dönemde en çok gelişen ilimler arasındadır. Bu konuyla ilgili meşhur eserler yazılmıştır. Yine en kapsamlı sözlükte bu dönemde yazılmıştır. Nahiv ve dil alanındaki çalışmalarda da diğer dönemlerde olduğu gibi önce yazılan eserlere şerhler ve haşiyeler yazılmıştır.

Memlûkler'de nahiv alanındaki çalışmalarda en önde gelen isimler arasında İbn Malik, Ebu Hayyam, İbn Hişam gibi meşhur isimler vardır. Lûgat alanında, İbn Manzur, Arap dilinde yazılmış en geniş lûgat olan "Lisanu'l-Arab"ı yazmıştır. Bu dönemde meşhur nahivcilerden bazıları ise şunlardır;

²⁵⁶ İbn Hacer, a.g.e., c.IV, s.279.

²⁵⁷ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.305,307.

2.1.7.1.İbn Malik, Muhammed b. Abdullah el-Ceyyani (1203-1273):

İspanya'da Ceyyan'da doğdu. İbnü'l-Hacib ve İbn Yais'ten ders aldı. Daha sonra Dimeşk ve Halep'te ders okuttu. Kaideleri tanzim ve ibareleri sadeleştirerek sarf ve nahiv ilminin daha rahat öğrenilmesini sağlamıştır. Eserlerinden bazıları ise şunlardır;

- a. Teshilü'l-Fevâid
- b. el-Kâfiyetü's-Şâfiye
- c. İkmalü'l-İ'lâm bi Teslisi'l-Kelam

2.1.7.2.İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem el-Hazreci (1232-1311):

Arap dilinde yazılmış en geniş lugâtın müellifidir. Lugâtın ismi Lisanü'l Arap olup, lugât 20 ciltten oluşmuştur. 500 ciltte yakın eser telif etmiştir. Lisanü'l-Arap'ta kelimelerin tanımlarının yanında sarf, nahiv, hadis, edebiyat, tefsir ve fıkıh hakkında da malumat vermiştir. Eserlerinden bazıları ise şunlardır;

- a. Muhtâru'l-Eğâni
- b. Letâifu'z-Zehîra
- c. Nesârul-Ezhar fi'l-Leyl ve'n-Nehar²⁵⁸

2.1.7.3. Ebu Hayyan el-Endelûsi, Muhammed b. Yusuf el-Gırnatî el-Ceyyani (1256-1345):

Gırnata şehrinde doğdu. Gırnata, Velez, Malaga, ve Almeria'da nahiv, hadis, kıraat ve fıkıh ilimleriyle meşgul oldu. Mansuriye Medresesinde müderrislik yaptı. Diğer bazı medrese ve camilerde nahiv okuttu. İbnü'n-Nehhas'tan nahiv okudu. Tefsir, kıraat ve hadis alanında meşhur eserler yazdı. Eserlerinde Farsça'nın yanında Arapça,

²⁵⁸ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.308, 310.

Türkçe ve Habeşçe'yi de kullanmıştır. Araplara Türkçe'yi öğretmek için eserler yazmıştır. Meşhur eserlerinden bazıları ise şunlardır;

- a. Kitabu'l-İdrak li Lisani'l-Etrâk
- b. Zehvu'l-Mülûk fi Nahvi't-Türk
- c. el-Efâl fi Lisani't-Türk
- d. Dürretü'l-Mudia fi'l-Lugâti't-Türkiyye
- e. Nûru'l-Ğabeş fi Lisani'l-Habeş²⁵⁹

Bu dönemdeki diğer nahivciler İbn Hişam, Abdullah b. Yusuf el-Ensari, İbn Nübate, Muhammed b. Muhammed el-Ümevî el-Mısırî (1287-1366), İbn Akil, Abdullah b. Abdurrahman el-Haşimî (1294-1367), İbnü's-Saiğ, Muhammed b. Abdurrahman (öl:1374), Demâminî, Muhammed b. Ebi Bekr el-İskenderi (öl:1433), İbn Ammar, Muhammed (öl:1441), Halid el-Ezherî b. Abdullah b. Ebu Bekr (1343-1499)'dir.²⁶⁰

2.2. Akıl İlimler

2.2.1. Tıp:

Müsbet ilimler arasında Müslümanlar miladi 8. asırdan itibaren üstünlüğü ele geçirmiş ve bu durum 13. asra kadar devam etmiştir. Müsbet ilimler alanında iki konu vardır ki bu alanlardaki üstünlüğü 13. asırdan sonra da devam etmiştir. Bunlardan birincisi, trigonometriyi de içine alacak şekilde astronomi ve matematik, ikincisi de özellikle göz hastalıkları alanında olmak üzere tıp idi. Mısır ve Suriyeli doktorlar tıp ilmine büyük katkıda bulundular.²⁶¹ Mısır'da Sultan Kalavun'un tesis etmiş olduğu hastane çok gelişmiş ve çeşitli ihtisas alanlarına bölünmüştü. Tıp öğrenimini Dimeşk'te

²⁵⁹ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi-A'yân el-Miet es-Sâmine*, c.IV, Kahire 1966, s.262-302; M. Mansuroğlu, "Ebu Hayyan", İ.A., c.IV, s.30 vd.

²⁶⁰ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.311-314.

²⁶¹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev.Tuğ. S.), c.IV, İstanbul 1995, s.1106 vd.

tamamlayan ve bu hastahanenin başhekimisi olan Ebu'l-Hasan Ali İbnü'n-Nefis, Portekizli Hristiyan tıp âlimi Serventus'un tıp alanındaki büyük keşfi olarak Batı'da kabul edilip gösterilen kalp ve ciğerler arası“Küçük Kan Dolaşımı” sistemini Serventus'tan tam üç asır önce keşfedip “Şerh Teşrihi'l-Kanun” adlı eserinde açıkça izah etmiştir. Saray baş veterineri Ebu Bekr İbnü'l-Munzir el-Baytar(öl:1340) tarafından hayvan hastalıkları ile ilgili olarak yazılan ve Kamilu's-Sinâteyn: el-Baytara ve'z-Zartaka adlı Arapça eseri konu ile ilgili en önemli eserlerden biridir.²⁶²

Memlûkler döneminde insan hastalıkları ile ilgili çalışmalar olduğu gibi hayvan hastalıkları ile ilgili çalışmalar da gelişmiştir. Araplar bedevî hayatı yaşadıklarından dolayı atlar ve develerle ilgili birtakım ampirik bilgilere sahip bulunuyorlardı. Sultan Berkuk ve Kalavun dönemlerinde görüldüğü gibi sultanların çoğu damızlık atların yetiştirildiği şahane tavlalara sahiptiler. At yetiştirmeciliğiyle alakalı en meşhur eserler bu dönemde yazılmıştır. Mansuriye Medresesi müderrislerinden Abdu'l-Mü'min ed-Dimyati tarafından yazılan Fadlu'l-Hayl (Atın Faziletleri) eseri bunlar arasında gösterilebilir.²⁶³

Memlûklu sultanları ve devlet ricali hastanelerin sayısını arttırdılar ve hastaneleri tıbbi cihazlarla donattılar. Hitti'nin de söylediği gibi “Müslümanlar tarafından pek erken bir devirden itibaren tıp dallarından biri olarak gösterilen göz hastalıkları ilmi, 12. ve 13. asır boyunca, dünyanın başka yerlerinde olduğundan daha çok Mısır ve Suriye'de tamamen ilmi temeller üzerine oturtuldu”. Mesela Halepli Halife b. Ebi'l-Mehasin, tek gözlü bir hastasını katarakt ameliyatı yapmaktan çekinmemiştir.²⁶⁴

²⁶² Hitti, **a.g.e.**, c.IV, s.1107.

²⁶³ Hitti, **a.g.e.**, c.IV, s. 1107, 1108.

²⁶⁴ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ, S.), c.IV, İstanbul 1995, s.1109; Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.315.

Zengiler ve Eyyubiler, Mısır ve Suriye’de çok sayıda hastane yaptırmışlar. Daha sonra gelen Memlûklu sultanları ve emirleri de kendi adlarını taşıyan hastaneler yaptırmışlardır. Bu müesseseleri en gelişmiş cihazlarla donattılar. Örnek olarak Emir Tengiz’in yaptırdığı Safed Hastanesi, Dimeşk’teki Salihîye ve el-Cebel hastanelerini gösterebiliriz. Bu hastanelerin en mükemmeli Kalavun tarafından yaptırılan “Bîmaristânü’l-Kebîr el-Mansûrî” hastanesidir. Hastaneye bitişik olarak medrese ve yetimler okulu da yaptırılmıştır. Mansuriye Medresesinde tıp dersi teorik olarak görülüyor, hastanede de pratik olarak uygulanıyordu.²⁶⁵

Sultan Kalavun hastane masraflarını karşılamak için yıllık yaklaşık bir milyon dirhem gelir getiren mülkü vakfetti. Hastaneye görevli olarak doktorlar, hastabakıcılar ve hizmetçiler tayin edildi.²⁶⁶

Hastane tedavi bölümü olarak dâhiliye, cerrahiye, göz hastalıkları ve ortopedi kısımlarına ayrılmıştı. Her hastalığa ayrılmış bölümde erkek ve kadın koğuşları vardı. Her bölümde eczane ve yemekhane vardı. Zengin, fakir ayrılmaksızın herkes muayene olabilirdi. Bu hastanede yatma süresi için belli bir kısıtlama yoktu. Taburcu olanlara bir kat elbise verilir, ölenler hastaneye defnedilirdi.²⁶⁷

Müstakil tıp medreseleri olduğu gibi hastanelerde de tıp öğrenimi için kullanılan özel bölümler de vardı. Memlûkler döneminde kendi evlerinde tıp dersi vererek doktor yetiştiren tabiplerde vardı. Bu müesseselerde öğrenim yapan doktor adayları, yetiştikleri branşlara göre farklı imtihana tabi tutulur, bu imtihanı kazananlara doktorluk icazeti verilirdi. Bu dönemde ameliyat işlerinde de ilerleme kaydedilmiş, ağrı kesici ve uyuşturucu olarak kullanılan ilaçlar üretilmiştir.²⁶⁸

²⁶⁵ Makrizi, *Hıtat*, s.379.

²⁶⁶ Kalkaşandi, *Subhul-Aşâ fi Sınâatil-İnşâ*, (Tahkik, Şemseddin, M.H.), c.XI, Beyrut 1987, s.253 v.d.

²⁶⁷ Makrizi, *a.g.e.*, s.407, 409.

²⁶⁸ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.317.

Memlûkler döneminde tıp tarihine ait önemli eserler yazılmıştır. Göz hastalıkları ilmi (Oftalmoloji) 12. ve 13. asırda Mısır ve Suriye’de ilmi temeller üzerine oturtulmuş ve bu alanda meşhur eserler yazılmıştır. Bu eserlerin en meşhurunu Kahire’de Mısırlı bir Yahudi olan göz mütehassısı Ebu’l-Fedail İbnü’n-Nakid (öl:1188) tarafından yazılmış olan “Mücerrebat (deneyden geçirilmiş reçeteler)” adlı tıp eseridir. Yine bu alandaki meşhur eserler arasında Halepli Halifetu İbn Ebi’l-Mehasin tarafından yazılan “el-Kâfi fi’l-Kuhl (göz ilaçları ile ilgili yeterli kitap)” adlı eserini ve Selahaddin İbn Yusuf tarafından yazılan “Nuru’l-Uyun ve Camiu’l-Fünun” adlı eserlerini zikredebiliriz. Tıp tarihi ile ilgili eser veren en seçkin ilim adamı Muvafakaddin Ebu’l-Abbas Ahmed İbn Ebu Useybia (1203-1270)’dır. Bu alandaki yazmış olduğu eserinin ismi Uyunu’l-Enba fi Tabakati’l-Etibba’dır. Kıfti’nin Ulema fi Ahbari’l-Hukemâ’sı da tıp tarihi ile ilgili meşhur eserler arasındadır.²⁶⁹

Memlûkler döneminde yetişen meşhur doktorlar ve eserleri şunlardır;

2.2.1.1. İbn Ebu Useybia, Ahmed b. Kasım el-Hazreci (1203-1270):

İbn Ebi Useybia’nın hayatı hakkında Uyunu’l-Enba fi Tabakati’l-Etibba adlı eserinde geçen kısa kayıtlar sayesinde malumat sahibi olabiliyoruz. İslâm dünyasının en seçkin tıp tarihi âlimi, hekim ve biyografi yazarıdır. 1209’da el-Melik el-Adil’i şiddetli göz ağrısından kurtararak Şam sultanlarının sarayına girdi ve göz doktorlarına nâzır (reis) oldu. El-Nûri hastanesinde nazari ve pratik tıp tahsili gördü. Tıbbı, Razi ed-Din el-Ruhbi, Şemseddin el-Küllî, İbn Baytar ve tıp araştırmalarında büyük rol sahibi olan Muhazzab ed-Din Abd el-Rahim b. Ali el-Dahvar’dan öğrendi. Nûri hastanesinde göz tabipliği yaptı. Şarkta tıp ve ilim tarihi hususunda ortaçağdaki diğer müellifleri geçti. Üstelik Hint ve Yunan tababeti hakkında bilgi verdi. O olmasaydı bu bilgiler bize kadar

²⁶⁹ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ. S.), c.IV, İstanbul 1995, s.1109, 1110.

gelmezdi. Aynı zamanda İslâm âleminin içtimai ve ilmi hayatı hakkında kâfi derecede tafsilat vermektedir. Uyuni'l-Enba fi Tabakati'l-Etibba adlı eseri çok önemli ve büyük İslâm müverrihlerinin umumi tarih sahasında yazdıklarını tamamlayan bir kaynaktır. İslâmi dönemde yetişmiş tıp âlimlerinden dört yüzü hakkında tercüme-i hâl kitabı yazmış, bu eserde âlimlerin ilmi faaliyetleri ve bazen vasıl oldukları şayân-ı hayret geniş bilgiler vermiştir. 1270'te vefat eden müellifin meşhur eserleri şunlardır;

- a. et-Tecârib ve'l-Fevâid
- b. hikâyâtü'l-Etibba fi Îlâcâtî'l-Edva
- c. Meâlimü'l-Ümem²⁷⁰

2.2.1.2. İbnü'n-Nefis, Ali b. Ebi'l-Hazm ed-Dimeşki (1210-1288):

İbnü'n-Nefis'e ait sahih olarak yalnız ölüm tarihi biliniyor. 13. yüzyılda yetişmiş Arap tabiplerindendir. Şam'da doğdu ve Nureddin b. Zengi tarafından yaptırılan el-Bîmaristan el-Nûri hastanesinde tıp tahsili yaptı. İlk hocası Muhazzib ed-Din Abdurrahim'dir. İbnü'n-Nefis tıptan başka sarf, nahiv, fıkıh mantık ilmi tahsil etti aynı zamanda Şafii fikhının meşhur müderrislerindendir. Daha sonra Kahire'ye yerleşti, orada Mısır tabiplerinin reisi ünvanını aldı. Nâsırî hastanesinde vazife yapmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Talebeleri arasında en meşhuru İbn el-Kuff'tur. Fâkih olarak Mansuriye Medresesinde fıkıh dersleri verdi. Arap dilini en mükemmel bilen bir dil âlimi idi. İbnü'n-Nefis, batıda küçük kan dolaşımı sisteminin kâşifi sayılan Portekizli Hristiyan tabip Serventus'tan tam üç asır önce bunu keşfedip Şerh'i-Teşrihi'l-Kanun

²⁷⁰ İbn Tağriberdi, **en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kahire**, (Takdim: Şemseddin, M.H.), c.V., Beyrut 1992, s.229; İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c.XIII, Kahire 1932, s.257; Max Meyerhof, "**İbn Ebî Usaybia**", İ.A., c.V/II, s.726; Şemseddin Günaltay, **İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler**, İstanbul 1991, s.186-187.

adlı eserinde açıklamıştır. 80 yaşında Kahire’de ölen müellifin meşhur eserleri ise şunlardır;

- a. Kitabu’ş-Şamil fi’t-Tıb
- b. el-Mûcez fi’t-Tıb
- c. el-Mûhezzeb fi’l-Kuhul
- d. er-Risâletü’l-Kâmiliyye fi’s-Sireti’n-Nebeviyye
- e. Şerh-u Tenbih²⁷¹

2.2.1.3. İbnü’l-Münzir el-Baytar (öl:1340):

Sultan Nasır b. Kalavun’un baş baytarı olan İbnü’l-Münzir, hayvan hastalıkları alanında ve özellikle de at yetiştirmeciliği hususunda büyük şöhret sahibi olmuştur. Sultan Nasır b. Kalavun’a yazmış olduğu “en-Nâsırî” adlı eseri at hakkında yazılan ilk eserlerdendir. Bu eserin tam adı Kâmilu’s-Sınaateyn el-Baytara ve’z-Zartaka’dır. Eserinde aynı zamanda at, at yetiştirmeciliği ve at hastalıkları hakkında bilgi vermiştir.²⁷²

2.2.1.4. İbn Cemâa, Muhammed b. Ebu Bekr el-Mısırî (1356-1416):

Yenbu’da doğdu. Naklî ve aklî ilimlerin çoğuyla ilgilendi. Bu ilimler arasında usûl, lugât, fıkıh, hadis, nücum, remel, zic, ve tıp sahasında şöhret kazanmıştır. Kahire’de tabiplik ve felsefe müderrisliği yaptı. Bad’el-Amali adındaki manzumeyi şerh etmiştir. 1416’da veba hastalığından ölmüştür. Çok sayıda eser bırakan İbn Cemâa’nın eserlerinden bazıları şunlardır;

- a. İnetü’l-İnsan alâ Ahkâmi’s-Sultan
- b. el-Ümniye fi İlmi’l-Fürusiyye
- c. Lüm’atu’l-Envar

²⁷¹ Meyerhof, “İbnu’n-Nefis”, İ.A., c.V/II, s.872, Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ, S.), c.VII, İstanbul 1995, s.1107.

²⁷² J. Ruska “İbnu’l-Münzir el-Baytar”, İ.A., c.V/II, s.870 vd., Hitti, **a.g.e.**, s.1107.

- d. el-Câmi (Tıp)
- e. Hasiye ale'l-Muğni²⁷³

Memlûkler döneminde yetişen diğer meşhur tabiplerin isimlerini vermekle yetineceğiz. Bunlar arasında Ebu Huleyka, Residü'd-Din b. Faris (1195-1262); Ali b. Yusuf b. Haydara er-Rahabi (1187-1268); İbnü'l-Lebbûdi Yahya b. Muhammed (öl:1271); Duneysiri, Muhammed b. Abbas (öl:1287); İbn Saîd es-Sincari (öl:1348); İbnu'l-Emşâti, Muhammed b. Ahmed el-Ayni (öl:1496); Ali b. Abdulkerim el-Kehhal el-Hamevi (öl:1320); Muvafakuddin Yakub b. Ganaim es-Sâmirî (öl:1282); Kerek Hristiyanlarından, Ebu'l-Ferec b. Kıf (öl:1307).²⁷⁴

2.2.2. Riyazî İlimler (Matematik-Geometri), Astronomi, Felsefe, Mantık ve Fen İlimlerinde Yetişen Meşhur Âlimler ve Eserleri:

2.2.2.1. el-Huveyyi, Muhammed b. Ahmed (öl:1294):

Kudüs, Halep ve Dimeşk'te kadılık yapmış, fıkıh ilmiyle uğraşmış ve aynı zamanda heyet, geometri ve cebir ilimlerine temayüz etmiştir. Meşhur eserlerinden bazıları ise şunlardır;

- a. Ekâlimü't-Teâlim
- b. el-Cebr ve'l-Mukabele
- c. el-Hey'et²⁷⁵

²⁷³ T.H. Weir, "İbn Cemâa", İ.A., c.V/II, s.719.

²⁷⁴ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.318-322.

²⁷⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c.XIII, Kahire 1932, s.337.

2.2.2.2. Şemseddin el-Mizzi, Muhammed b. Ahmed (öl:1349):

Heyet, hesap, felek ilminde şöhret kazanmış ve bu ilimler sahasında çok sayıda eser yazmıştır. Bunlar arasında:

- a. Keşfu'r-Reyb fi'l-Amel bi'l-Ceyb
- b. el-Amel bi'r-Rubi'd-Daire²⁷⁶

2.2.2.3. Musa b. Muhammed el-Halîf (öl:1404):

Astronomi ve muvakkid ilminde çağının en ünlü bilginlerindendir. Eserlerinden bazıları ise şunlardır:

- a. Telhis fi Ma'rifet-i Evkati's-Salâti ve Ciheti'l-Kıblesinde Ademi'l-Alât
- b. Risale fi'l-Usturlab ve Ma'rifeti'l-Evkât²⁷⁷

2.2.2.4. İbnü'l-Mecdi, Ahmed b. Recep b. Tanboğa (öl:1447):

Sehâvi'nin "matematik, hendese, heyet, feraiz ve vakit ilimleri hakkında tartışmasız en büyük isim" olarak tanıttığı Kahireli âlimdir. Meşhur eserlerinden bazıları ise;

- a. İbrâzü Letâifi'l-Ğavâmiz fi İhrâzi Sınaati'l-Ferâiz
- b. Buğyetü'l-Fehim fi Sınaati't-Takvim
- c. et-Teshîlu ve't-Takrib fi Beyâni Turuki'l-Hall ve't-Terkib

Memlûkler döneminde bu alanlarda yetişmiş diğer meşhur âlimler arasında; Ali b. Muhammed Alaaddin el-Bâci (öl:1315); el-Kutb et-Tahtâni Ebu Abdullah (öl:1365); Ali b. Muhammed el-Cildeki (öl:1342); İbnü's-Şatır, Ali b. İbrahim (öl:1375); İbnü'l-

²⁷⁶ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi-A'yân el-Miet es-Sâmine*, c.III, Kahire 1966, s.325.

²⁷⁷ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.325.

Haim, Ahmed b. Muhammed (öl:1412); Şıbtu'l-Mardini, Muhammed b. Muhammed el-Ğazzal ed-Dimeşki (öl:1501)²⁷⁸ gelmektedir.

2.2.3. Tarih ve Coğrafya Alanındaki Meşhur Müellifler ve Eserleri:

14. ve 15. yüzyılda İslâm tarihçiliğinin ağırlık merkezi yine Mısır ve Şam bölgeleri oldu. Bu zaman dilimi içerisinde yetişen tarihçilerin sayısında artış oldu. Eyyubiler'de olduğu gibi Memlûklu sultan ve devlet adamları tarihçileri himaye etiler. Onlara önemli görevler verdiler. Memlûkler dönemi tarihçiliği genel olarak Eyyubiler dönemindeki özelliğini korudu. Hem bürokratlar (kâtipler) hem de din âlimleri arasında tarihçiler çıkmaya başladı. Genel İslâm tarihi yazan müverrihler daha önceki devirlere ait malzemeyi çeşitli kaynaklardan hulasa veya iktibas ederek yaşadıkları devre ait tarihi malzemeyi eserlerinin son kısmında verdiler. Bu son kısım ile ilgili bilgiler kendi gözlemlerine, arşiv malzemelerine, olaylara şahit olmuş kişilerden aldıkları hatıralara dayanıyordu. Genel İslâm tarihini yazanların yanında sadece kendi yaşadıkları devrin tarihini yazanlarda oldu. Kendi yaşadıkları dönemin tarihini yazanlar, genel tarih yazanların kendi dönemlerini yazarken dayandıkları malzemedan yararlandılar. Eyyubiler'de olduğu gibi Memlûkler'de de biyografi edebiyatının her safhasında kitap yazılmaya devam etti. Genel biyografi kitapları yanında belli sahalarda çok sayıda biyografi kitabı yazıldı. Bu dönemde az da olsa coğrafya kitabı ve seyahatname de yazıldı.²⁷⁹

İslâm tarihinin hiçbir dönemi tarih kaynaklarının zenginliği bakımından Memlûkler dönemiyle mukayese edilemez. Bunun en büyük delili sayıları büyük rakamlara ve pek çoğu ciltler tutan Memlûklu tarihi kaynaklarıdır. Nuveyri, Kalkaşandi,

²⁷⁸ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.323-326.

²⁷⁹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev.Tuğ, S.), c.IV, İstanbul 1995, s.1111-1114.; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s.176.

Umeri, Ayni, Zehebi, İbn Tağrıberdi, Sehavi'nin eserleri vb. en mufassal tarihi eserler bu dönemde yazılmıştır. Bu dönem İslâm ilimler tarihinde “ansiklopediler çağı” olarak meşhur olmuştur. Yaratılıştan itibaren tarihler yazılmaya başlanmış her yıla başlarken de halife, vezir, sultan ve diğer üst seviyedeki devlet ricalinin isimleri zikredilmiş ve o dönemin önemli olayları kronolojik olarak anlatılmıştır.

Bu dönemde önceden yazılmış eserlere zeyl yazma geleneği oldukça yaygındı. Memlûkler döneminde Hz. Muhammed (a.s.)'in hayatını konu alan siret edebiyatı yoğun bir şekilde devam etmiştir.

Coğrafya ilmi çalışmaları arasında Suriye ve el-Cezire'nin topoğrafya ve tarihi coğrafyasını konu alan eseri ile İbn Şeddad, “Takvimu'l-Buldan” isimli meşhur eseriyle Ebu'l-Fida, insanlık tarihi ve tarihi coğrafya alanında Umeri, Mısır Coğrafyası alanında Makrizi ve Kalkaşandi, teorik ve pratik denizcilik alanında Vasco de Gama'ya rehberlik eden Ümit Burnu Yolu'nun gerçek kâşifi Esedü'l-Bahr İbn Macid kendi sahasının en meşhur ilim adamlarındandır.²⁸⁰

Memlûkler döneminde yetişen meşhur tarihçiler ve coğrafyacılar başlıcaları ise:

2.2.3.1.İbn Hallıkan (1211-1282):

Sultan Ahmed İbn Muhammed İbn Hallıkan İrbil'de doğdu. Tahsilini İrbil, Şam, Dimeşk, Haleb ve Musul şehirlerinde tamamladı. 1261'de baş kadılık yapmış, bu müesseselere vakıflar tayin etmiştir. Sultan Baybars zamanında Şam bölgesi baş kadılığına tayin edilmiştir. 1282'de Dimeşk'te vefat etti. Müslümanlar arasında yetişen en büyük tercüme-i hal yazarlarındandır. Bu alanda telif etmiş olduğu “Vefayâtu'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman” adlı eser, İslâm Tarihinde gelmiş geçmiş en seçkin 865 kişinin hayat hikâyelerini anlatan en doğru, en tafsilatlı bir eserdir. Bu eser aynı

²⁸⁰ Hitti, **a.g.e.**, c.IV, s.1111-1113; Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.326-328.

zamanda İslâm tarihinde yazılan ilk biyografik lugât olarak kabul edilir. Yazar eserinde isimlerin harekelendirilerek doğru okunuşunu vermek, tarih ve seneleri tespit etmek, soy sopunu araştırmak, bazı önemli hadiseleri özetlemek, bunları birtakım şiir ve menkıbelerle süsleyerek daha önceki devirlerde yazılmamış en mükemmel biyografi kitabını oluşturmuştur.

İbn Hallikan aynı zamanda (özellikle Şafii fıkhı), fıkıh usûlü, lugât ve nahiv alanlarında eser vermiş meşhur âlimlerdendir.²⁸¹

2.2.3.2. Ebu'l-Fida (1273-1332):

Sultan Selahaddin'in kardeşlerinin soyundan gelen müellif Dimeşk'te doğdu. Sultan en-Nasır döneminde Hama valiliğine tayin edildi. Tarih, coğrafya, edebiyat, tıp, felsefe ve heyet ilimlerine temayüz etti. el-Muhtasar fi Tarihi'l-Beşer adlı eserinde İbn'ül-Esir'in büyük ciltler halindeki eserinin bir özetini sundu. Eseri, yaratılıştan 1329 yılına kadar geçen olayları anlatan umumi İslâm tarihi mahiyetindedir. Müellifin meşhur eserleri şunlardır:

- a. Takvimü'l-Büldan; coğrafya alanında yazdığı eser
- b. Tarihü'd-Devleti'l-Harziyye²⁸²

2.2.3.3.Şihabeddin Ebu'l-Abbas el-Nüveyri (1279-1332):

Mısır'da Nüveyre beldesinde doğduğu için Nüveyri nisbesiyle tanınır. Arapça, hadis, tarih ve inşa sanatıyla ilgili dersler aldı. Nüveyri, Melik Nasır Kalavun döneminde Mısır'da yaşayan büyük tarihçilerdendir. Nüveyri hem tarihçi hem de bir

²⁸¹ C. Brockelmann, "İbn Hallikân", İ.A., V/II, s.745; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ. S.), c.IV, İstanbul 1995, s.1111.

²⁸² İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c.XIV, Kahire 1932, s.158; Brockelmann "Ebu'l-Fida", İ.A., c.IV, s.78, Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ. S.), c.IV, İstanbul 1995, s.1112.

hukukçudur. Aynı zamanda tanınmış bir hattattır. Divan reisliği yapan Nüveyri 1310 yılında Trablusşam'a Nazır el-Çeys tayin edildi. Daha sonra memuriyetten ayrılarak eser yazmakla meşgul oldu. 1314 yılında Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb adlı eserini yazmaya başladı ve 1331 yılında 31 cilt halinde tamamladıktan sonra 1332 yılında Kahire'de öldü. Nüveyri, Mısır ansiklopedi ekolünün ilk temsilcisi, bu dönemin en ünlü üç ansiklopedi yazarından biridir. Diğer ikisi Kalkaşandi ve Umeri'dir.

Nuveyri eserine başlamadan önce bütün kaynaklara ve materyallere başvurdu. Eserinin mukaddimesinde “ihtiyaç duyulduğunda kendisine müracaat edilecek kitap”dır diye yazdı. Bu eserden önce ve sonra Arap edebiyatında tarih, edebiyat, marifet ve materyal bulunan bundan başka büyük ve geniş ansiklopedi yazılmadı. Nuveyri'nin mali ve idari birbirinden farklı alanlarda çeşitli görevlerde bulunmasında ve aynı zamanda edebi ve ilmi hayatta o derece başarılı olmasında büyük bir yaratıcı gücünün, geniş marifet-i ammesinin ve sağlam bir kültüre sahip olmasının etkisi vardır. Nihayetü'l-Ereb fi Fünûn el-edeb adlı eserinde bir kâtip için gerekli olabilecek bütün bilgileri vermiş, zamanın bütün bilimlerini içeren bir ansiklopedi meydana getirmiştir. İçinde edebiyat, şiir, coğrafya, astronomi, kaza (adalet), siyaset, idare, tarih, hayvanlar, bitkiler hakkında bilgi vermiştir.²⁸³

Eseri beş fen (bilim) üzere tertip etmiş, fenleri de kendi arasında bablara ayırmıştır. Birinci fende gök, yer, melekler, yıldızlar, yeryüzü, denizler, ülkelerin iklimleri, ikinci fende insan ve insan ile ilgili şeyler, kadın, kâtiplik ve şartları, nadir fıkralar, cariyeler, devlet, siyaset, üçüncü fende faydalı ve zararlı kuşlar, balıklar, haşereler anlatılır. Dördüncü fende bitkiler, meyveler, çiçekler, beşinci fen ise tarihe ayrılmıştır. Eserin yaklaşık 3/2'lik bölümünü ihtiva eder. 11. ciltten başlar, 31. cilde

²⁸³ İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c.XIV, Kahire 1932, s.158.

kadar (sonuna kadar) devam eder. Bu kısmın ilk üç cildi İslâm öncesi tarihe, diğer ciltler İslâm tarihine ayrılmıştır. Türk tarihinin en önemli kaynaklarından biridir.²⁸⁴

2.2.3.4.İbn Fazlullah, Ahmed b. Yahya el-Umeri (1301-1349):

1301 yılında Dimeşk'te doğan Umeri'nin soyu Hz. Ömer'e dayanır. Dimeşk, Kahire, İskenderiye ve Mekke'de çeşitli âlimlerden ders aldı. En-Nasır Muhammed döneminde babasının yerine sır kâtipliğine tayin edildi. Daha sonra Dimeşk Divan el-İnşası başkanlığına getirildi.

Şair, edib, âlim, iyi bir üslûbçu, âlimleri ve fakihleri koruyan biriydi. Eserleri yaklaşık 500 cilt olan Umeri'nin üç ansiklopedik eseri vardır. Bunların en meşhuru Mesalik el-Ebsar fi Memalik el-Emsar'dır. 27 ciltlik eserin tarih, coğrafya, devlet teşkilatı, idarecilik bakımından önemlidir. Biyografi bakımından çok değerlidir. Zamanındaki Memlûkler, Anadolu Beylikleri, Moğollar, Celayirliler tarihleri hakkında en önemli kaynaklardandır.

Müellif bir inşa kâtibi için gerekli her türlü bilgiyi eserinde vermeye çalışmıştır. Eserini iki kısma ayırmış, 1. kısımda yeryüzü, 2. kısımda yeryüzü halkı hakkında bilgi vermiştir. Yeryüzünde oturanlar, konuşabilenler, konuşamayanlar olmak üzere ikiye ayırır. Birinci kısımda coğrafyadan, tabiat tarihinden, mesalik (yollar)den, rüzgarlardan, denizlerdeki ve karalardaki acayip şeylerden, meşhur şehirlerin yerinden bilhassa Şam, Mısır ve Hicaz'dan bahseder. Doğu ve batıda bulunan ülkeler, bu ülkelerde yaşamış tabipler, fâkihler, musikişinaslar, tarihçiler, coğrafyacılar, ediblerden ve siyaset

²⁸⁴ İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Kahire 1932, s.164, İbn Tağriberdi, **en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kahire**, (Takdim: Şemseddin, M.H.), c.IX, Beyrut 1992, s.299; Kratchkowsky; "Nüveyri", İ.A., c. IX, s.374 vd.; Şemseddin Günaltay, **İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler**, İstanbul 1991, s.251. vd.; M.A. İnan, **Müverrihu Mısri'l-İslâmiyye ve Masâdiru'l-Tarih-i İslâmiyye**, Kahire 1991, s. 62 vd; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.180-181.

hakkında bilgi verir. Sonra cemâdat, hayvanat, nebatat hakkında bilgi verir. Sonra tarihe girer ve 1343 yılına kadar çeşitli milletlerin tarihini ayrıntılı olarak anlatır.

Umeri'nin en büyük fazileti Divanu'l-İnşa'yı üstlendiği zamanlarda bu nizamı yenilemesi, çağın gerektirdiği şartlara göre yeniden düzenlemesinden kaynaklanır.

Umeri'nin meşhur eserleri ise şunlardır:

- a. el-Vâfi bi'l-Vefayat: 30 ciltlik hal tercümesi lugâti
- b. Ayanu'l-Asr ve Avanu'n-Nasr
- c. Tarih el-Vafi
- d. Sabahatu'l-Muştak
- e. Sefretussefre²⁸⁵

2.2.3.5. İbn Haldun (1332-1406):

Güney Arabistan menşeli, Kinda kabilesinden gelen Mağripli meşhur bir tarihçidir. Hadramut'tan Endülüs'e hicret etmiş bir ailenin çocuğu olan İbn Haldun, hicri 7. asırda İspanyol baskısı karşısında Tunus'a göçmüş orada ilimle siyaset arasında raks eden bir hayat yaşamıştır. Eserlerinde daima ilmi, siyasete tercih ettiğini vurgulamıştır. Tunus'ta Faslı hocalardan ders almış; felsefe, riyaziyet ve astronomide şöhret kazanmış, kâtiplik, müderrislik ve kadılık görevinde bulunmuş, devletler ve siyasetleri hakkında birçok bilgi ve tecrübeye vakıf olmuştur. Hiçbir müellif, hiçbir mütefekkir hayatıyla fikirleri arasında İbn Haldun kadar sıkı bir münasebet kuramamıştır. Toplum meseleleri ve din toplum münasebetleri üzerinde İbn Haldun kadar duran bir başka İslâm âlimi yoktur denilebilir. İbn Haldun tarihçi, filozof ve

²⁸⁵ F. Krenkow, "Safedî", İ.A., c.X, s.51 vd., İnan, *Muverrihu Mısri'l-İslâmiyye ve Masâdiru'l-Tarih-i İslâmiyye*, Kahire 1991, s.68 vd., Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1991, s.443; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.189.

sosyologdur. Dinin sosyal önemi üzerinde durması, din ve cemiyet münasebetlerine eğilmesi, üstelik müşahede ve tecrübeye bir yer vermiş olması nedeniyle İbn Haldun bugün modern ve deneysel din sosyolojisinin gerçek bir öncüsü olmuştur. İbn Haldun'a göre tarih, insana ve içtimai hayatına taalluk eden büyük ve geniş bir bilgi disiplini. Böylece İbn Haldun kendisine kadar gelen hikâyeci ve vukuatçı tarih olarak tarif edilen ananevi tarih anlayışından ayrılmakta, yeni bir ilmin temellerini atmaktadır. Bu yeni bağımsız ilmin konusu insan toplumu ve insan medeniyetinin incelenmesidir. Böylece tarihin konusunu insan toplumu ve medeniyetinin incelenmesi olarak açıklayan İbn Haldun A.Comte'den 5 asır önce sosyoloji ilminin mucidi olmuştur. İbn Haldun Tunus'ta ilk derslerini almış sonra Faslı hocalarla devam etmiştir. Sırayla Biskra, Fas, Gırnata, Bicaya ve Tlemsen'de çalışmış, bu arada ilmi tecrübeler edinmiş, özellikle devletler ve siyasetleri hakkında malumat toplamıştır.

Brockelmann'a göre "İbn Haldun, karakterinin kudretinden ziyade yıkılmaz bir hayat kuvveti ve her türlü ahval ve şeriata uyan bir uysallıkla tavsif olunabilir." İbn Haldun'un hareketli geçen hayatı 1406 yılında Kahire'de sona ermiştir.

İbn Haldun hesap ve mantika dair eserler de telif etmiştir. Fakat bunlar günümüze kadar gelmemiştir. Onun ismini ebedileştiren "Kitab el-İber" adındaki eseridir. Bu eser üç kısma ayrılır. 1. kısım mukaddime, 2. kısım Arap, Nebeti, Suriye, İran, Yahudi, Kıpti, Yunan, Roma, Türk ve Frenk tarihlerini, 3. kısım Berber ve Şimali Afrika kavimlerinin tarihlerini ve son 7. cildin bir kısmı da kendisinin ve ailesinin hal tercümesini ihtiva etmektedir.²⁸⁶

İbn Haldun mukaddimenin hilafet ve imamet bahsinde çok serbest ve müstakil fikirler beyan etmiş ve alelittlak hükümete şeriatın mutlaka lazım olmadığını söylemiş,

²⁸⁶ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.341.

hilafet ve imametın ancak erkeklere mahsus olabileceğini söyleyerek bu bahsi bitirmiştir. Eser, felsefi ve fikri karakterin yanında ansiklopedik bir karaktere de sahiptir.

İbn Haldun, tarihte ilk defa tarih fenninin beşer hayatının içtimai hadislerinden bahsettiğini söylemiş ve tarihi vakaların teselsülünü, sebeplerini araştırmak yolunu tutmayı tavsiye etmiştir. İbn Haldun, dinin içtimaî rolünü tamamen kabul ettiği gibi devlette liberal bir politikanın ve hürriyet aşkı yanında nizam muhabbetinin taraftarıdır.

İbn Haldun pedagoji ile de meşgul olmuş, talim'i-İlmin bir sanat olduğunu söylemiştir. Bu fasılda İbn Haldun İslâm memleketlerindeki tedris usûlünü şiddetle tenkit etmekte ve ezbercilik ile hulâsacılığını reddetmektedir.

İbn Haldun'un eserleri ise:

- a. Lubabu'l-Muhassal
- b. Şifaû's-Sâil²⁸⁷

2.2.3.6.Kalkaşandi, Ahmed b. Ali (1355-1418):

1355 yılında Kahire'nin kuzeyindeki Kalkaşande'de doğdu. Ülkesinde ve İskenderiye'de çeşitli âlimlerden hadis, fıkıh, edebiyat okudu. Ders aldığı hocalar arasında İbn Mülekkın da vardı. Fıkıhta icazet aldı ve fıkıh okuttu. Bazı idari görevlerde bulundu. Divan el-İnşa adlı büyük eserini yazdı. 1418'de Kahire'de öldü.

Kalkaşandi'nin eserleri fıkıh, edebiyat, tarih konularındandır. Hicri 8. ve 9. asırda Mısır'da fikri hayat zirveye ulaşmıştı. Bu dönem büyük edebiyat ve ilmi ansiklopediler devri olarak tarihe geçti. Bu arada üç büyük ansiklopedik müellif yetişti.

²⁸⁷ Abdulhak Adnan Adıvar, "**İbn Haldun**", İ.A., c.V/II, İstanbul 1982, s.738 vd.; Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İstanbul 1998, s.109 vd.; Günaltay, **İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler**, İstanbul 1991, s. 336-346.

Bunlar Nüveyri, Umeri ve Kalkaşandi'dir. Kalkaşandi'nin en önemli eseri Subh el-Âşa'dır. Eser 14 ciltten oluşuyor. Diğer eserleri;

- a. Kalâidu'l-Cûman
- b. Nihayetü'l-ereb fi Mârifet Kabâili'l-Arab
- c. Kaside fi Medhi'n-Nebi²⁸⁸

2.2.3.7.Makrizi, Ahmed b. Ali b. Abdulkadir (1365-1441):

Hiç şüphesiz Memlûkler döneminde ün kazanmış tarihçilerin en meşhuru Takıyuddin Ahmed el-Makrizi'dir. 1365'te Kahire'de doğdu. Makrizi, gezgin kadılık, doğduğu şehirde ve Dimeşk'te öğretmenlik gibi yüksek vazifeler yaptı. Şafi mezhebinden olan müellif, Zeyneddin el-İraki, Sırac el-Bulkinî, İbn Haldun başta olmak üzere çok sayıda âlimden ders okudu. Hocalarının sayısının 600'e ulaşmasıyla övünürdü. Fıkıh, edebiyat ve tarih sahalarında âlim idi. Astronomi ile de uğraştı. 1386'da divanu'l-İnşa'da muvakkı (tuğracı) olarak görev yaptı. Camilerde vaaz etti ve hadis müderrisliği yaptı. 1399-1404 yılları arasında muhtesiplik görevinde bulundu. 1441'de Kahire'de vefat etti.

Makrizi, siyasi tarih alanında kültür tarihinin çeşitli kollarıyla da ilgilenmiştir. İslâm tarihinde yetişen en büyük tarihçilerdendir. Makrizi'nin en önemli eseri Mısır-Kahire tarihinden, kültür hayatından, çeşitli kurumlardan bahseden "el-Mevaiz ve'l-İtibar fi Zıkr el-Hıtat ve'l-Âsâr" adlı eseridir. Makrizi bu eserinde Mısır ve topoğrafyasından, tarihinden, şehirlerinden, sokaklarından, caddelerinden, çarşılarından, camilerinden, saraylarından, medreselerinden ve tersanelerinden bahsetmiştir.

²⁸⁸ İnan, **Muverrihu Mısri'l-İslâmiyye ve Masâdiru'l-Tarih-i İslâmiyye**, Kahire 1991, s.79-80; Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.205; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ, S.), c.IV, İstanbul 1995, s.1114.

Makrizi'nin eserlerinde diğer eserlerden hemen aynen aktarılmış sayfalar pek çoktur. Fakat Makrizi'nin hizmeti bundan ibaret olsa bile yine takdire şayandır. Çünkü aldığı parçalardan birçoğu asılları kaybolmuş eserlerden derlenmiş kıymetli bilgilerdir.

Makrizi gözlemci bir tarih yazardır. Politik, toplumsal ve ekonomik sonuçlar doğuran hiçbir olayı kaydetmeyi ihmal etmez. Her şeyi olduğu şekliyle ve samimi bir hava içerisinde aktarır.

Makrizi'nin önemli eseri Kitabı's-Sulûk fî Ma'rifeti Düvel el-Mülûk'tur. Bu eser Mısır tarihinden bahseder. 1171 yılı hadiseleri ile başlayıp 1441'e kadar devam eden hadiseleri anlatan son derece önemli bir eserdir.

Diğer önemli eserleri ise;

- a. İttiâzu'l-Hunefâ fî Ahbari'l-Ehimmeti'l-Fatımiyyin el-Hulefa
- b. el-Mukaffa fî Teracimi ehli Mısır ve'l-Varidine İleyha
- c. İmtâu'l-Esma bi Mâli'r-Rasuli mine'l-Ebnai ve'l-emval ve'l Hafede ve'l-
Meta
- d. İgaset el-Ümme bi Kesf el-Ğamme
- e. Şüzûr el-Ukud fî Zikr el-Nukud²⁸⁹

2.2.3.8.İbn Kadı Şuhbe, Ebubekir b. Ahmed ed-Dımeşk (1377-1448):

Arap biyografyacısı olup, sırası ile kadılık ve başkadılık yapmıştır. Zehebeddin tarihi ile meşgul olmuş müverrih ve fakihdir. "el-İlam Tarih-i ehli'l-İslâm" adında eseri vardır. Diğer eserleri:

- a. Menakıbu'ş-Şafii ve Ashabihi

²⁸⁹ Brockelmann, "İbn Kadı Şuhbe", İ.A., c.VII, s.206 vd; İnan, **Müverrihu Mısri'l-İslâmiyye ve Masâdiru'l-Tarih-i İslâmiyye**, Kahire 1991, s.208, 209; Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.208, 209; Günaltay, **İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler**, İstanbul 1991, s.1113.

b. el-Münteka min Tarihi İbn Asâkir²⁹⁰

2.2.3.9. Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Ayni (1360-1451):

1360 yılında Ayıntab'da doğdu. Bu şehrin kadılığını yapan babasından hukuk ve fıkıh dersleri aldı. Hâkim yardımcılığına tayin edildi. Haleb, Şam, Hicaz, Kudüs gibi beldeleri ziyaret etti. Kudüs'te mutasavvıflardan Alaaddin Ahmed es-Sayrafî'ye bağlandı. Ayni, bir ara hem müderrisliği hem Hanefî başkadılığını hem de vakıflar başkanlığını kendi üzerinde toplamıştı. 1451'de vefat etti. Ayni, İkdü'l Cumân'ı insanlığın yaratılışından miladi 1446 yılına kadar geçen olayları anlatır. Türk tarihi için önemli bir eserdir ve müellif sekiz ciltte ihtisar etmiştir. Diğer eserleri;

- a. Umdeti'l-Kâri fi Şerhi Sahihi'l-Buhari
- b. Tarihu'l-Ekâsire
- c. Nuhbetu'l-Efkar
- d. er-Ravdu'z-Zâhir fi Sireti'l-Meliki'z-Zahir Tatar²⁹¹

2.2.3.10. Ebu'l-Mehasin Cemaleddin b. Tağriberdi (1411-1469):

Ebu'l-Mehasin 1411'de Mısır'da doğdu. Öğrenimini burada tamamladı. Kadı'l-Kudat Celaledin Bulkini tarafından yetiştirildi. İbn Hacer el-Askalani, Ayni, İbn Arabşah, Makrizi gibi meşhur âlimlerden ders okudu. Meşhur eserleri ise:

- a. en-Nücumu'z-Zahire fi Mısır ve'l-Kahire: Yazarın en değerli eseri olup, Mısır'ın Amr b. As tarafından fethedilmesinden başlayarak 1453 yılına kadar

²⁹⁰ Brockelmann, "İbn Kadı Şuhbe", c.V/II, s.760.

²⁹¹ Günaltay, İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler, İstanbul 1991, s. 349 vd.

geçen olayları anlatır. Her yıla ait olayları anlatırken o yıl vefat eden büyüklerin biyografilerini, karakterlerini gösterecek bir şekilde yazmıştır.

b. Havadisü'd-Duhûr

c. Menhelü's-Safi (Harf sırasına göre ileri gelenlerin biyografisini anlatır)²⁹²

2.2.3.11.Şehâvi, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (1427-1497):

Fikri hayatın zirveye ulaştığı hicri 9.asrın sonlarında yetişen Şehâvi, güvenilir ve münekkid bir tarihçiliğin yanında hadis, tefsir ve edebiyat sahalarında büyük bir otorite sahibi oldu. Kahire'de doğdu ve orada yetişti. 400 civarında hocadan ders alan müellif fıkıh, tefsir, hadis, nahiv, mantık alanında ders aldı. 14 yıl boyunca İbn Hacer el-Askalani'den ders aldı. Hadis ve edebiyat alanında zamanının en büyük otoritesi olarak talebe yetiştirdi. Bazı tekke ve medreselerde müderrislik yaptı.

200 civarında eser yazan Şehavi, dönemindeki âlimlere yazdığı tenkitleriyle meşhurdur. İbn Hacer dışında Şehavi'nin tenkidinden çok az âlim kurtulabilmiştir. Eserleri ise;

a. ed-Davü'l-Lâmi fi âyâni'l-karnit-tasi: Hicri 9. asırda yaşayan ulema, kudat, sulehâ, ûdebâ, şuara, hulefa, umera, vüzera ve diğer meşhurların hal tercümelerini yazmıştır.

b. el-İlan bi't-Tevbih li-men zenme't-tarih

c. et-Tibru'l-Mesbuk

d. el-Cevahiru'd-Durer fi tercümeti Şeyhul İslam İbn Hacer

e. el-Kavlu't-Tâm fi fadli'r-remyibi's-sihâm²⁹³

²⁹² İbn Tağriberdi, **en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kahire**, (Takdim: Şemseddin, M.H.), Beyrut 1992, s.1, 9 vd; Brockelmann, **"İbn Tağriberdi"**, İ.A., c.IV, s.90; İnan, **Muverrihu Mısri'l-İslâmiyye ve Masâdiru'l-Tarih-i İslâmiyye**, Kahire 1991, s.114 vd.

²⁹³ Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.353.

2.2.3.12. Nuaymi, Ebu'l-Meafir Abdulkadir b. Muhammed (1442-1521):

1442'de Dımeşk'te doğdu. Fâkih, muhaddis ve Dımeşk tarihçisidir. Tasavvufa intisab etmiş, müderrislik yapmış ve Memlûkler döneminde Dımeşk'teki medreseler hakkında yazdığı eserleriyle İslâm kültürüne büyük katkıda bulunmuştur. Meşhur eserleri:

- a. ed-Daris fi Tarihi'l-Medâris: Dımeşk tarihi hususunda hicri V-X. Asırlar arasında bu şehirde bulunan Daru'l-Kur'an, Daru'l-Hadis, medrese, hankâh, zaviye, ribât ve camileri teker teker anlatmış ve bu kurumlarda görev yapan hocaların tercüme-i hallerini yazmıştır.
- b. Tezkiretü'l-İhvan fi Havadisi'z-Zaman
- c. et-Tebyın fi Teracimi'l-Ulemâ-i ve's-Salihin
- d. İfadetü'n-Nakl fi'l-Kelam ale'l-akl²⁹⁴

2.2.3.13. İbn İyas Muhammed b. Ahmed (1448-1524):

Memlûkler dönemi inhitat devrinde yetişmiş en mühim Arap müverrihi 1448'de doğmuş, 80 yaşında vefat etmiştir. Trablus, Halep ve Şam'da valilik yapmıştır. En önemli eseri "Bedâiu'z-Zuhûr fi Vekâii'd-Duhur"dur. XV. asrın başları için yegâne Arapça kaynak konumundadır. Eser, Eyyubiler'den başlayarak Memlûk sultanı

²⁹⁴ Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.354.

Kayıtbay dönemine kadar geçen hadiseleri anlatan mufassal Mısır tarihidir. Öncelikle hükümdarların yaptığını sonra diğer hadiseleri anlatır.

Kendi döneminin meşhur âlimlerinden Suyuti ve diğer âlimlerden ders okumuş Makrizi, İbn Tağriberdi ve Sehavi'nin başlattığı tarih halkasının son temsilcisidir.

Diğer eserleri:

- a. Nüzhetü'l-Ümem
- b. Neşku'l-Ezhar fi Acâibi'l-Aktâr
- c. Ukûdu'l-Cumân²⁹⁵

2.2.3.14.İbn Mâcid, Şihabeddin Ahmed Esedü'l-Bahr en-Necd (öl:1498):

Hicri IX. asrın Arap denizcisi, 1488 yılında Vasko da Gama adlı batılı kaşif denizciye, Afrika sahillerinden dolaşmak suretiyle Hindistan'a ulaşmanın teşebbüste bulunduğu söylendiğine göre bizzat onun gemisine binerek rehberlik yapmıştır.

Hint okyanusu, Kızıl Deniz, Basra Körfezi, Güney Çin Denizi ve Hind-i Çin adaları denizleri için yazılmış yelkencilik el kitabının yazarıdır.

İbn Macid, amelî ve nazarî gemicilikte edinmiş olduğu bilgileri yelkencilik el kitabında manzum risaleler halinde sunmuştur. En önemli eseri “Kitabu'l-Fevâid fi Usûli İlmi'l-Bahr ve'l-Kavaid”dir. Gemicilik, mıknatıs iğnesi, ayın merhaleleri, Hint Okyanusu üzerindeki deniz yolları vb. konularda bilgi vermiştir.

Memlûkler dönemindeki meşhur tarihçilerden İbn Kesir, Suyuti, Zehebi, İbn Hacer hakkında önceki bölümlerde gerekli malumat verdiğimiz için bu bölümde ayrıca değinmedik. Memlûkler dönemindeki diğer bazı tarihçiler şunlardır;

²⁹⁵ M. Sobernheim, “İbn İyas”, İ.A., c.V/II, s.758, 759; İnan, **Muverrihu Mısri'l-İslâmiyye ve Masâdiru'l-Tarih-i İslâmiyye**, Kahire 1991, s.152 vd.

İbn Müyesser Muhammed b. Ali (öl:1278); İbn Şeddad Muhammed b. Ali (1217-1285); İbn Abduuzahir, Abdullah b. Abdurrahman (1223-1293); İbn Vasıl, Muhammed b. Salim el-Hamevi (1208-1297); Baybars Devâdar el-Mansuri (öl:1325); Birzali (1267-1339); İdfüvi (1287-1347); İbnu'l-Verdi, Ömer b. Muzaffer el-Kurasi (1292-1349); Safedi, Halil b. Aybek (1296-1363); İbn Habib el-Halebi (1310-1377); İbn Dukmak, İbrahim b. Muhammed (1349-1407); İbn Arabşah, Ahmed b. Muhammed er-Rumi el-Hanefi (1389-1450); Muhyiddin el-Kafiyeci Muhammed b. Süleyman (1386-1474); Yununi (öl:1369); Esedi, Muhammed b. Muhammed (öl:1450); Abdulbasit b. Halil b. Şahin el-Malati (öl:1514).

2.2.4. Memlûkler'de Edebiyat

2.2.4.1. Memlûkler'de Nesir

Memlûk sultanları ve umeraları ilimin gelişmesi için büyük gayret gösterdiler. Bunun delili ise birbirleriyle yarışarcasına yaptıkları medreselerdir. Ülkenin dört bir yanına medreseler açarak ilmin gelişmesine büyük katkıda bulundular.²⁹⁶ Memlûk sultanları edebiyatla da yakından ilgilendiler. Hicri 8. ve 9. asırda Mısır'da edebiyat ve fikri hayat zirveye ulaştı. Bu dönem Memlûkler'de büyük edebiyat ve ilmi ansiklopediler çağı oldu.

Diğer bölgelerden Memlûklere gelen âlimler sultanlardan büyük destek gördüler. Gelişmiş ilmi hayat âlimleri cezbetti. Buraya yerleşen âlimler zekâ, ilim ve mevkileri itibariyle Arap edebiyatının tek temsilcileri oldular. Memlûk sultanları edebiyatın gelişmesi için öncelikle divanul-inşaya önem verdiler. O dönemde divanu'l-İnşa'da Mısır'ın diplomasi işleri, diğer milletlerle olan ilişkiler, hükümet işleri, iç ve dış

²⁹⁶ Makrizi, *Hıtat*, c.II, s.363, 364; Aşur, *el-Asri'l-Memâlik fi Mısır ve's-Şam*, Kahire 1976, s. 342.

siyasetle ilgili işler yürütülüyordu. Dolayısıyla divanu'l-inşa en parlak dönemini Memlûkler döneminde yaşamıştır. Hicri 8. asırda bu kurumda Nuveyri, Umeri ve Kalkaşandi gibi İslâm tarihinin en meşhur üç münşi ve edibi görev yapmıştır.²⁹⁷

Memlûkler döneminde divanu'l-inşanın tanınmış kâtipleri arasında Baybars, Kalavun, Halil Eşref zamanlarında görev yapan İbn Abduzzahir vardır. Bedii sanatları büyük bir ustalıkla kullanılmıştır.

Şihab Mahmud b. Süleyman da dönemin büyük ediplerindendir. Nesir yazılarının 30 cilt, şiirlerinin de bir o kadar olduğu söylenir.²⁹⁸

Hicri 8. asırda edebi ve tarihi ansiklopediler devrinde üç büyük edip yetişmiştir. Nuveyri, Umeri ve Kalkaşandi. Bunlardan Kalakaşandi; edebiyat, nesir ve belagatta ihtisaslaştı. Divan başkanlarının ihtiyaç duydukları her çeşit bilgiyi içerisine alacak şekilde bir eser yazdı. Hicri 805 yılında başladığı eserini 10 yılda tamamladı. “Subhu'l-A'shâ fi Sinaâti'l-İnşa” ismini verdiği eseri 14 ciltten oluşuyor. Eserini bir mukaddime ve 10 makdeye ayırdı.²⁹⁹

Bu dönemin edebi hareketinde Türkçe eserlerin yazılmış olması da önemli bir husustur. O dönemin Türkçesi için son derece önemli olan eserlerin her biri Türk dili için önemli birer kaynaktır.³⁰⁰

2.2.4.2. Memlûkler'de Halk Hikâyeleri:

Ortadoğu ve İslâm ülkelerinde günümüzde geniş kitlelerin severek okuyup dinlediği Antar ve Baybars hikâyeleri, Memlûkler zamanından gelmiştir. İslâm âleminde daha az popüler olmakla birlikte batıda gerçekleştirilen çeşitli dillerdeki

²⁹⁷ İnan, *Muverrihu Mısri'l-İslâmiyye ve Masâdiru'l-Tarih-i İslâmiyye*, Kahire 1991, s.77. vd.

²⁹⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire 1932, s.122; Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, c.VII, İstanbul 1991, s.360.

²⁹⁹ İnan, *Muverrihu Mısri'l-İslâmiyye ve Masâdiru'l-Tarih-i İslâmiyye*, Kahire 1991, s.78.

³⁰⁰ Yiğit, *a.g.e.*, c.VII, s.363.

tercümeleriyle milletler arası alanda ölümsüzlüğe ulaşan “Bin bir Gece Masalları” da bugünkü şekline Memlûkler zamanında kavuşmuştur. Belli zaman aralıklarında yapılan spor müsabakaları, okçuluk, çeşitli hava sporları, süreklilik avları ve süvaricilik alanlarında pek meraklı olan Memlûkler bilhassa Haçlı seferlerinin sürüp durduğu devirde ideal kahramanlar ve yiğit savaşçılar olarak halk tarafından kabul edilmişlerdir. Bu kahramanların temsil etmiş olduğu efsaneleşmiş bahadırılık maceraları İslâm âleminde işlenerek daha da güzelleştirilerek Binbir Gece Masalları nihai şekline ulaştırılmıştır.³⁰¹

2.2.4.3. Memlûkler’de Gölge Oyunu:

Memlûkler döneminde gölge oyunu ile ilgili eserlere rastlıyoruz. Bunlardan biri Tayfu’l-Hayal fi Ma’rifeti Hayâli’z-Zill adındaki Muhammed İbn Daniyal el-Hazai el-Mevsili (öl:1310)’nin eseridir.

Gölge oyunu Batı Asya ve Mısır üzerinden Bizans’a geçmiş daha sonra Osmanlılar’da gelişen Karagöz Oyununun temelini teşkil etmiştir. Osmanlılardaki Karagöz oyunu da Batı edebiyatını etkilemiştir.³⁰²

2.2.4.4. Memlûkler’de Şiir:

Memlûkler döneminde gelişen ilmi hayatın yelpazesi içinde şiir de vardı. Bu dönemde çok sayıda şair yetişmiş olup bunların en meşhuru da “Kaside-i Burda”nın yazarı İmam Bûsiri’dir.

Mısır’ın yerleşim merkezlerinden biri olan Behnâsa’da doğdu. Dinî ilimler alanında tahsil yaptı. Özellikle hadis ilmiyle meşgul oldu. Kendisine şöhret kazandıran asıl etken Hz. Peygamber Efendimiz (a.s.) için yazmış olduğu kasidelerdir. Yazdığı

³⁰¹ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ, S.), c.IV, İstanbul 1995, s.1115-1116.

³⁰² Hitti, **a.g.e.**, c.IV, s.1116-1117.

kasidesi kısa sürede yayılmış ve sonraları kaside vesilesiyle şifaya kavuşma inancı ortaya çıkmıştır. Daha sonraları da kasidenin hastaya okunması adet haline gelmiştir.

İslâm dünyasının en meşhur kasidesi ünvanını kazanmış olan “Kaside-i Bürde”si 160 beyitten meydana gelmiş olup, Resulullah (a.s.)’ın doğuşu, faziletleri, mucizeleri, Kur’an-ı Kerim’in üstünlükleri, Ashab-ı Kiram’ın faziletlerinden bahsetmiştir.

İmam Bûsiri’nin diğer eserleri:

- a. Divanu’l-Bûsirî
- b. el-Lâmiyetu’l-Ûlâ
- c. et-Teveşşül bi’l-Kur’an
- d. Zuhru’l-Mead alâ Vezni Baned Suad³⁰³

---

³⁰³ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev.Tuğ, S.), c.IV, İstanbul 1995, s.1115; Yiğit, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, c.VII, İstanbul 1991, s.365-366.

IV. BÖLÜM

MEMLÛKLER DÖNEMİNDE KULLANILAN ADLÎ, İÇTİMAÎ, İKTİSADÎ VE ASKERÎ UNVAN VE TERİMLER

1- Memlûkler Döneminde Kullanılan Adlî Unvan ve Terimler:

Ahkâm-ı Şer'iyye: Şeriat hükümleridir. İslâm dininin getirdiği, pratik yaşantının düzenlenmesine ilişkin, insanın kendisiyle, diğer insanlarla, yaratıcıyla ve bütün yaratılmışlarla olan ilişkilerini düzenleyen hukukî nitelik taşıyan hükümlerdir.³⁰⁴

Dâd-ı Zalane: Yargı işleridir. Şehir halkı veya köylününü birtakım olağanüstü durumlarda, eşkıya istilâsı ve mallarının yağması sebebiyle büyük divana başvurarak, kendilerinin zarar ve ziyanlarının tazminini isterlerdi. Bu davaların araştırıldığı yargı işlerine denir.³⁰⁵

Dâru'l-Adl: Adliye sarayına verilen isimdir.³⁰⁶

Dâr'ü'l-Adl Müftüleri: Memlûkler'de, askeri sınıfla alakalı şer'î işler hakkında fetva veren, dört mezhebe mahsus görevlilerdir.³⁰⁷

Emir-i Dâd: Diğer bir ismi Dâdbeyliktir. Örfî davaların başında bulunan kişidir.³⁰⁸

³⁰⁴ Sevgi İbrikçioğlu, **Türk-İslâm Devletlerinde Kullanılan Adli, İçtimai, İktisadi Unvan ve Terimler**, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s.9.; M.Acar; Ö. Demir, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, İstanbul 1992.

³⁰⁵ İbrikçioğlu, **Türk-İslâm Devletlerinde Kullanılan Adli, İçtimai, İktisadi Unvan ve Terimler**, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s.9.; İbn Bibi, **El Evamirü'l-Alâ'îye Fi'l-umuri'l-Alâ'îye**, Haz. Mürsel Öztürk, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.115.

³⁰⁶ Kopruman, **"Memlûkler"**, D.G.B.İ.T., (IX):434-525, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s.27.

³⁰⁷ İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, TTK Yayınları, Ankara 1984, s.387.; İbrikçioğlu, **a.g.e.**, s.10.

³⁰⁸ N.Yazıcı, **İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi**, Ankara 2002, s.305.

Fetvâ: İslâm ümmetinin, karşısına çıkan problemlere ilişkin yetkin ve yetkili kişilerce gösterilen çözüm yoludur.³⁰⁹

Hâcib: Memlûkler'de kadı'nın kapısında bekleyen ve kadıyı ziyaret etmek isteyenler için kadı'dan izin alan görevliye denir.³¹⁰

Hakkaniyet: Hakka saygı duyulması, adalet prensibi çerçevesinde doğan hakkın, hak sahiplerine verilmesine denir.³¹¹

Hâşiye: Havâşi de denilmiştir. Şerhlerdeki bazı noktaları açıklamak maksadıyla yazılan belgelere denir.³¹²

Hile-i Şeriye: Normalde yasalara aykırı olan bir işin yapay ek işlemlerle görünürde yasallaştırılmasıdır.³¹³

Hükmü'l-Mezâlim: Divan-ı Mezalim mahkemesinde alınan kararlara denir.³¹⁴

İlâm: Bildirme demektir. Eski zamanlarda, Şer'i mahkeme kararları bu isimle anılmıştır.³¹⁵

Kadı: Şehirlerde adalet işlerine bakan kişiye verilen isimdir.³¹⁶

Kâdiü'l-Kudât: Şer'i hukukun başında olan kişiye denir. Bu kişi ise baş kadıdır.³¹⁷

Meclisu'l-Mezâlim: Divan-ı Mezâlim duruşmalarına denir.³¹⁸

³⁰⁹ M.Acar ve Ö.Demir, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, İstanbul 1992, s.135.; İbrikçioğlu, **a.g.e.**, s.10.

³¹⁰ Kopruman, "**Memlûkler'de İnsani Değerler ve Hukuka Saygı**", Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 1992, s.398.

³¹¹ Acar; Demir, **a.g.e.**, s.158.

³¹² A.H.Cin Akgündüz, **Türk-İslâm Hukuk Tarihi-I**, İstanbul 1990, s.136.

³¹³ İbrikçioğlu, **a.g.e.**, s.11.; Acar; Demir, **a.g.e.**, s.162.

³¹⁴ V.Akyüz, "**Müslüman-Türk Devletlerinde Divan-ı Mezalim Kurumu**", Türkler Ansiklopedisi, 2002, s.228.; İbrikçioğlu, **Türk-İslâm Devletlerinde Kullanılan Adli, İçtimai, İktisadi Unvan ve Terimler**, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s.11.

³¹⁵ M.Sertoğlu, **Osmanlı Tarihi Lûgati**, İstanbul 1986, s.160.

³¹⁶ N. Yazıcı, **İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi**, Ankara 2002, s.305.; İbrikçioğlu, **a.g.e.**, s.11.

³¹⁷ N.Kösoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, İstanbul 1997, s.101.

³¹⁸ V. Akyüz, **a.g.e.**, s.227.; İbrikçioğlu, **a.g.e.**, s.12.

Mezâlim Mahkemesi: Diğer bir ismi Divan-ı Mezâlim Mahkemesidir.. Doğrudan devlet başkanı ya da görevlendirdiği bir hukukçunun baktığı üst düzey mahkemesidir.³¹⁹

Muhtesib: Şeriat ahkâmının tatbiki ile yiyecek-içeceklerin kalitesini, fiyatlarını denetleyerek, tüketiciyi korumak ve genel ahlâka aykırı davranışları önleyerek suçluları cezalandırmakla görevli, hisbe görevine bakan kişidir.³²⁰

Nazaru'l-Mezâlim: Divan-ı Mezâlim mahkemesinde açılan davaların karara bağlanmasına denir.³²¹

Sahibu'l-Mezâlim: Özel Mezâlim görevlilerine verilen isimdir.³²²

Şeriat: İslâmiyet'in kaidelerine denir.³²³

Şuhûd: Başkadıya adaletin yürütülmesi için yardımcı olan görevlilere verilen isme denir.³²⁴

2- Memlûkler Döneminde Kullanılan İctimaî Unvan ve Terimler:

Ahbâs-ı Mebrûre: Memlûkler'de idaresi merkezi idarenin yüksek ricalinden devaddar'a ait olan, şer'i vakıflara denir.³²⁵

Ahî Şeyh: Ahî birliklerinin başındaki kişiye denir..³²⁶

Ehlü'z-Zimme: Memlûkler'de gayri müslim tebalara denir.³²⁷

³¹⁹ N. Yazıcı, **a.g.e.**, s.85.

³²⁰ Koprıman, "**Memlûkler'de İnsani Değerler ve Hukuka Saygı**", Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 1992, s.216.; İbrikçioğlu, **a.g.e.**, s.13.

³²¹ V. Akyüz, **a.g.e.** s.227.

³²² Kazıcı, **İslâm Müesseseleri Tarihi**, İstanbul 1991, s.142.

³²³ Koprıman, **a.g.m.**, İstanbul 1992, s.397.; İbrikçioğlu, **a.g.e.**, s.15.

³²⁴ R.Şeşen, **Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, Ankara 1983, s.397.

³²⁵ Z.Kazıcı, **İslâm Müesseseleri Tarihi**, İstanbul 1991, s.199.; İbrikçioğlu, **Türk-İslâm Devletlerinde Kullanılan Adli, İctimai, İktisadi Unvan ve Terimler**, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s.16.

³²⁶ N. Yazıcı, **İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi**, Ankara 2002., s.322.

³²⁷ Koprıman, "**Memlûkler'de İnsani Değerler ve Hukuka Saygı**", Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 1992, s.401.; İbrikçioğlu, **a.g.e.**, s.21.

Evkâf-ı Hükmiyye: Memlûkler'de, Mekke ile Medine gelirleri için ve Müslüman esirlerin, kâfirlerden satın alınması gibi hayır maksatları için kurulan vâkıflardır.³²⁸

Evlâdu'n-Nâs: Memlûkler'de Mısır'da doğan Memlûklerin çocuklarına denir.³²⁹

Fellâh: Memlûklerde zayıf ve gücü olmayan insanlara denir.³³⁰

Nakîb: Esnafın denetiminde yetkili ve Ahi birliğinin başı olan şeyhin yardımcısına denir.³³¹

Taamiye: Eskiden tekkelerde barınan fakir ve dervişlere karınlarını doyurmak için erzak veya para şeklinde yapılan tahsise denir.³³²

Tat: Memlûkler'de yerli halka denir.³³³

Yavı: Memlûkler'de Türk asıllı olmayanlara denir.³³⁴

3- Memlûkler'de İktisadî Unvan ve Terimler:

Beytü'l-Mâl: Memlûkler'de devlet hazinesine verilen isimdir.³³⁵

Beytü'l-Mâl Şahitleri: Memlûkler'de devlet hazinesinde çalışan müfettişlerdir.³³⁶

Divan-ı İstifayı Sohbe: Memlûkler'de devletin eyaletler itibariyle mali işlerinin yürütüldüğü divana denir.³³⁷

Huşşar: Memlûkler'de cizye vergisini toplayan memura yardımcı olan Yahudi görevliye verilen addır.³³⁸

³²⁸ İbrikçioğlu, a.g.e., s.22.; Kazıcı, a.g.e., İstanbul 1991, s.199.

³²⁹ B.Keleş, **Bahrî Memlûklerde İktisadî ve Ticarî Hayat**, (yayınlanmamış doktora tezi), Kayseri 1998, s.127.

³³⁰ Koprman, "Memlûkler", D.G.B.İ.T., (IX):434-525, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s.30.

³³¹ O.Güvemli, **Türk Devletleri Muhasebe Tarihi**, İstanbul 1995, s.401.

³³² İbrikçioğlu, a.g.e., s.34.; M. Sertoğlu, **Osmanlı Tarihi Lûgatı**, İstanbul 1986, s.326.

³³³ F.Sümer, **Yabanlu Pazarı**, İstanbul 1985, s.18.; İbrikçioğlu, a.g.e., s.34.

³³⁴ Sümer, a.g.e., s.17.; İbrikçioğlu, a.g.e., s.38.

³³⁵ Koprman, a.g.m., İstanbul 1988, s.20.

³³⁶ O.Güvemli, **Türk Devletleri Muhasebe Tarihi**, İstanbul 1995, s.338.

³³⁷ İbrikçioğlu, **Türk-İslâm Devletlerinde Kullanılan Adli, İçtimai, İktisadi Unvan ve Terimler**, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s.40.; Güvemli, a.g.e., s.340.

Karz-ı Hasen: İyi niyetli ödünç verme ve güzel borç anlamına gelir. İslâm toplumunun bireylere arasında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamaya yönelik iktisadî yardımlaşma kurumlarından biridir. Bu kurum gereğince, birine ödünç olarak verilen şey ya hiç geri alınmaz ya da borçlunun geri ödeme gücü varsa, bu kez faiz kuşkusu olmayacak biçimde, miktarında herhangi bir değişiklik yapılmaksızın aynen geri alınmıştır.³³⁹

Nâbü's-Saltana: Memlûkler'de Sultanların iktâ dağıtım işine bakan görevlidir.³⁴⁰

Zekât: İslâm'a göre zengin müslümanın, servetinin kırkta birini ihtiyaç sahiplerine, fakirlere vermesidir.³⁴¹

4- Memlûkler'de Kullanılan İdarî ve Askerî Unvan ve Terimler:

Emîr-i Hac: Memlûk Devleti'nde, hac için Mekke'ye giden kafilenin başkanına denmektedir. Bu memuriyet daha sonraları "Sûrre Eminliği" ne dönüştürülmüştür. Hac emîri, doğruluk ve dindarlıkla tanınmış yüksek rütbeli birisi olup devlet tarafından görevlendirilmiştir. Hac kervanını güven içinde götürüp getirir, inzibatı temin eder, Mekke-Medine'ye hediye olarak gönderilen emanetleri ilgililere dağıtmıştır.³⁴²

Hisbe: Genel ahlakı ve kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilata verilen isime denir.³⁴³

Mahmil: Müslüman hükümdarların, bağımsızlıklarını kabul ettirmek ve hac töreninde kendilerine bir şeref mevkii temin etmek maksadı ile Mekke'ye gönderdikleri

³³⁸ Keleş, **Bahrî Memlûklerde İktisadî ve Ticarî Hayat**, (yayınlanmamış doktora tezi), Kayseri 1998, s.158.; İbrikçioğlu, **a.g.e.**, s.58.

³³⁹ M.Acar ve Ö.Demir, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, İstanbul 1992, s.202.

³⁴⁰ İbrikçioğlu, **a.g.e.**, s.43.; Keleş, **a.g.e.**, s.4.

³⁴¹ Koprman, "**Memlûkler**", D.G.B.İ.T., (IX):434-525, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s.38.; İbrikçioğlu, **a.g.e.**, s.66.

³⁴² Z. Altunsoy, **İlk Türk-İslâm Devletleri'nde Kullanılan İdarî ve Askerî Terim ve Unvânlar**, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s.44.; M.Atalar, "**Emîr-i Hac**", İslâm Ansiklopedisi, c.XI, İstanbul 1995, s.133.

³⁴³ C.Kelek, "**Hisbe**", İslâm Ansiklopedisi, c.XVIII, İstanbul 1998, s.132.

içi boş ve süslü oturulacak yere verilen isimdir.³⁴⁴

Nakîbü'l-Eşrâf: Hz. Muhammed (S.A.V.)'in neslinden gelen ve eşraf adı verilen kimselerin işlerini yürüten görevliye denir.³⁴⁵

Reâya: İlk Türk-İslâm devletlerinde, ülkede yaşayan Müslüman, Hristiyan tüm halka denir.³⁴⁶

Sadr El-Sudûr (Kâdı-ı Memâlik): Dinî işlerin idaresinde bulunan görevliye denir.³⁴⁷

Şeyhu'l-Huddam: Memlûk Devleti'nde, Harem-i Nebevi hizmetkârlarının başkanına verilen isme denir.³⁴⁸

³⁴⁴ F.Y.Ayaz, **Bahrî Memlûkler Dönemi'nde Harameyn Hizmetleri**, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s.91.

³⁴⁵ Altunsoy, **a.g.e.**, s.74.; Kopruman, "**Memlûkler'de İnsani Değerler ve Hukuka Saygı**", Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 1992, s.214.

³⁴⁶ Ç.Uluçay, **İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Ankara 1977, s.278.; Altunsoy, **a.g.e.**, s.79.

³⁴⁷ Altunsoy, **a.g.e.**, s.80.; E.Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1985, s.337.

³⁴⁸ Şehabeddin Tekindağ, **Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı**, İstanbul 1961, s.39.

LİTERATÜR ÖZETİ

Memlûk Devleti, Mısır ve Suriye’de iki yüz elli yıldan fazla hüküm sürmüş büyük bir devlettir. Devletin hâkim olduğu coğrafya’da kullanılan dil Arapça’dır. Memlûk Devleti ile ilgili en verimli bilgiler ana kaynaklarda olup, bu ana kaynaklar da Arapça olarak kaleme alınmıştır.

Arapça kaleme alınan bu kaynaklardan bazıları ise şunlardır;

Takiyuddin Ahmed b. Ali El-Makrizî’nin “el-Mevâiz ve’l-İtibar bî Zikri’l-Hıtat ve’l-Asâr” isimli eseri Mısır ve topografyasından, tarihinden, şehirlerinden, camilerinden, medreselerinden, cadde, sokak ve çarşılarından bahsetmiştir. Memlûk Devleti’nin siyasi tarihi hakkında bilgi vermiştir. Bugün Mısır tarihine dair bilinenlerin yarısı bu esere dayanmıştır. Kitap yedi cüze ayrılmıştır.

Ahmed b. Ali Kalkaşandi’nin “Subhul-Aşâ fi Sınâti’l-İnşâ” adlı eseri on dört ciltten oluşmuştur. Kalkaşandi’nin en meşhur eseridir. İnşâ sanatından pek çok resmî vesika örneği içeren bir mukaddime ve on makale üzerine tertip edilmiştir. Yazar, mukaddimedede inşâ sanatının değeri, tarihi ve çeşitleri hakkında bilgi vermiştir.

Cemaleddin Ahmed b. Muhammed Suyûti’nin “Husnü’l-Muhâdara fî Ahbârî Mısır ve’l-Kahire adlı eseri yirmi sekiz eserden özetlenmiştir. Yazar eserinde atalarının doğudan gelip Irak’ta Bağdat’ın doğusundaki Hudayriye’ye yerleştiklerini anlatmıştır. Eserde İslâm devrindeki Mısır tarihinden ve coğrafyasından, Nil nehrinden, Mısır’da yaşayan âlimlerin ve yöneticilerin hayatlarından bahsetmiştir. Ayrıca kitap Mısır’ın güzelliklerini anlatan şiirlerde içermiştir.

Arapça yazılmış ana kaynaklardan bazılarından bahsettikten sonra Türkçe yazılmış eserlerden de tezimizde istifade ettik. Bunlardan önde gelenleri ise;

Kazım Yaşar Koprıman'ın "Mısır Memlûkleri (1250-1517) ismiyle yazdığı makalesinde Memlûk Devleti'nin kuruluşu, yapısı, siyasî yönleri ele alınmıştır.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal" adlı eseri Memlûk Devleti merkez teşkilatı hakkında bize geniş bilgiler vermiştir.

Şehabeddin Tekindağ'ın "Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı" adlı eseri Memlûkler'in devlet teşkilatlanması hakkında bilgiler sunmuştur.

Osmanlı Devlet teşkilatında önemli bir kurum olan Sure-i Humâyûn ve Surre Alayları hakkında Münir Atalar'ın kaleme aldığı eserinde ile T.D.V.İ.A.'de yazmış olduğu "Emir-i Hac" makalesi incelenmiş ve içerisinde Memlûk Devleti devlet teşkilatına ait bazı kurumların işleyişleri konusunda faydalanılmıştır.

İsmail Yiğit'in "Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi" adlı eserinde Memlûk Devleti'nde eğitim-öğretim sistemi, bilimsel ve sosyal hayatı hakkında bilgilere ulaşılmıştır.

Bahattin Keleş'in "Bahrî Memlukler'de İktisadî ve Ticarî Hayat" adlı doktora tezinde Memlûk Devleti'nin ekonomik gelir kaynakları hakkındaki bilgilerden istifade edilmiştir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Memlûk Devleti'nde Dini Hayat adlı tez çalışmasında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı ve danışman hocam Prof. Dr. Münir ATALAR'ın ve bu alanda doktora çalışması yapmış olan kıymetli babam Yrd.Doç.Dr.Bahattin Keleş'in yardım ve yönlendirmeleriyle araştırmalarımıza başladık.

Tez çalışmamız için ilk önce araştıracağımız ana konuları belirledik. Daha sonra literatür taraması yaparak araştıracağımız kaynakları belirledik. Memlûkler'deki Dini Hayat'ı ilgilendiren temel konuları belirleyerek, bu konuları sınıflandırdık.

Çalışmamız için gerekli kaynakları bulacağımıza inandığımız İstanbul'daki kütüphaneleri inceledik. Özellikle bu kütüphanelerden; Süleymaniye Kütüphanesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul İl Halk Kütüphanesinde kaynak taraması yaptıktan sonra çeşitli ana kaynak, süreli yayınlar ve makalelere ulaştık.

Yükseköğretim Kurulu resmi web sitesinden, ulusal tez merkezi tez veri tabanından tez taraması yaparak, Memlûkler alanında yapılmış Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri tespit ederek, bu eserleri inceleyerek, konumuzla bağlantılı bilgileri ele aldık.

Hulasa, konumuzu ilgilendiren yerli ve yabancı kaynaklar, tetkik eserler, ansiklopediler, makaleler ve bildirilerden istifade ederek tezimizi yazmaya çalıştık.

BULGULAR

Memlûkler döneminde, dini hayatın gelişmesi için Memlûk sultanları ve devletin ileri gelenleri dini yapılar, eserler yapmışlardır. Bu mekânları Memlûk toplumunun hizmetine sunmuşlardır.

Memlûkler, dinî ve pozitif bilimlere de önem vermişlerdir. Dinî ilimlerden; fıkıh, siyer, kelim, tefsir, tasavvuf alanlarında önemli aydınlar ve hocalar yetiştirmiştir. Dinî eğitim kurumları olan cami, medrese, tekke, zaviye ve hangahlar yapılarak, burada çalışanların masrafları vakıflar yoluyla karşılanmıştır.

Memlûkler Devletinde, hilafetin başında olan halifelere baskı yapılmış ve adeta halifeler sadece isim olarak kalmış, Memlûk sultanları tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Bu yönüyle Memlûkler, Tük-İslâm devletleri içerisinde halifelik kurumunu istismar eden bir devlet durumuna gelmiştir.

SONUÇ

Memlûkler, Mısır'da kendisine özgü ve kölelerden müteşekkil Ortadoğu'nun ve Akdeniz'in stratejik bölgelerinde devlet kurmuşlardır. Memlûkler'deki kölelerin sultan olmaya kadar giden hakları vardı.

Memlûkler, Eyyubî devletinin zengin mirasını devr alarak, bu mirası gelecek kuşaklara nakletmiştir. Memlûk sultanlarının ekseriyeti Türk kökenli olup, müslümandırlar.

Memlûkler, İslâm dünyasına her alanda büyük hizmetleri olmuştur. İslâm Dünyasını sürekli uğraştıran Haçlılar'a ve Moğollar'a karşı büyük mücadeleler vererek, bu tehlikeli güçleri bertaraf etmiştir. İslâm dünyasında önemli bir yeri olan hilafet kurumunu Abbasiler'den alarak, İslâm cemiyetinde söz sahibi olmuşlardır. Hilafet makamını, Memlûk sultanları siyasi emellerine alet etmişlerdir. Bu makamı ileriki yüzyıllarda Osmanlı Devleti'ne nakletmişlerdir.

Memlûkler, sosyal hayatta yardımlaşmayı ve kaynaşmayı sağlayan dini bayram ve törenlere yoğun ilgi göstererek, bu sosyal etkinlikleri tüm içtenlikleriyle kutlamışlardır. Bayramlarda fakir-zengin tüm halk birbirine kucak açmıştır. Zenginler, fakirleri kollamış ve gözetlemiştir. Memlûk Devleti, hâyır-hasenat yapmak için vakıflar kurmuşlardır. Çeşitli alanlarda vakıflar açılarak, toplumun ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Vakıf sistemi yoluyla; eğitim, sağlık, barınma, beslenme, güvenlik vb. alanlarda eserler yapılarak, toplumun hizmetine sunulmuştur.

Bu dönemde Mısır ve Suriye'de bilimsel ve kültürel hayatın gelişmesi için büyük yatırımlar yapılmıştır. Dinî ve pozitif bilimlerin gelişmesi için önemli eğitim-öğretim kurumları inşa edilerek, bilim dünyasına katkıda bulunulmuştur. Bu

kurumların başında; cami, medrese, tekke, zaviye ve hangah olmak üzere bilim yuvaları öğrenci, hoca ve halkın uğrak mekânları olmuştur. Talebelerin tüm ihtiyaçları karşılanmış ve onlara eğitim-öğretim veren hocalarına maddi destek sağlanmıştır. Eğitim-öğretim hizmetlerinin birçoğu vakıflar kanalıyla yapılmıştır.

Memlûkler, hem dinî, hem de pozitif bilimlere önem vererek döneminin ünlü fakihleri, mutasavvıfları, müfessirleri, muhaddisleri, kelamcıları, tıpçıları, tarihçileri, edebiyatçıları, coğrafyacıları vs. yetiştirmiş ve bu aydınları maddi-manevi yönden desteklemiştir. Bu aydınların yaptığı ilmî çalışmaların sayesinde İslâm Dünyası bilim alanında parlak bir dönem yaşamış ve bilim dünyasına önemli katkıları olmuştur. Bu hizmetlerden dolayı, komşu ülkelerden; taleber, hocalar, âlimler Mısır'a gelerek buradaki eğitim-öğretim kurumlarından eğitim almışlar ve dersler vermişlerdir.

Memlûkler döneminde kullanılan konumuzla bağlantılı idarî, adlî, içtimaî, askerî ve ekonomik unvan ve terimlere yer vererek çalışmamızı bitirdik. Bu çalışmamız kendinden önce yapılan ve dağınık halde bulunan araştırmaların derli-toplu bir araya getirilmesi, bizim katkı ve değerlendirmemizin sunulmasından ibarettir. Bu çalışmamızın bundan sonra araştırma yapanlara bir el kitabı olacağını ummaktayız.

BİBLİYOGRAFYA

- Acar, M. ve Demir, Ö. (1992), Sosyal Bilimler Sözlüğü, İstanbul.
- Adıvar, A.A. (1982), “İbn Haldun”, İ.A., c.V/II, İstanbul.
- Adil Zeytun (1981-1982), Tarihu'l-Memâlik, Dimeşk.
- Akgündüz, A. ve H. Cin (1990), Türk-İslâm Hukuk Tarihi-I, İstanbul.
- Akın, G.(1990), Asya Merkezi Mekân Geleneği, Ankara.
- Akyüz, V.(2002), “Müslüman-Türk Devletlerinde Divan-ı Mezalim Kurumu”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları.
- Akyüz, Y. (1994), Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), Kültür Koleji Yayınları, İstanbul.
- Altunsoy, Z. (2006), İlk Türk-İslâm Devletleri'nde Kullanılan İdarî ve Askerî Terim ve Unvânlar, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Aslanapa, O. (1991), Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Ankara.
- Aslanapa, O. (1984), Türk Sanatı, İstanbul.
- Aşur, S.A. (1976), el-Asri'l-Memâlik fî Mısır ve'ş-Şam, Kahire.
- Aşur, S.A.(1976), el-Hareketu's-Salîbiyye, Kahire.
- Aşur, S.A.(1963), el-Müctemau'l-Mısri fî Asri'l-Selâtini'l-Memâlik, Kahire.
- Aşur, S.A., Mısır fî Usûri'l-Vusta min Fethi'l-Arab Hattâ el-Gazi'l-Osmanî, Kahire.
- Atalar, M. (1995), “Emîr-i Hac”, İslâm Ansiklopedisi, c.XI, TDV Yayınları, İstanbul.
- Atalar, M. (1999), Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Atia, A. (1994), Osmanlı Döneminde İstanbul İle Kahire Arasında Mimari Etkileşimler, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

- Ayaz, F.Y. (1998), Bahrî Memlûkler Dönemi'nde Harameyn Hizmetleri, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aynî, Bedrettin Mahmud b. Ahmed (1987), İkdu'l-Cum'an fi Tarihi Ehli'z-Zaman. (neş. M. Muhammed Emin), I, Kahire.
- Badr, H.A.(1996), İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, I, Ankara.
- Baybars (1941), Baybars Tarihi, (Çev. Yaltkaya, Ş.), TTK Yayınları, İstanbul.
- Beksaç, E. (1995), "Eyyubiler (Sanat)" mad., D.İ.A., XII, İstanbul.
- Beneheneb, M. (1979), "İbn Teymiyye", İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yayınları, İstanbul.
- Brockelmann, C., "Ebu'l-Fida", İ.A., c.IV., İstanbul.
- Brockelmann, C., "İbn Hallikân", İ.A., c.V/II., İstanbul.
- Brockelmann, C., "İbn Kadı Şuhbe", İ.A., c.VII, İstanbul.
- Brockelmann, C., "İbn Tağriberdi", İ.A., c.IV, İstanbul.
- Cahen, C. (1979), Osmanlı'lardan Önce Anadolu'da Türkler, çev. Y.Moran, İstanbul.
- Cezar, M.(1977), Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul.
- Çelebi, E. (1993), Seyahatname (Çev.M.Çevik), X, İstanbul.
- Diyarbekrî(H.1283), Tarihu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfes-i Nefis., Mısır.
- Ebû Ubeyd (1981), Kitabûl-Emval (Çev. Celaleddin Saylık), İstanbul.
- el-Halife, R.H.(1984), Fünunu'l-Kahirati fi'l-Ahdi'l-Osmani (1517-1800), Kahire.
- el-Hüseyni, M.H.(1988), el-Esbiletü'l-Osmaniyyeti bi-Medineti'l-Kahirati (1517-1798), Kahire.
- Eyice, S.(1998), "Câmi", İslâm Ansiklopedisi, (VII), TDV. Yayınları, İstanbul.
- Ferğali, E.M. (1991), el-Delilü'l-Mucez li-Ehemmi'l-Asari'l-İslamiyyeti ve'l-Kıbtıyyeti fi'l-Kahirati, Kahire.

Feridun Bey, Münşeât, İstanbul 1274.

Fıġlalı, E.R.(1996), Çaġımızda İtikadî İslâm Mezhepleri, İstanbul

Göde, K. (1997), Türk-İslâm Kültür ve Medeniyeti, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Günaltay, Ş.(1991), İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler, İstanbul.

Günay, Ü.(1998), Din Sosyolojisi, İstanbul.

Güneri, H., “Vakıf Suları ve Su Vakıfları”, Vakıflar Dergisi, Sayı IX., Ankara.

Güvemli, O.(1995), Türk Devletleri Muhasebe Tarihi, İstanbul.

Hammâde, M. M., el-Vesaiku's-Siyasiyyeti ve'l-İdariyye Fi'l-Endülüs ve Şimali İfrikiyye, c.VI, Beyrut.

Hasan, A.İ. (1967), Tarih-i Memaliku'l-Bahriyye, Kahire.

Hâtemî, H.(1969), Öceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muâmelesi, İstanbul.

Haydar, A., Tertibü's-Sunûf fi ahkâmi'l-vukûf, c.12, İstanbul.

Hilmi, Ö., İthâfû'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf, İstanbul.

Hitti, P.(1995), Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, (çev.Tuġ, S.), İstanbul.

Hüsünü, H., Ahkâm-ı evkâf, c.3, İstanbul.

İbn Batuta, (1996), Rihletu İbn Batuta Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr

(tahkik, el-Kassa,M. ve Uryan M.A.), Beyrut.

İbn Bibi(1996), El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-umuri'l-Alâ'ıye, Haz. Öztürk M., T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İbn Habib, Ömer b. Hasan b. Ömer (1966), Tezkiretu'n-Nebih fi Eyyâmi'l-Mansûr ve Benih (tahkik, Aşur, S.A. ve Muhammed b. M. Emin), (III), Kahire.

İbn Hacer el-Askalânî (1966), ed-Dürerü'l-Kâmine fi-A'yân el-Miet es-Sâmine, Kahire.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed (1966), el-İber ve Divanü'l-Mübtede-î ve'l-haber, Beyrut.

İbn İyas, Muhammed b. Ahmed (1983), Bedâiu'z-Zuhur fî Vakâi'd-Duhûr, Kahire.

İbn Kesir, İ.İ. ed-Dimeşkî(1932), el-Bidâye ve'n-Nihâye, (XIV),Kahire.

İbn Şeddad (1983), Tarihu'l-Meliki'z-Zâhir, Wiesbaden.

İbn Tağriberdi(1979), Cemaleddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî, ed-Delilü's-Şâfi ale'l-Menheli's-Sâfi, nşr. F.Şeltut, Mekke.

İbn Tağriberdi, Cemaleddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî (1992), en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire, (Takdim: Şemseddin, M.H.), Beyrut.

İbnu'l-İhve, Muhammed b. Ahmed el-Karşî (1976), Meâlimu'l-Kube fî Ahkâmi'l Hisbe (Tahkik, Şanab M. ve Sadık Ahmed İsa el-Mûtî) Kahire 1976

İbrikçioğlu, S. (2006), Türk-İslâm Devletlerinde Kullanılan Adli, İçtimai, İktisadi Unvan ve Terimler, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

İnan, M.A. (1991), Muverrihu Mısri'l-İslâmiyye ve Masâdiru'l-Tarih-i İslâmiyye, Kahire.

Kaçar, Y. (2006), Bahrî Memlûk Devletinin Eğitim Sistemi ve Medreseler (1250-1382), (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Kafesoğlu, İ. (1976), "Memlûkler", Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Kalkaşandi, Ahmet b. Ali (1987), Subhul-Aşâ fî Sınâatil-İnşâ, (Tahkik, Şemseddin, M.H.), Beyrut.

- Kayaoğlu, İ. (1985), İslâm Kurumları Tarihi, 3.Baskı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Kazıcı, Z.(1995), Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, Marmara Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kazıcı, Z.(1987), İslâm Kültür ve Medeniyeti, İstanbul.
- Kazıcı, Z. (1991), İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul.
- Kelek, C. (1998), “Hisbe”, İslâm Ansiklopedisi, c.XVIII, TDV Yayınları, İstanbul.
- Keleş, B.(1998), Bahrî Memlûkler’de İktisadî ve Ticarî Hayat, yayınlanmamış doktora tezi, Kayseri.
- Koca, S.(1997), Dandanakandan Malazgirt’e, Giresun.
- Koprıman, K.Y.(1988), “Memlûkler”, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, (IX):434-525, Çağ Yayınları, İstanbul.
- Koprıman, K.Y.(1989), “Memlûkler Döneminde Mısır’da Sosyal Hayat”, D.G.B.İ.T., c.VII, İstanbul.
- Koprıman, K.Y.(1992), “Memlûkler’de İnsani Değerler ve Hukuka Saygı”, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Koprıman, K.Y. (1989), Mısır Memlûkları Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Köprülü, F. (1942), “Vakfa Ait Tarihi İstılahlar Ribât”, Vakıflar Dergisi, II, Ankara.
- Köprülü, F. (1942),“Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, II, Vakıflar Dergisi Yayınları, Ankara.
- Kösoğlu, N. (1997), Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler, İstanbul.
- Köymen, M.A.(1992), Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Ankara.
- Köymen, M.A. (1993), Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara.

- Kratchkowsky, “Nüveyri”, İ.A., c. IX., İstanbul.
- Krenkow, F., “Safedî”, İ.A., c.X, İstanbul.
- Makrizî, Takiyuddin Ahmed b. Ali (1998), el-Mevâiz ve'l-İtibar bî Zikri'l Hitat ve'l-Asâr, (thk. M. Zeyyin, M. Şerkavî) c. II, Kahire.
- Makrizî, Takiyuddin Ahmed b. Ali (1956), Kitabu's-Sulûk İl-Ma'rifet-i Duveli'l-Mulûk, (Nşr:Ziyade M.), Kahire.
- Mansuroğlu, M., “Ebu Hayyan”, İ.A., İstanbul.
- Merçil, E. (1985), Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Meşrebzâde, M.A.(H.1252), Câmiü'l-İcâreteyn, İstanbul.
- Mevkûfâtî, M.(H.1291), Şerh, c.I, İstanbul.
- Meyerhof, M., “İbn Ebî Usaybia”, İ.A., c.V/II, İstanbul.
- Meyerhof, M.(1993), “İbnu'n-Nefis”, İ.A., c.V/II, İstanbul.
- Muhammed, R.M.(1993), el-Vekalat ve'l-Büyütü'l-İslamiyyeti fi Mısri'l-Osmaniyyeti, Kahire
- Muhammed, S.M. (1980), Mesaci du Mısr ve Evliyavha's-Salihun, IV, Kahire.
- Mübarek, A.P.(1987), el-Hıtatü't-Tevfikıyyeti'l-Cedideti li-Mısra'l-Kahirati, VI, Kahire.
- Nuveyrî, Şihâbeddin Ahmed b. Abdulvahâb, (Tahkik: Muhammed Abdulhadi Şeria ve Ziyâde M.), (1990), Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb, Kahire.
- Öney, G. (1987), İslâm Mimarisinde Çini, İstanbul.
- Önkâl, H. (1996), “Kanuni'nin Türbesi”, Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (24-27 Ekim 1988), Ankara.
- Özbek, (Yediç) B.(1991), Çerkes Tarihi Kronolojisi, Ankara.

- P.M. Holt-A.K.S. Lambton-B.Lewis (1989), İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, İstanbul.
- Rafi, A., Mısır fi Usûri'l-Vusta min Fethi'l-Arab Hattâ el-Gazi'l-Osmanî, Kahire.
- Raymond, A.(1995), Osmanlı Döneminde Arap Kentleri (Çev.A.Berktaş), İstanbul.
- Razzaz, H., Avasım-ı Mısır'ıl-İslâmiyye, Kahire.
- Ruska, J., "İbnu'l-Münzir el-Baytar", İ.A., c.V/II, İstanbul.
- Selim, M.Rızk (1965), Asru Salâtini'l Memâlik ve Nitâcuhu'l-İlmî ve'l-edebi, Kahire.
- Sertoğlu, M. (1986), Osmanlı Tarihi Lûgatı, İstanbul.
- Sobernheim, M.(1979), "İbn İyas", İ.A., İstanbul.
- Sobernheim, M. (1979), "Memlûkler", İslâm Ansiklopedisi (VII), İstanbul.
- Surur, M.C., Devlet-i Beni Kalavun fî-Mısır, Beyrut.
- Suyûtî, Cemaleddin, Ahmed b. Muhammed (1997), Husnü'l-Muhâdara fî-Ahbârî Mısır ve'l-Kahire, (II), Beyrut.
- Suyûtî, Cemaleddin, Ahmed b. Muhammed (1952), Tarihu'l-Hulefâ, Kahire.
- Sümer, F. (1985), Yabanlu Pazarı, Selçuklular Devrinde Miletlerarası Büyük Bir Fuar Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Şahin, Halil b.(1997), ez-Zahirî, Zübdetü Keşfu'l-Memalik ve Beyan et-Turuk ve'l-Mesalik (Tahkik: Halil el-Mansur), Beyrut.
- Şaman, N. ve Yazar, T.(1991), "Kayseri Köşk Hankâhı", Vakıflar Dergisi, (XXII):305.
- Şerifoğlu, Ö.F.(1995), Su güzeli, İstanbul Sebilleri, İstanbul.
- Şeşen, R. (1983), Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri, Ankara.
- Şeşen, R. (1998), Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Şeşen, R.(1987), Selahaddin Eyyubi ve Devlet, İstanbul.

- Şuhbe, Ebu Bekr b. Kadı (1994), Tarihu İbn Kadı Şuhbe,(III):175, Damas.
- Tekindağ, Ş., (1961), Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Topaloğlu, B.(1981), Kelâm İlmi, İstanbul.
- Turan, O.(1948), “Celaledin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”, Belleten, c.XII, Ankara.
- Turan, O. (1998), Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul.
- Turan, O.(1947), “Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, Belleten, c.XI, Ankara.
- Uluçam, A. (1997), “Eyyubi Mimarisi ve Sanat Tarihimizdeki Yeri”,Uluslararası Selahaddin-i Eyyubi Sempozyumu (23-24 Kasım 1996), Diyarbakır.
- Uluçay, Ç. (1977), İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi, M.E.B. Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1984), Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, TTK Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H.(1985), Mekke-i Mükerrerme Emîrleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara.
- Ülken, H.Z. (1948), İslam Sanatı, İstanbul.
- Ülken, H.Z. (1971), “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, Vakıflar Dergisi Yayınları, Sayı IX., Ankara.
- Weir, T.H., “İbn Cemâa”, İ.A., c.V/II, İstanbul.
- Yazıcı, M. (1995), Tek Vergi Düzeni, İstanbul.
- Yazıcı, N. (2002), İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi, Ankara.
- Yediyıldız, B. (1989),“Hayrât Kavramı Üzerinde Bazı Düşünceler”, Türk Kültürü Araştırmaları, XXVII/1-2, Ankara.
- Yediyıldız, B.(1986), “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, Türk Kültürü, İstanbul.
- Yetkin, Ş. (1993), “Çini” Mad., D.İ.A., VIII, İstanbul.

Yetkin, S.K. (1965), İslam Mimarisi, Ankara.

Yetkin, S.K. (1954), İslam Sanatı Tarihi, Ankara.

Yetkin, S.K. (1984), İslâm Ülkelerinde Sanat, İstanbul.

Yıldız, H.D.(1989), Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c.14, Çağ Yayınları, İstanbul.

Yiğit, İ. (2002), “Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”, Türkler Ansiklopedisi, c.V.

Yiğit, İ.(1991), Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, Kayıhan Yayınları, c. VII, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

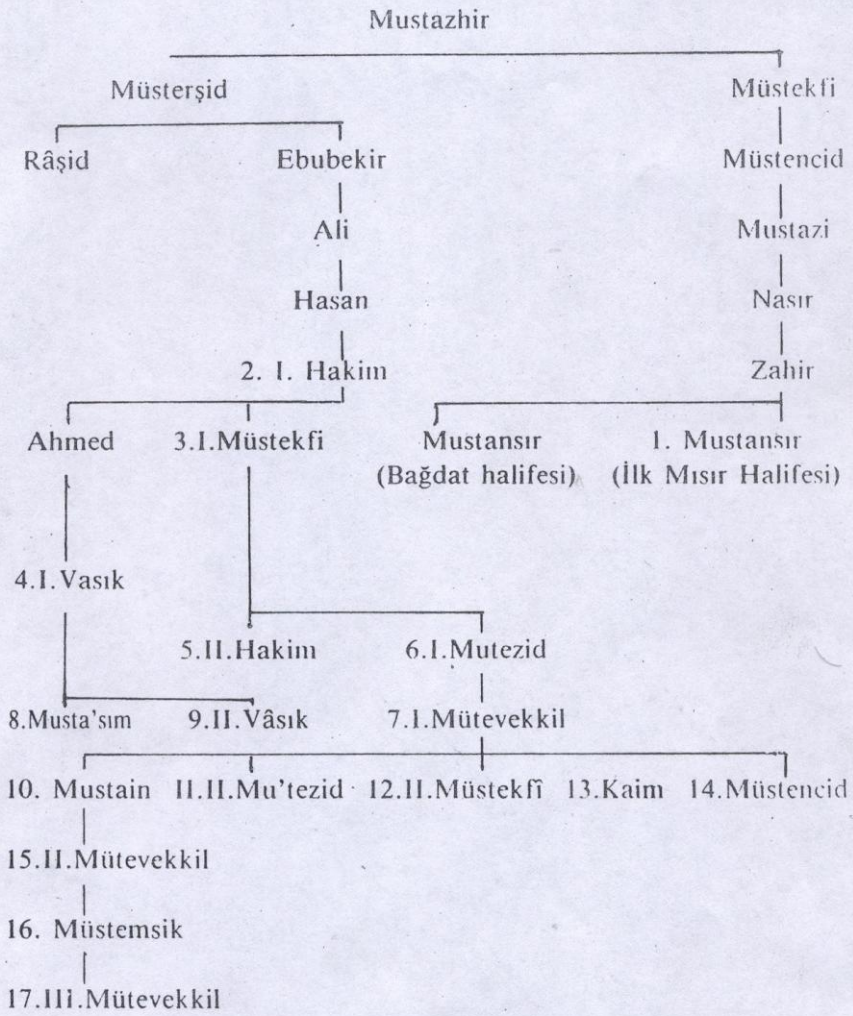
1982 yılında Malatya'da doğdu. İlköğrenimini Malatya'da, orta ve lise öğrenimini Tokat'ta tamamladı. 2003 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandı. Dört yıl tarih öğrenimi aldıktan sonra 2007 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi bilim dalında yüksek lisans yapmaya başladı. Halen üniversitede yüksek lisansı devam etmektedir.

EKLER

Mısır Abbasi Halifelerinin Şecere Cetveli

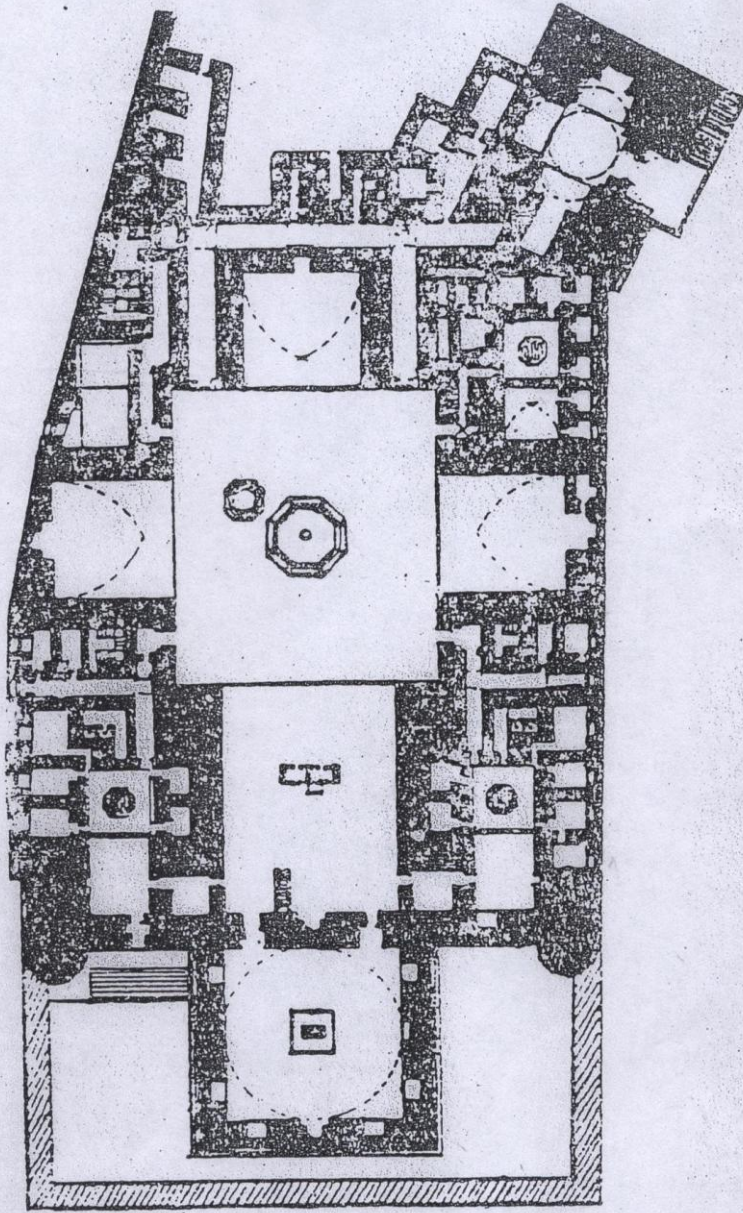

★. Halil Edhem, Düvel-i İslâmiyye, s. 21

MISIR ABBASİ HALİFELERİ

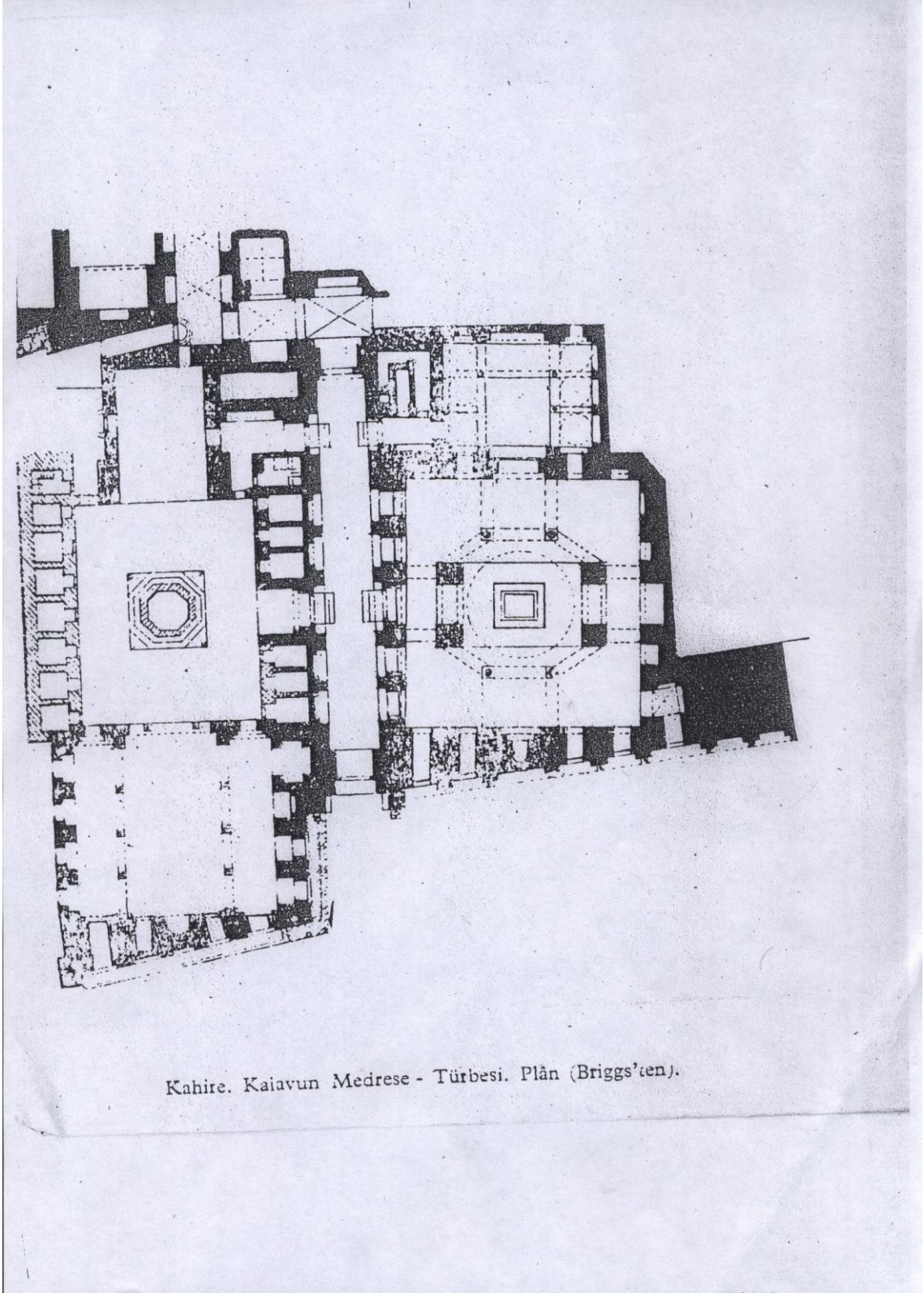
1. Mustansır bi'llâh Ebu'l-Kasım Ahmed b. Zahir (659-660/1261)
2. I. Hâkim bi emri'llâh Ebu'l-Abbas Ahmed (660-701/1261-1302)
3. I. Müstekfî bi'llâh Süleyman b. Hakim (701-740/1302-1340)
4. I. Vasık bi'llâh Ebu İshak İbrahim (740-741/1340-1341)
5. II. Hakim bi'emri'llâh Ebu'l-Abbas (741-753/1341-1352)
6. I. Mu'tezid bi'llâh Ebubekr b. Müstekfî (753-763/1352-1362)
7. I. Mütevekkil ale'llâh Muhammed b. Mu'tezid (763-779/1362-1377)
8. I. Mustasım bi'llâh Zekeriya (779/1377)
9. I. Mütevekkil ale'llâh (ikinci defa) (779-785/1377-1383)
10. II. Vasık bi'llâh Ömer (785-788/1383-1386)
11. I. Musta'sım bi'llâh Zekerîyya (ikinci defa) (788-791/1386-1389)
12. I. Mütevekkil ale'llâh (üçüncü defa) (791-808/1389-1406)
13. Mustain bi'llâh Ebu'l-Fazl Abbas (808-816/1406-1414)
14. II. Mutezid bi'llâh Ebu'l-Feth Davud (816-845/1414-1441)
15. II. Müstekfî bi'llâh Ebu'r-Rebî Süleyman (845-855/1441-1451)
16. Kâim bi emri'llâh Hamza (855-859/1451-1455)
17. Müstencid bi'llâh Ebu'l-Mehasin Yusuf (859-884/1455-1479)
18. II. Mütevekkil ale'llâh Abdülaziz (884-903/1479-1497)
19. Müstemsik bi'llâh Yakub (903-914/1497-1508)
20. III. Mütevekkil ale'llâh Muhammed (914-922/1508-1516)
21. Müstemsik bi'llâh (oğlunun mümessili olarak) (922-923/1516-1517)

Kahire. Sultan Hasan Medresesi. Plân (Briggs'ten).

Kahire. Kaiaavun Medrese - Türbesi. Plân (Briggs'ten).